

ORTADOĞU MIDDLE
ETÜTLERİ EASTERN
STUDIES

Ortadoğu Araştırmaları Merkezi
مرکز دراسات الشرق الأوسط
Center for Middle Eastern Studies

ORTADOĞU ETÜTLERİ MIDDLE EASTERN STUDIES

Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi
Journal of Politics and International Relations

Haziran 2017, Cilt 9, Sayı 1/ June 2017, Volume 9, No 1
www.orsam.org.tr

Hakemli Dergi/ Refereed Journal
Yılda iki kez yayımlanır / Published biannually

Sahibi / Owner: Prof. Dr. Ahmet Uysal

Editör / Editor - in - Chief: Dr. Gökhan Bozbaş

Sayı Editörü / Issue Editor: Haydar Oruç

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Managing Coordinator: Dr. Gökhan Bozbaş

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Ahmet Uysal	İstanbul Üniversitesi	Mahir Nakip	Çankaya Üniversitesi
Akif Kireççi	Bilkent Üniversitesi	Mahmoud Hamad	Drake University/ Cairo University
Bahgat Korany	American University of Cairo	Mehmet Şahin	Polis Akademisi
Biröl Akgün	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	Meliha Altunışık	Ortadoğu Teknik Üniversitesi
Cengiz Tomar	Marmara Üniversitesi	Mesut Özcan	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Emma Murphy	Durham University	Muhittin Ataman	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Fawaz Gerges	London School of Economics	Muhsin Kar	Nigde Ömer Halisdemir Üniversitesi
F. Gregory Gause	Vermont University	Peter Mandaville	George Mason University
Gökhan Bozbaş	Necmettin Erbakan Üniversitesi	Raymond Hinnebusch	St. Andrews University
Gökтуğ Sönmez	Necmettin Erbakan Üniversitesi	Recep Yorulmaz	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Katerina Dalacoura	London School of Economics	Tayyar Arı	Uludağ Üniversitesi
Kemal İnat	Sakarya Üniversitesi	Tim Jacoby	Manchester University
		Zekeriya Kurşun	Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi

Ortadoğu Etütleri şu indeksler tarafından taranmaktadır / indexed by;

Applied Social Sciences Index and Abstracts (ASSIA), EBSCO Host, Index Islamicus, Index Copernicus, International Bibliography of the Social Sciences (IBBS), Worldwide Political Science Abstracts (WPSA),

Makale Önerileri İçin / Submitting Your Articles: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ortetut>

Yayın İdare Merkezi / Head Office

ORSAM Ortadoğu Araştırmaları Merkezi - Center for Middle Eastern Studies Mustafa Kemal Mahallesi 2128. Sok. No:3 Çankaya / Ankara
Türkiye / Turkey | ortadoguuetutleri@orsam.org.tr | T: +90 312 430 26 09 F: +90 312 430 39 48

Uluslararası Süreli Yayın | Ortadoğu Etütleri'ndeki makalelerde yer alan fikirler yalnızca yazarlarını bağlamaktadır.

The views expressed in Ortadoğu Etütleri (Middle Eastern Studies) bind exclusively their authors.

Çizgi Kitabevi Yayınları

KONYA | Sahibiata Mah. M. Muzaffer Cad. Helvacıoğlu Apt. No:41/1 Meram

ANKARA | Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi No: 6/31 Yeni Mahalle

İSTANBUL | Alemdar Mah. Çatalçeşme Sk. No: 42/2 Cağaloğlu

Tel. (0332) 353 62 65-66 - (0212) 514 82 93

www.cizgikitabevi.com

Basım Tarihi / Printed: Haziran / June 2017 - Topaloğlu Matbaa Sertifika No: 44504

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinde Finansal Sistemin Kurumsal Kalitesi	4
Tahsin Yamak	
The Political Economy of Import Substitution Industrialization in Egypt (1950-1970).....	32
Deena Saleh	
Terörün Araçsallaştırılması Sorunu: 1998 Türkiye-Suriye Abdullah Öcalan Krizi Örneği.....	60
Gizem Akşit	
Political Economy of Arab Uprisings.....	93
Merve Mesçiođlu Fedai	
Revisiting the Saudi Position During the Iran-Iraq War through the Lens of Balance of Threat Theory	118
Mehmet Rakipoğlu	

Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinde Finansal Sistemin Kurumsal Kalitesi

Öz

Bu çalışmanın amacı, küresel doğal kaynak rezervlerinin önemli bir oranına sahip olması nedeniyle, güç mücadelelerinin ve vekâlet savaşlarının merkezinde yer alan Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinde, sermaye birikimi için gerekli kaynağın temin edilmesi ile yeni teknolojilerin ekonomik aktörler arasında yayılması noktasında önemli bir rolü olan finansal sistemin kurumsal gelişimi ve kalite düzeyine dair çıkarsamalarda bulunulmasıdır. Yapılan çalışma ile bölgenin geneline hâkim olan siyasi istikrarsızlıkların toplumsal çatışma ihtimaline sebebiyet vermesi ile mülkiyet haklarına ilişkin olumsuz yatırım çerçevesinin bulunması gibi hususların, bölge ülkelerinde finansal sisteminin gelişimi noktasında önemli kısıtlar içeren parçalı bir kurumsal yapının oluşmasına sebebiyet verdiği anlaşılmıştır. Bu durumun ise sürdürülebilir ekonomik yapıyı teşvik edecek düzeyde iktisadi çeşitliliğin oluşmamasına, özel sektörün istenilen düzeyde gelişmemesine ve siyasal katılımcılığın sınırlı seviyede kalmasına böylelikle de bölgenin genel ekonomik performansının düşük düzeylerde seyretmesine neden olduğu değerlendirilmiştir. Bu noktada, yeteri ölçüde derinlik ve genişlik arz etmeyen finansal piyasaların hâkim olduğu bölge ülkelerinde, ekonomik aktörlerin riskten korunmalarını sağlayacak, ekonomik özgürlükleri teminat altına alacak ve tasarrufların yatırımlara kanalize etmek suretiyle yatırımların artmasına sebebiyet verecek kurumsal çerçevenin teşekkül ettirilmesinin önemi ortaya konulmuştur. Buna yönelik düzenlemelerin hayata geçirilmesi halinde ise ekonomik çeşitliliğin arttırılabileceği ve bölgenin genel ekonomik performansının yükseltilebileceği değerlendirilmiştir.

Tahsin Yamak

Dr, Kamu İç Denetçisi,
Bağımsız Akademisyen,
tahsinyamak@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu ve Kuzey Afrika, Finansal Yapı, Finansal Özgürlükler, Kurumlar, Kurumsal Kalite.

Institutional Quality of the Financial System in the Middle East and North Africa Countries

Abstract

The aim of this study is to provide explanations for the institutional development and quality level of the financial system that supply the necessary resources for capital accumulation and to spread new technologies among economic actors in the Middle East and North Africa region. These are at the center of power struggles and proxy wars because they have a large proportion of global natural resource reserves. With this study, it is understood that the political instability in the region leading to the possibility of social conflict and the existence of a negative investment framework for property rights has created a fragmented institutional structure with significant limitations on the development of the financial system in the countries of the region. This situation causes the lack of economic diversity to encourage a sustainable economic structure, the private sector does not develop at the sufficient level, and political participation remains limited and thus the overall economic performance of the region remains low. In these countries where there is insufficient depth in financial markets, it is necessary to establish an institutional structure that will protect economic actors from risk, secure economic freedoms and thus lead to the converting of savings into investments. If these regulations are implemented, economic diversity can be increased and the overall economic performance of the countries in the region can be improved.

Key Words: The Middle East and North Africa, Financial Structure, Financial Freedom, Institutions, Institutional Quality

Tahsin Yamak

PhD, Internal Auditor-
Independent Researcher, Tr,
tahsiyamak@gmail.com

ايقيرفأ لامشو طسولأا قرشدا لود بي في صاقتقلاا هاظندا تيتاسسؤملا ةدوجدا

صخله

تهدف هذه الدراسة الى الوصول الى استنتاجات متعلقة بمستوى الجودة وتطور النظام الاقتصادي الذي يلعب دورا مهما في تأمين المصادر اللازمة لتوفير الرأسمال وانتشار التكنولوجيا الجديدة في بين اللاعبين الاقتصاديين في منطقة الشرق الأوسط وشمال أفريقيا التي تقع في مركز حروب الوكالة وصراع السلطة بسبب امتلاكها لنسبة كبيرة من مصادر الطاقة في العالم. تبين في نتيجة الدراسة أن عدم الاستقرار السياسي المسيطر على غالبية المنطقة وتسببه باحتمال الصراع الاجتماعي ووجود نطاق استثماري سلمي تجاه حقوق الملكية تسبب بتشكيل نظام مؤسسي مقسّم يحتوي على عوائق مهمة في سبيل تطوير النظام الاقتصادي في دول المنطقة. هذا الوضع يتسبب بعدم تشكل التنوع الاقتصادي بمستوى يساهم في تشجيع نظام اقتصادي مستمر و عدم تطوير القطاع الخاص بالمستوى المطلوب و بقاء المشاركة السياسية في مستوى محدود و قد تم تقييم هذا الوضع على أنه السبب في بقاء القوة الاقتصادية للمنطقة في مستوى متدنٍ. و قد تم في هذه النقطة اظهار أهمية تشكيل نطاق مؤسسي ينتج عنه زيادة في نسب الاستثمار عن طريق حماية اللاعبين الاقتصاديين من الخطر و حماية حرياتهم الاقتصادية و العمل على تحويل المدخرات الى استثمارات. و تم تقييم أنه في حال اجراء التعديلات اللازمة لهذا الأمر سيتم زيادة التنوع الاقتصادي و تحسين الأداء الاقتصادي العام في المنطقة.

الكلمات المفتاحية: الشرق الأوسط و شمال أفريقيا، النظام الاقتصادي، الحريات الاقتصادية، المؤسسات، الجودة المؤسسية.

تحسين ياماك

د. مفتش داخلي عام، أكاديمي مستقل،
tahsinyamak@gmail.com

Giriş

Jeopolitik açıdan dünyanın ehemmiyet arz eden coğrafyalarından birisi olan Ortadoğu ve Kuzey Afrika, dünya enerji kaynaklarının toplandığı bir merkez konumunda olması dolayısıyla küresel güçlerinin hegemonik reka-betine konu olan stratejik bir bölgedir. Ortadoğu'nun güvenliğinin, doğal kaynakların güvenliği bağlamında küresel ekonomik sistemin güvenliğini de ifade ettiği genel kabulü altında etrafında şekillenen güvenlik endişesi merkezli sorunlar silsilesinin yarattığı psiko-sosyal ortam, zayıf kurumsal ve hukuki düzenlemelerin bulunduğu, yolsuzluk ve siyasi istikrarsızlıkların yüksek düzeylerde olduğu, önemli ekonomik sorunlar ile uğraşan ülkelerin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir.

Kişi başına milli gelir düzeyleri bakımından dünya ortalamasının çok üzerinde doğal kaynak zengini ülkeler ile dünya standartlarının oldukça altında kişi başına milli gelir büyüklüğüne sahip ülkelerin bulunduğu bu kozmopolit bölgede yer alan ülkelerin çoğunluğunda, siyasi istikrarsızlıkların kronik bir halini de ifade eden otoriter özellikler öne çıkmakta ve hâkim olarak liberal eğilimlerin baskın olduğu karma ekonomik sistemler hüküm sürmektedir. Bahse konu ülkeler, gelişmekte olan dünyaya ekonomik anlamda bütünleşme ve toplumsal refah tesisi hedefi bağlamında, özel mülkiyet ve girişimciliğin geliştirilmesi yönünde çeşitli kurumsal ve yapısal düzenlemeler yapmakta, bununla birlikte doğrudan yabancı sermayeyi çekmek için de birçok önleme başvurmaktadırlar.

90'lı yıllardan sonra gelişen ve 21'inci yüzyılda etkisini büyük ölçüde arttıran ve bilginin temel kaynak halini aldığı, iletişim ve ulaşımın yaygınlaştığı küreselleşme süreci, dünya genelindeki bütün ülkeleri etkisi altına almış olup, mal ve hizmet üretiminde büyük artışların meydana geldiği, üretim faktörlerinin önemli bir kısmının herhangi bir kısıtlamaya tabi olmaksızın serbest şekilde dolaşıma konu olduğu bu süreçte başarılı bir yer edinmek isteyen ülkeler ise üretilen/tüketilen mal ve hizmetler arasındaki dengenin sağlanması, toplumlar arası dağıtım ve bölüşüm sorunlarının bertaraf edilmesi ile ekonomik büyümenin temin edilmesi ile kalkınmanın gerçekleştirilmesi noktasında mevcut sistemin en önemli unsurlarından ve gerekliliklerinden birisi olan etkin finansal yapı/sistem olduğu gerçeği ile karşı karşıya kalmışlardır.

Hâlihazırda gelişmiş/güvenilir finansal yapı ile yeterli/gerekli şekilde derinliğe ulaşmış bulunan finansal sistemler, tasarrufların yatırım projelerine

kaynaklık teşkil edecek şekilde mobilize edilmek suretiyle yatırımların arttırıldığı ve böylelikle sağlanan verimlilik artışları yoluyla ekonomik gelişmenin sağlanmasındaki en önemli unsurlar olarak ön plana çıkmaktadır.

Bu bağlamda, çalışmanın coğrafi kısıtını oluşturan Ortadoğu ve Kuzey Afrika Bölgesi ekonomilerinin doğal kaynaklara bağımlı oldukları, iktisadi ve sektörel çeşitliliklerini arttıramadıkları, özel sektörü istenilen düzeyde geliştiremedikleri, mülkiyet haklarının korunmasına ilişkin olumlu bir yatırım ortamı sunamadıkları ve ekonomik aktörlerin gelişimini sağlayacak düzeyde kapsayıcı bir kurumsal yapı meydana getiremedikleri ve dahi sermaye birikimi için gerekli kaynağın temin edilmesi, yeni teknolojilerin ekonomik aktörler/unsurlar arasında yayılmasını temin ve iç ve dış tasarrufların yatırımlara kanalize edilmesi noktasında, küreselleşme süreci ile birlikte önemi daha da artan finansal yapılarını ve sistemlerini geliştiremedikleri, yeterli derinliğe ve genişliğe erişemedikleri müşahade edilmektedir.

Diğer yandan, 70'li yıllardan yaşanan petrol krizi ve akabinde petrolün fiyatlarının yükselmesi gibi nedenlerin de etkisi doğal kaynak zengini MENA-ODKA ülkelerinin, finansal sistemde ciddi bir aktör olmaların önü açılmış ve bu ülkeler doğal kaynak ihracıyla temin ettikleri petro-dolar olarak adlandırılan gelirlerini, küresel finansal sistemdeki konumlarını yeniden belirlemek ve tahkim etmek maksadıyla mekanizma olarak kullanmaya başladıkları görülmüştür.

MENA-ODKA ülkelerinde finansal yapının kurumsal gelişimi ile kalite düzeyine dair çeşitli açıklamaların ve çıkarımların bulunduğu bu çalışma, dört bölüm halinde planlanmış olup, çalışmanın birinci bölümünde finans sistemi ve finansal gelişmeye dair teorik izahatlarda bulunulmuş, ikinci bölümde Ortadoğu ve Kuzey Afrika Bölgesinde finansal sistemin genel yapısı analize konu edilmiş, araştırmanın üçüncü bölümde ise bölge içerisinde yer alan ekonomik bir alt bölge olarak tanımlanmakta olan Körfez Arap ülkelerinde İslami finansın yükselişi ve petro dolarların küresel finansal sistemdeki yeri ve önemine dair açıklamalarda bulunulmuş olup, nihayet çalışmanın dördüncü bölümde MENA-ODKA ülkelerinde finansal gelişmenin kurumsal belirleyicileri, özgürlükler ve kısıtlarına ilişkin değerlendirmelerde bulunulmuştur.

1. Finans Sistemi ve Finansal Gelişme

Hangi mal ve hizmetin ne miktarda üretileceği, bu esnada ne düzeyde üretim faktörüne ihtiyaç duyulacağı, üretim yönteminin ne olacağı ve kimin için gerçekleştirileceği, çıktının ne şekilde paylaşılacağı gibi çok yönlü ve ilişkili sorunlar silsilesine cevap arayan iktisat yazını, bilgi ve iletişim teknolojilerinde ortaya çıkan gelişmeler yanında sosyo-ekonomik hayatta meydana gelen çok yönlü dönüşümlerin de etkisiyle nitelik ve nicelik itibarıyla değişime uğramaktadır. Önceleri insanların yaşamlarını sürdürebilmesi için gerekli olan besin ihtiyacının karşılanması maksadıyla tarım sektörünün etkinlik sorunları hakkında yürütülen çalışmalar, Sanayi Devrimi ile birlikte tarım sektörünün ekonomik faaliyetler içerisinde önemini kısmen kaybetmesi ile özellikle imalat sanayisindeki üretim ve etkinlik problemlerine yoğunlaşmıştır. Diğer yandan, İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan teknolojik gelişmelerin toplumsal hayatta meydana getirdiği değişiklikler de ilgi görmektedir. Nihayet doksanlı yıllardan sonra *küreselleşme olgusu*¹ ile birlikte bilginin temel kaynak halini aldığı, iletişim ve ulaşımın yaygınlaştığı, teknoloji yoğun sektörlerde yer alan çalışan sayısının arttığı, sürekli öğrenme odaklı bir toplumsal yapının oluştuğu ve bu durumun yeni bir sosyo-ekonomik düzeni ortaya çıkarmış; ayrıca teknolojik gelişmelerle birlikte ortaya çıkan verimlilik artışları dolayısıyla mal ve hizmet üretiminde meydana gelen artış, küresel ekonomik ilişkilerin dolayısıyla da rekabetin yoğunlaşmasına neden olmuştur.²

İfade edilen tüm bu gelişmeler, bir yandan mal ve hizmetlerin, diğer taraftan da bilgi ve sermayenin ülkeler/toplumlar arasında serbest şekilde dolaşımına imkân tanımıştır. İletişim ve ulaşım teknolojisindeki ilerlemeler yanında toplumlar arasındaki ticarete yaşanan artış özellikle serbest piyasa ekonomisinin yaygınlaşmasına neden olmuştur. Bu husus, ekonomik aktivitelerin coğrafi sınırları aşacak şekilde çoğalmasına, ulusal finans piyasalarını ayıran sınırların ortadan kalkmasına, uluslararası sermaye akımlarının artmasına diğer bir ifade ile küresel alanda sermaye hareketlerinin çoğalmasına neden olmuştur. *Finansal küreselleşme* olarak adlandırılabilir bu süreç, kü-

¹ Sanayi kapitalizmi ve küreselleşme ekseninde dünya sisteminde yaşanan büyük dönüşümler hakkında detaylı bilgi için bkz. Karl Polanyi, *Büyük Dönüşüm - Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri* (7. Baskı). Çev: A. Buğra, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008; Anthony Giddens, *Sosyoloji Kısa Fakat Eleştirel Bir Giriş* (4. Baskı) Çev: Çeviren: Ülgen Yıldız Battal, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2002; Küreselleşme Nedir sorusuna bir cevap için bkz. Charles William Kegley ve Shannon Lindsey Blangton, *Dünya Siyaseti Yönelim ve Dönüşüm*, Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, 2015, s. 456-7

² Burcu Kılınç Savrul ve Cüneyt Kılıç, "Eski Ekonomiden Yeni Ekonomiye Yaşanan Yapısal Dönüşümün Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2011 (2), s.27-28

reselleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkmakla birlikte esasen küreselleşmenin hızlanmasına ve etki alanının güçlenmesine sebebiyet veren bir unsur da ifade etmektedir.³

Özellikle 21'nci yüzyılda küreselleşmenin de artan dinamik etkisi ile birlikte ulusal ekonomi içerisinde üretilen/tüketilen mal ve hizmetler arasındaki dengenin en uygun şekilde gerçekleştirilebilmesi ile dağıtım ve bölüşüm sorunlarının en aza indirilebilmesi için tesis edilmesi gereken ekonomik sistemin en önemli parçasının etkin finansal sistem⁴ ve liberalleşme olacağı aşikârdır. Zira ülkeler arasındaki karşılıklı iktisadi, sosyal ve siyasal ilişkilerin gelişmesi bir yandan ekonomik bütünleşme fikrini beslerken diğer yandan bireyin daha kaliteli bir yaşam beklentisinin de ön koşuluna karşılık gelmektedir. Bu durum ise finansal sistemlerin, hem küreselleşmenin önemli bir parçası hem de küreselleşmeyi pekiştiren önemli bir unsur olmasına sebebiyet vermiş gözükmektedir.⁵

Esasen, tasarrufların yatırımlara kanalize edilmesi noktasında görev ifa eden finansal sistem, bu hususun gerçekleştirilebilmesi için biraya gelen kişi, kurum ve organizasyonlar ile bu çerçevede geliştirilen araçların oluşturdukları bütüne verilen addır. Temel fonksiyonu, fon ihtiyacı olan (talep edenler) bireyler/kurumlar ile fon sahiplerini (arz edenler), diğer bir ifade ile ekonomide fon fazlası olan birimler ile fon ihtiyacı olan birimler arasında fon aktarımının gerçekleştirilmesini sağlamak olan finansal sistem bu fonksiyonunu, hisse senedi ve tahvil gibi finansal araçlar, çeşitli kredi kuruluşları ve finansal kuruluşları ifade eden araçlar ile bu birimlerin arasındaki ilişkileri şekillendiren yasal/kurumsal düzenlemeler sayesinde yerine getirmektedir.⁶

Tasarrufları uygun şekilde tahsis ederek ve farklı yatırım araçlarına yayarak risk alım satımını, korunmasını, çeşitlendirilmesini ve havuzlanmasını kolaylaştıran finansal sistem, coğrafi bölgeler ve sektörler arası kaynak transferi tasarrufları mobilize ederek, mal ve hizmetlerin değişimini kolaylaştırmasına yönelik aracılık faaliyeti yanında, mülkiyetin tabana yayılmasının sağlanması, kurumsal izleme ve kontrol faaliyetleri ile kaynakların kötü yö-

³ Muhittin Adıgüzel, "Ekonomik Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri", *Akademik Bakış Dergisi*, 2013 (35), s.3-6

⁴ Küreselleşen Uluslararası Finans hakkında derinlikli değerlendirmeler için bkz. Charles William Kegley ve Shannon Lindsey Blangton, *Dünya Siyaseti Yönelim ve Dönüşüm*, Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, 2015, ss. 453-488

⁵ Cahit Aydemir ve Mehmet Kaya, "Küreselleşme Kavramı ve Ekonomik Yönü", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2007 (6/20), 271-275

⁶ Aslı Afşar, "Finansal Gelişme ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki", *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 36 2007, 188-189

netilme riskinin azaltılması ile piyasa aksaklıklarının giderilmesine yardımcı olmak gibi önemli işlevler görmektedir.⁷

Sermaye birikimi için gerekli kaynağın temin edilmesi ile yeni teknolojilerin ekonomik aktörler arasında yayılması noktası önemli bir görev icra eden finansal sistemler esasen tasarrufların ekonomiye kazandırılması suretiyle yatırımların arttırılması ile de verimlilik artışına sebebiyet vermek suretiyle ekonomik büyümenin sağlanması ve toplumsal refah artışını da temin edecek şekilde ekonomik kalkınma hamlelerinin gerçekleştirilmesinde kritik bir unsur olarak ön plana çıkmaktadır.⁸

Finansal piyasaların etkinlik ve büyüklüğü diğer bir ifade ile finansal piyasaları meydana getiren araç ve araçların gerek nitelik gerekse de nicelik itibarıyla özellikleri, işlem ve bilgi maliyetleri üzerindeki etkileri, ekonomik aktörlerin riskten korunmaları sağlamaları ile yatırımların artmasına sebebiyet verecek yatırım iklimini oluşturmaları gibi nedenlerle ekonomik büyüme üzerinde tesir göstermektedir. Diğer yandan, gelişmiş finansal sistemin, kaynak dağılımı üzerindeki rasyonel ve verimli etkileri dolayısıyla firma performanslarına da etki edebilmekte ve gelişimlerini desteklemektedir.⁹

Bu noktada, önemine istinaden finansal gelişme ve finansal derinleşme kavramlarından bahsetmek faydalı olacaktır. Bir ülkedeki finans piyasasında kullanılan diğer bir ifade ile finansal yapısını meydana getiren araçların çeşitliliğinin artması ve daha yaygın olarak kullanılabilir hale gelmesi, bu çerçevede finansal sistemin gerek büyüklük gerekse yapı itibarıyla gelişmesi/genişlemesi olarak tanımlanabilecek finansal gelişme, esasen finansal sistemin zaman içerisinde uğradığı müspet değişimi belirtmek için kullanılmıştır. Finansal derinleşme ise finansal sistemin ne düzeyde genişlediğini ve finansal araçların ise ne kadar çeşitlendiğini ifade etmek için tercih edilmiştir.¹⁰

Ekonomik sistemleri ve yapıları farklılık arz etmekteyse de ülkelerin temel hedeflerin birisi ekonomik büyümenin sağlanması ve böylelikle kalkın-

⁷ Ross Levine, "Financial Development and Economic Growth: Views and Agenda" *Journal of Economic Literature*, 35/2, 1997, s. 691; Özgür Aslan ve H. Levent Korap, "Türkiye'de Finansal Gelişme Ekonomik Büyüme İlişkisi", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2006 (17), s.2-3

⁸ Özgür Aslan ve İsmail Küçükaksoy, "Finansal Gelişme Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama", *Ekonometri ve İstatistik*, Sayı:4 2006, s.26; Halil Altıntaş ve Yücel Ayrıçay, "Türkiye'de Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Sınır Testi Yaklaşımıyla Analizi: 1987-2007." *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2010 (10/2), s. 72

⁹ Aslan ve Korap, "Türkiye'de Finansal Gelişme Ekonomik Büyüme İlişkisi", s.2; Sara Onur, "Finansal Liberalizasyon ve Gsmh Büyümesi Arasındaki İlişki" *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 2005 (1/1), s.136

¹⁰ Neşe Erim ve Armağan Türk, "Finansal Gelişme ve İktisadi Büyüme" *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (10) 2005 / 2, 23; Afşar, "Finansal Gelişme ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki", s.190

manın gerçekleştirilmesidir. Bu temel hedefin gerçekleştirilmesi noktasında, bir ekonomide belirli bir dönem içerisinde üretilen mal ve hizmet miktarının arttırılabilmesi hususu o ekonomide yatırımların yükseltilmesi hususu ile son derece illiyet bağı içerisinde bulunmaktadır. Kuşkusuz, yatırımlarda meydana gelecek artışlar ise buna mesnet ve kaynaklık edecek toplumsal tasarruflarda meydana gelecek artış ile ilgilidir. Bu ilişkiden de anlaşılmaktadır ki, ekonomik büyüme hedefinin gerçekleştirilebilmesi noktasında, yüksek tasarruflara imkân verebilecek gelir seviyesine sahip ekonomik aktörlerin yanında, bu tasarrufların yatırımlara kaynaklık edebilecek şekilde ekonomiye aktarılmasına sebebiyet verecek makul getiri düzeyine sahip güvenilir ve gelişmiş bir finansal sistemin bulunması zorunludur. Bu çerçevede, dünya çapında rekabetin son derece sarsıcı ve yıkıcı etkiler barındırdığı küresel ekonomik sistemde, tasarrufların yatırım projelerine kaynaklık teşkil edecek şekilde mobilize edildiği gelişmiş/güvenilir finansal yapı ile yeterli/gerekli şekilde derinleşmiş bir finansal sistem, ekonomik gelişmenin en önemli unsurlarından birisi olarak ön plana çıkmaktadır.¹¹

Bu noktada, söz konusu ilişkinin araştırıldığı ampirik çalışmalarda erişilen sonuçlara göz atmak konunun daha detaylı anlaşılabilmesi açısından önemlidir. Zira bu ilişkinin incelendiği çalışmalarda, seçilen örneklem, ülkelerin gelişmişlik düzeyi ve çalışma yılları ile kullanılan veri setlerindeki farklılıklar nedeniyle çeşitli sonuçlara erişildiği müşahade edilmiştir. Çalışmalar incelendiğinde, piyasa çeşitliliği bağlamında her piyasa için farklı değişken kullanılma eğilimi bulunmakla, finansal gelişme/derinleşmeyi temsilen sıklıkla reel faiz, mali varlıkların milli gelire oranı, para arzı büyüklüğünün milli gelirdeki büyüklüğü, yurtiçi kredi hacminin milli gelir içerisindeki payı gibi göstergelere başvurulduğu görülmektedir. Bu çalışmalarda, finansal sistemin küçük tasarrufların büyük yatırımcılara aktarılmasını sağlayarak ekonomik büyüme sürecine öncülük ettiği hatta tetikleyici gücü olduğu (arz öncüllü hipotez) yönünde sonuçlara erişildiği gibi tersi yönde -reel sektördeki talep nedeniyle finansal gelişmenin gerçekleştiği - (talep takipli) sonuçlara da erişilmiştir. Diğer yandan, finansal sistem ve ekonomik büyüme arasında karşılık bir etkileşim bulunduğunu ifade eden çalışmaların da bulunduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu hususlar perspektifinde genel olarak bu çalışmaların sonuçları, finansal piyasalarının gelişim düzeyi ve ekonomik büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişkini bulunduğu, diğer yandan neden-

¹¹ Füsün Çelebi Boz, Ömer Çınar ve Fatma Temelli, "Enerji Tüketimi, Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Asean Ülkeleri Üzerine Bir Analiz" *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/12, s. 39

selliğin finansal gelişmeden ekonomik büyümeye doğru olduğu yönünde özetlenebilir.¹²

2. Ortadoğu ve Kuzey Afrika Bölgesinde Finansal Sistemin Genel Özellikleri

Ortadoğu ve Kuzey Afrika (ODKA-MENA) tanımlanması ve sınırlarının net bir şekilde ortaya konulması noktasında zorluklar ihtiva eden bir bölge olup, esasen “Şark” ve “Yakındoğu” gibi Batı merkezli, bütünlük arz etmeyen yapay bir kavramı ifade ettiği söylenebilir. Tarihsel olarak, 20’nci yüzyılda Basra Körfezi çevresinde gelişen güç mücadelesi esnasında İngilizlerin bölgeyi tanımlamak için kullandıkları Orta Doğu (Middle East) kavramı, zamanla daha geniş bir coğrafyayı ifade etmek amacıyla genişlemiş ve Orta Asya’dan Orta Afrika’ya, Hindistan’dan Atlantik sahillerine uzanan oldukça büyük bir bölgeyi tanımlamak için kullanılır olmuştur.¹³

Uzak Doğu, Avrupa ve Afrika kıtaları arasında bağlantı noktası konumunda olan bölge, Dünya Bankası tarafından petrol zengini Körfez ülkeleri ile kıt ekonomik kaynağın yanı sıra büyük bir nüfusa sahip olan Mısır, Fas ve Yemen gibi ekonomik farklılıklara sahip ülkeleri içerisinde barındıran bir ekonomik coğrafya olarak tanımlanmaktadır. Buna göre, Doğal Kaynaklar ve İşgücü Yoğunluğu bakımından, RPLA resource-poor, labor-abundant (Doğal Kaynak Fakiri - İşgücü Yoğun) ülkeler, RRLA resource-rich, labor-abundant (Doğal Kaynak Zengini - İşgücü Yoğun) ülkeler ve RRLI resource-rich, labor-importing (Doğal Kaynak Zengini - İşgücü İthal Eden) ülkeler olmak üzere üç ekonomik alt bölge şeklinde bir tasnife tabi tutulmaktadır.¹⁴

Kıtaların kesiştiği önemli bir noktada yer alan bölge, bir yandan küresel doğal kaynak (petrol & doğalgaz) rezervlerinin/üretiminin önemli bir oranı

¹² Hamza Çeştepe ve Ertuğrul Yıldırım, Türkiye’de Finansal Gelişme Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi” *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, ICAFR 16 Özel Sayısı*, 2016, s.16-17; Afşar, “Finansal Gelişme ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki”, s.188-193; Halil Tunali ve Parla Onuk, Finansal Gelişme Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği” *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, 2017 (4/1), s.2-3; Hacı Bayram Işık ve Onur Bilgin, “Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Türkiye Örneği”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2016 (5/7),s. 1758-1760; Suleiman Abu-Bader ve Aamer Abu-Qarn, “Financial Development and Economic Growth Nexus: Time Series Evidence from Middle Eastern and North African Countries” *MPRA*, 2006, 2-6; Serkan Yılmaz Kandır, Ömer İskenderoğlu ve Yıldırım B. Önal, “Finansal Gelişme Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki ilişkinin Araştırılması” *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 16, Sayı 2, 2007, s.311-326

¹³ Davut Dursun, “Ortadoğu’nun Ekonomik, Sosyal ve Siyasi Yapı Özellikleri Üzerine Genel Tespitler”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı 50, 2005, s.1235; Osman Nuri Özalp, “Where is the Middle East? The Definition and Classification Problem of the Middle East as a Regional Subsystem in International Relations”, *Turkish Journal of Politics*, Vol.2 No. 2, 2011, s.8

¹⁴ The World Bank, *Recent Economic Outcomes and Short-Term Development Prospects in MENA*, Chapter I, s.4, http://siteresources.worldbank.org/INTMENA/Resources/EDP07_CHAPTER_1_APRIL13.pdf

na sahip olması, bölgesel ticaret merkezi konumunda bulunması ve medeniyetlerin kesişme noktasını ifade etmesi gibi sebeplerle, küresel güçlerinin hegemonik rekabetine konu olmaktadır. Genel olarak siyasi ve ekonomik gücün elit bir zümre elinde tekelleştiği bölge ülkelerinde güvenlik endişesi ve parçalı yapıdan kaynaklı sosyal tansiyonun yüksek olması gibi nedenlerle askeri harcamalar yüksek düzeylerde ve ekonomik alanda sıkı devlet müdahaleleri bulunmaktadır. Bununla birlikte, bölge genelinde siyasi olarak genellikle otoriter özellikler arz eden yönetimlerin hüküm sürdüğü, özel mülkiyet ve girişimciliğin teşvik edildiği ve yabancı sermayeyi çekmek için çeşitli önlemlere başvurulduğu görülmektedir. Cibuti ve Yemen gibi dünya standartlarının oldukça altında kişi başına milli gelir büyüklüğüne sahip ülkelerin de bulunduğu bölgede, kişi başına milli gelir düzeyleri bakımından dünya ortalamasının oldukça üzerinde yer alan ve gelirlerinin önemli bir bölümünü vergi gelirleri gibi yurtiçi kaynaklardan ziyade doğal kaynak ihracatı ile yurtdışı gelirlerden temin eden hatta küresel finans sistemi içerisinde önemli bankacılık, finans ve sermaye piyasalarına sahip olan rant devletleri de yer almaktadır. Çoğunlukla, coğrafyadaki ekonomi-politik dengelerin kurucusu /yönlendiricisi konumunda olan rant devletleri, Basra Körfezi çevresinde bulunmakla, doğal kaynaklardan elde edilen yüksek gelirler bu ülkelerde doğrudan, diğer bölge ülkelerinde ise nakil ücretleri ve göçmen işçi gelirleri gibi çeşitli yöntemlerle halka iletilmektedir.¹⁵

Ortadoğu ve Kuzey Afrika Bölgesi ülkelerinde sürdürülebilir bir ekonomik yapıyı teşvik edecek düzeyde ekonomik çeşitliliğin bulunmaması, özel sektörün istenilen düzeyde gelişmemesi ve siyasal katılımcılığın sınırlı düzeyde kalması gibi sebepler de bölgenin genel ekonomik performansına önemli etkilerde bulunmakta olup, istikrarsızlığın yoğun ve toplumsal çatışma ihtimalinin yüksek olması ve mülkiyet haklarına ilişkin olumsuz bir yatırım çevresinin/çerçevesinin bulunması gibi sebeplerden dolayı, kırılmalı/parçalı bir kurumsal yapının bulunduğu müşahade edilmektedir. Bu durum, ekonomik gelişmenin en önemlilerinden birisi olan finans sisteminin de gelişimi noktasında da önemli kısıtlar içeren bir yapının teşekkülüne sebebiyet vermiş gözükmektedir. Çalışmanın bu kısmında söz konusu hususlar perspektifinde, MENA-ODKA ülkelerinde finans sisteminin gelişim trendi analize konu edilmiştir.¹⁶

¹⁵ Dursun, "Ortadoğu'nun Ekonomik, Sosyal ve Siyasi Yapı Özellikleri Üzerine Genel Tespitler", s.1240-1; Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Bursa: MKM Yayıncılık, 5. Baskı, 2012, s.25; Sadık Ünay, *Kalkınmacı Modernlik; Küresel Entegrasyon ve Ortadoğu Ekonomi Politikası*, İstanbul: Küre Yayınları, Birinci Basım, 2013, s.317

¹⁶ Emre Saygın, *Ortadoğu'da Kalkınmanın Finansmanı Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Kurumlar*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2017, s. 185-7

Tablo 1: ODKA Ülkelerinde Temel Finansal Göstergeler (2015)									
Ülke Adı	(1) GSYİH (2010 Sabit Fiyatlarıyla, Milyar US\$)	(2) Toplam Yurtiçi Tasarruflar (%GSYİH)	(3) Toplam Rant Gelirleri (%GSYİH)	(4) Ödemeler Dengesi (%GSYİH)	(5) Net DYSY Giriş Stoku (%GSYİH)	(6) Enflasyon Oranı (% Değişim)	(7) Dolar Kuru (1 US\$'a Karşılık Ülke Parası)	(8) Reel Faiz Oranı (%)	(9) Finans Sektörünün Sağladığı Kredi (%GSYİH)
RPLA									
Cibuti	1,4	n/a	0,9	-31,7	94,4	2,1	177,7	9,2	34,6
Fas	113,2	22,4	2,5	-2,1	47,2	1,5	9,7	n/a	107,1
Lübnan	41,2	19,5	0,0	-17,3	114,5	-3,7	1507,5	4,4	206,1
Mısır	247,7	5,9	3,8	-5,1	28,5	10,9	7,6	1,5	95,8
Tunus	48,1	10,6	3,0	-8,9	75,5	4,8	1,9	n/a	90,2
Ürdün	30,1	0,7	1,1	-8,8	79,6	-0,9	0,7	6,1	105,4
Ortalama	80,28	11,82	1,88	-12,31	73,28	2,45	284,18	5,3	106,53
RRLA									
Cezayir	190,1	***44,1	11,8	-16,3	15,2	4,8	100,6	15,6	39,7
Irak	186,4	32,3	28,6	n/a	15,7	1,4	1167,3	53,5	***58,9
İran	***463,9	***38,6	***24,2	n/a	11,6	11,9	29011,4	13,7	8,66
Suriye	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	11,2	n/a	n/a
Yemen	20,7	-10,5	2,3	-8,0	1,9	39,4	214,9	**11,8	**30,1
Ortalama	215,75	26,12	16,72	-12,15	11,1	14,37	6101,08	23,65	34,34
RRLI									
Bahreyn	30,7	***43,9	4,9	***3,3	91,0	1,8	0,3	16,0	90,8
Birleşik Arap Emirlikleri	359,9	41,7	11,9	n/a	32,3	4,0	3,6	n/a	100,2
Katar	166,0	58,2	11,2	8,3	17,9	1,8	3,6	35,5	121,8
Kuveyt	139,6	34,1	39,1	7,5	12,1	3,2	0,3	40,9	87,0
Libya	n/a	n/a	n/a	n/a	46,4	14,1	1,3	n/a	n/a
Suudi Arabistan	672,2	29,6	23,3	-8,2	34,3	2,2	3,7	n/a	20,7
Umman	71,6	39,4	22,9	-15,4	34,2	0,1	0,4	28,4	64,6
Ortalama	240	41,15	18,83	-0,9	38,31	3,88	1,88	30,2	80,85
n/a-veri yok* 2010** 2013*** 2014									
Kaynak: (1), (2), (3) ve (4) (8) (9)nolu sütunlardaki veriler WDI; (5) nolu sütundaki veriler UNCTAD 8wir, 2016 annex tables, table 7 1990-2015 stok); (6) ve (7) nolu sütunlardaki veriler SESRIC									

ODKA-MENA ülkelerinde 2015 yılı temel finansal göstergelerinin yer aldığı Tablo 1, Dünya Bankası tarafından “Doğal Kaynaklar ve İşgücü Yoğunluğu” bakımından yapılan tasnif temel alınarak oluşturulmuş ve ODKA-MENA ülkeleri bu çerçevede, RPLA (Doğal Kaynak Fakiri - İşgücü Yoğun), RRLA (Doğal Kaynak Zengini - İşgücü Yoğun) ve RRLI (Doğal Kaynak Zengini - İşgücü İthal Eden) ülkeleri olmak üzere üç ekonomik alt bölge altında kümelenemiştir.

Tablo 1’de yer alan verilerin 1 nolu sütununda yer alan GSYİH büyüklükleri açısından, doğal kaynak zengini Körfez ülkelerinin de içerisinde yer aldığı RRLI ülkelerinin önde oldukları, RPLA ülkelerinin ise ODKA-MENA bölgesi içerisindeki en düşük milli gelire sahip ülkeler grubu olduğu göze çarpmaktadır. Diğer değişkenler bir tarafa bırakıldığında alt bölgeler arası üç katı, ülkeler arası ise dört yüz kat düzeyinde bulunan gelir farklılığı esasen bölge ülkeleri açısından kontrol altında tutulmayı gerektirir potansiyel bir riske de karşılık gelmektedir.

2 nolu sütunda yer alan ekonominin yatırıma yönelebilen/tahsis edilen kısmını göstermesi bakımından son derece önemli bir gösterge olan Toplam Yurtiçi Tasarruflar (%GSYİH) ilişkin veriler incelendiğinde, milli gelir rakamlarına benzer şekilde en yüksek tasarruf düzeyinin, doğal kaynak ihracı nedeniyle önemli oranda dış ticaret fazlasının verildiği Körfez ülkelerinin yer aldığı RRLI ülkelerinde, en düşük tasarruf düzeyinin ise RPLA ülkelerinde olduğu ve bölgeler arası önemli düzeyde farklılıklar bulunduğu görülmektedir.

3 nolu sütunda yer alan Toplam Rant Gelirleri (% GSYİH) verileri ise Dünya Bankası tarafından doğal kaynaklar ve işgücü yoğunluğu çerçevesinde yapılan tasnifi teyit edecek ve bu ülkelere dair literatürde yer alan “çeşitlendirilememiş ekonomik yapı” şeklindeki değerlendirmeleri de destekleyecek düzeyde, RRLI ve RRLA ülkelerinde rant gelirlerinin yüksek olduğunu, RPLA ülkelerinde ise son derece sınırlı seviyede kaldığını göstermektedir.

4 nolu sütunda yer alan Ödemeler Dengesi (% GSYİH) verileri, ODKA-MENA ülkelerinin dış dünya ile olan ilişkilerini göstermesi bakımından önem arz etmekle birlikte temel makro ekonomik göstergeler üzerinde ciddi etkilerde bulunabilmektedir. Bu bağlamda, genel olarak açık veren ülkelerin yer aldığı bölgede, -veri eksikliklerine rağmen- yoğun doğal kaynak ihracında bulunan bir takım RRLI ülkelerinde ise yüksek düzeyde olmamakla birlikte fazla verdiği müşahade edilmektedir.

5 nolu sütunda yer alan ve sermaye yetersizliği, işsizlik, teknoloji eksikliği ve bilgi-teknolojileri noksanlığını giderme noktasında son derece önemli bir araç olan Net DYSY Giriş Stokuna (% GSYİH) ilişkin veriler incelendiğinde, RPLA ülkelerinin diğer bölgelere nazaran başarılı bir performansa sahip oldukları, bu çerçevede GSYİH seviyeleri düzeyinde DYSY alan Lübnan ve Cibuti'nin, bu anlamda diğer MENA-ODKA ülkelerinden farklılaştıkları ve ön plana çıktıkları görülmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin ekonomisine olumlu katkı sağladığı bilinen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sürekliliğinin temin edilmesi noktasında gösterilecek çabaların, bu ülkelerin ekonomik performanslarının yükseltilmesi için son derece önemli olduğu aşikârdır.

6 nolu sütunda yer alan ekonomik ve sosyal anlamda son derece olumsuz etkileri bulunan ve dengeli/sürdürülebilir ekonomik yapının bozulmasına yol açan enflasyon oranına (% değişim) ilişkin veriler incelendiğinde, RRLA bölgesindeki düşük performansa rağmen, diğer bölgelerde ekonomik yapıyı olumsuz etkileyecek derece olumsuz/yüksek rakamlar ile karşılaşmamış olup, bu durum bölgenin genel ekonomik durumu için müspet değerlendirilmiştir.

7 nolu sütunda yer alan ve dış ticaret üzerinde doğrudan etkisi bulunan, ithalatın azaltılması ve dış dengenin sağlanması noktasında son derece önemli bir gösterge olan Dolar Kuruna (1 USD karşılık ülke parası) ilişkin veriler incelendiğinde, ekonomik yapısı doğal kaynak ihracatı ekseninde şekillenen ülkelerin yoğunlukla bulunduğu ve genellikle sabit kur rejiminin uygulandığı RRLI bölgesinde yerel para birimlerinin dolar karşısında son derece değerli oldukları görülmektedir. Bunun yanı sıra, diğer bölgelerde ise gerek ülkelerin genel ekonomik performansı gerekse de ihracata dayalı büyüme politikaları gibi nedenlerle yerel para birimlerinin dolar karşısında değersiz oldukları hatta bazı ülkelerde farklılığın son derece yüksek olduğu görülmektedir.

8 nolu sütunda yer alan ve geleceğe yönelik bir risk primi olarak değerlendirilebilecek olan reel faiz oranı çalışmalarda, finansal gelişme göstergesi olarak kullanılan göstergelerden birisi olup, reel faiz oranlarındaki artışın tasarrufların finansal sisteme yönelmesine sebebiyet vereceği ve böylelikle yatırımların artmasına ve büyümeye neden olacağı savunulmaktadır. Ancak, aşırı yüksek reel faiz oranlarının ise kamu özel kesim borçlularının yoğunluğunun sonucu olduğu ve tüm ekonomik aktiviteleri (yatırımlar vb.) karışız hale getireceği, bununla birlikte sıcak para girişini arttırması nedeniyle

ulusal paranın değerlenmesine ve ithalat eğiliminin artmasına neden olacağı böylelikle ekonomik büyüme üzerinde olumsuz tesirlerde bulunabileceği hususu da göz ardı edilmemelidir. Bu çerçevede, doğal kaynak zenginliği ile ön plana çıkan ve önemli bankacılık ve finans merkezlerinin yer aldığı RRLI alt bölgesinde reel faizlerin ortalama %30'lar düzeyinde bulunması, yine doğal kaynak zengini ülkelerin bulunduğu RRLA alt bölgesinde de ortalama % 23 seviyesindeki reel faiz düzeyinin, bu ülkelerdeki risk ve belirsizliklerin bir yansıması olacak şekilde yüksek seviyelerde olduğu, bunun yanı sıra tasarrufları finansal sisteme sevk edecek ve bu alanda gelişme potansiyeline etki edebilecek etkiler barındırmaktaysa da esasen ekonomik aktiviteleri karsız hale getirebilecek bir potansiyel taşıdığı da ortadadır.

9 nolu sütunda yer alan ve fonların yatırımlara aktarılma oranını göstermesi bakımından önemli bir finansal gelişmişlik/derinlik göstergesi¹⁷ olarak kabul edilen ve çalışmalarda sıklıkla kullanılan Finans Sektörünün Sağladığı Kredi miktarlarına (% GSYİH) ilişkin veriler incelendiğinde, özellikle RPLA ülkeleri olmak üzere RRLI ülkelerinde finans sektörünün önemli miktarlarda sermaye birikimini reel piyasaya yönlendirdiği göstermektedir. Finans piyasalarının küçük fonları iç talep ve büyük yatırımlara yönlendirmek ve böylelikle teknolojik gelişme ve verimliliğe neden olmak suretiyle büyümeye katkı sağlayacağı hususu çerçevesinde yüksek düzeylerdeki verilen bu ülkelerde temel makro ekonomik göstergelerin gelişimi açısından son derece önemli ve anlamlı olduğu ortadadır.

3. Körfez Arap Ülkelerinde İslami Finansın Yükselişi ve Petro-Dolar

2016 yılı itibariyle dünya kanıtlanmış ham petrol rezervlerinin yaklaşık %47,7'si Ortadoğu Bölgesi içerisindeki yer almakta olup, petrolün hemen tamamı RRLI ve RRLA olarak ifade edilen ülkelerde bulunmaktadır. Bununla birlikte, aynı yıl dünya petrol üretiminin yaklaşık %34,5'i ODKA-MENA ülkelerince gerçekleştirilmekte olup, bu üretimin tamamına yakını RRLI VE RRLA alt bölgeleri içerisinde yer alan Basra Körfezi ülkeleri tarafından yapılmaktadır. Diğer yandan, doğalgaz rezervlerinin yaklaşık %42,5'i Ortadoğu Bölgesi'nde yer almakta, petrol rezervlerinde olduğu gibi bunun da tamamına yakını Körfez ülkelerine ait bulunmaktadır. Üretim verilerine bakıldığında, toplam üretimin %18'lik kısmının Ortadoğu ülkelerince gerçekleştirildiği

¹⁷ Finansal derinlik yansıtan göstergeler hakkında bilgi için bkz. Michael Klein ve Giovanni Olivei, "Capital Account Liberalization, Financial Depth, And Economic Growth." *NBER Working Paper*, No.7384, Revised 2006, s. 3-5

müşahede edilmekte olup, petrol üretiminde olduğu gibi doğalgaz üretiminin de büyük bir kısmının Körfez ülkelerine ait olduğu görülmektedir.¹⁸

Doğal kaynak rezervleri ve üretimlerine ilişkin ifade edilen bu rakamlardan da anlaşılabilirliği üzere, Ortadoğu ve Kuzey Afrika Bölgesi (MENA-ODKA) içerisinde yer alan ekonomik bir alt bölge olarak tanımlanmakta olan Basra Körfezi, dünya enerji kaynaklarının yoğunlaştığı bir merkez konumunda olup, bu durum Körfezin, dünyanın diğer coğrafyalarından farklılaşmasına, stratejik ve politik olarak ayrıcalıklı bir noktaya taşınmasına ve küresel güçlerin takibinde ve gölgesinde hegemonik mücadeleye konu bir coğrafya olmasına sebebiyet vermektedir. 20'nci yüzyılın başlarında etkisi hissedilmekle birlikte, esasen İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan ve doksanlı yıllar sonrasında ivme kazanan, teknolojideki değişimlerin tesiriyle uluslararası ilişkiler sisteminin ekonomik etkilerinin ortaya çıkardığı parçalı/kutuplu yapı, Sovyet Rejiminin yıkılması ile birlikte neo-liberal politikaların egemen bir hal aldığı ve çok uluslu sermayenin küresel bir pazarda geliştiği, küreselleşme (finansal liberizasyon) olarak da ifade edilen yen bir ekonomik sisteme evrilmiştir. Bu süreçte, birçok ülkenin finansal sistemlerini liberalize etmiş olup, özellikle uluslararası sermaye hareketliliğinde büyük oranda artış gerçekleşmiştir.¹⁹

Dünya ekonomik, siyasal, sosyal, kültürel sistemindeki bu dönüşüm, ülkelerin ekonomik yapılarının değişimine sebebiyet vermiş, birçok ülkede kalkınma maksatlı korumacı politikaların terk edilmesi ile kaynakların serbest dolaşımına ve ekonomik ilişkilerde zaman ve mekânın etkisinin son derece azalmasına imkân verecek bir yapının oluşmasına sebebiyet vermiştir. Küresel ekonomik ilişkilerin bu denli geliştiği çoğaldığı ve yoğunlaştığı söz konusu süreçte, finansal hizmetler de önemli miktarda artış göstermiştir. Bu noktada, küresel ekonomik ilişkilerin en önemli ve etken gücü konumunda olan devletler de bu süreçte, finansallaşmanın önemini kavramakla, küresel sistemde öne çıkmak maksatlı hamleler gerçekleştirme yoluna girmişlerdir. Diğer yandan, küreselleşme sürecinde mal, hizmet ve sermaye hareketleri üzerindeki engellerin ortadan kalkmasıyla birlikte üretim faaliyetleri de artış göstermiş olup, bu husus doğal kaynak talebini önemli ölçüde arttırmıştır.

¹⁸ BP, *Statistical Review of World Energy*, 2017, s. 12, 14, 26, 28

¹⁹ Güven Delice, "Finansal Krizler: Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 20, 2003, s. 57; Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, s. 389

Diğer yandan, 70'li yıllardan yaşanan petrol krizi ve akabinde petrolün fiyatının son derece yüksek seviyelere çıkması gibi nedenlerin de etkisi doğal kaynak zengini MENA-ODKA ülkelerinin -özellikle Körfez ülkeleri- finansal sistemde ciddi bir aktör olmasının önünü açmış ve bu ülkeler petro-dolarlarını küresel finansal sistemdeki konumlarını yeniden belirlemek için bir mekanizma olarak kullanmaya başlamışlardır.²⁰

Basra Körfezi'ne sınırı olan dünya petrol rezervinin yaklaşık %39'u ile dünya doğalgaz rezervinin yaklaşık %22'sine sahip olan Kuveyt, Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar, Umman, Birleşik Arap Emirlikleri, 1981 yılında Körfez Arap Ülkelerinin İşbirliği Konseyini (*Cooperation Council for the Arab States of the Gulf*) kurmuşlar ve bu bağlamda, ekonomik kurumsal yapıları yakınlaştırmak, ortak ekonomik ve sosyal girişimlerde bulunmak, ekonomi, finans, ticaret, gümrük gibi alanlarda benzer düzenlemelerde suretiyle küresel kapitalist sistem içerisinde etkin bir konum elde edebilmek ve muhtemelen zararlarından da korunmak maksatlı bütünleşme hamlelerine girişmişlerdir.²¹

Mevcut kapitalist üretim-tüketim ilişkilerin finansal piyasalar üzerindeki yapısal ve ideolojik etkilerinin bu ülke halkları üzerinde yarattığı olumsuz atmosferin bertaraf edilmesine yönelik kaygılar, ekonomik aktivitelerin finansal yönünü İslam ekonomisinin sosyal sorumluluk, ahlak, sosyal refah, adalet ve topluluk duygusu gibi İslami bir çerçevede düzenleyen ve İslami finansal araçların oluşmasına/gelişmesine sebebiyet vermiştir. Her ne kadar geçmişi 1960 yıllarda Mısır'da başladığı kabul edilmekteyse de esasen İslam Kalkınma Bankasının (1975) kurulması İslami finans uygulamalarının başlangıcı açısından bir milat kabul edilmektedir. İslami prensiplerle uyumlu çalışan ve İslam hukukuna uygun kısa vadeli likidite fırsatları sunmayı amaçlayan, diğer yandan çağdaş finansal talepler ve manevi değerler arasındaki boşluğu doldurmak noktasında önemli bir görev ifa eden İslam finans sistemi, yirmi birinci yüzyıldaki gelişmeler ile birlikte küresel finans sistemindeki değişime ayak uydurma noktasında bankacılık, sigorta ve finans alanlarında

²⁰ Erinç Yeldan, "Kapitalizmin Yeniden Finansallaşması ve 2007/2008 Krizi: Türkiye Krizinin Neresinde?" *Çalışma ve Toplum*, 2009/1, s. 15-17; Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, s. 370-3; Aydemir ve Kaya, "Küreselleşme Kavramı ve Ekonomik Yönü", s. 267

²¹ Adam Hanieh, *Körfez Ülkelerinde Kapitalizm ve Sınıf*, Notabene Yayınları, Bahadır Ahıska ve Sevgi Doğan (Çev), 1. Baskı, Eylül 2012, s. 155-233; Harun Öztürkler, "Körfez Arap Ülkelerinin İşbirliği Konseyi ve Birleşik Bir Suudi Arabistan ve Bahreyn'in Ekonomik Açısından Önemi", *Ortadoğu Analiz*, Haziran 2012 - Cilt: 4 - Sayı: 42, s. 78

faizsiz ürün/araç/ yöntem/hizmetlerin geliştirildiği sektörel bir görünüm almış ve kalkınma çabalarında başvurulan önemli bir kaynak halini almıştır.²²

Bu çerçevede, İslamî finans kurumları tarafından geliştirilmiş olan finansman yöntemleri, genel olarak müşâreke (kar-zarar ortaklığı) ve müdârebe (emek-sermaye ortaklığı) ve icâre (kira finansmanı) veya satış sözleşmesi murâbaha (maliyet artı karlı satış), selem (ileriye dönük satın alma) karz-ı hasen (faizsiz borç), tekaful (sigortacılık), istisna (siparişe dayalı satın alma) ile teverruk ve sukuk gibi yöntemleridir. Küresel İslami finansal varlıkların gelişimine bakıldığında; *-her ne kadar çeşitli kaynaklarda farklı veriler bulunmaktaysa da-* 2007 yılında 639 milyar \$ olan İslami finans hacminin, 2013 itibariyle dünya genelinde 1,9 milyar \$'a ulaştığı, bu dönemde yıllık ortalama %18 düzeyinde bir büyüme hızı sergilendiği ve bu varlıkların önemli bir kısmının KİK ülkelerinde yoğunlaştığı müşahede edilmektedir. Bu çerçevede, İslami finans sektöründe yer alan çeşitli varlıklara rağmen İslami finans sektörünün toplam aktiflerinin önemli bir bölümünü, İslami bankacılık varlıklarının oluşturduğu ancak bu varlıklarının küresel bankacılık varlıklarının yüzde 1'inden azına karşılık geldiği görülmektedir.²³

ODKA-MENA ülkeleri, özellikle de Körfez Arap ülkeleri, büyük petrol gelirlerinin (petro-dolar) bir sonucu olarak, İslamî finans sisteminin küresel finans piyasasında tanınması ve geliştirilmesinde önemli bir rol oynamış ve İslamî finansın adeta merkezi konumuna gelmişlerdir. Örnek vermek gerekirse, dünya genelindeki tüm İslamî finans kuruluşlarının²⁴ %40'ı KİK ülkelerinde yer almaktadır. 2015 yılı itibariyle toplam İslamî bankacılık varlıklarının (1,5 Trilyon USD) yaklaşık % 40'ı (598 Milyar USD) Körfez ülkelerinde yer almakta olup, bu varlıkların %48'i Suudi Arabistan'a % 19'u BAE'ye %13'ü Kuveyt ve %10'luk kısımları ise ayrı ayrı Bahreyn ve Katar'a aittir. Diğer bir finansal varlık olan sukukta, aynı yıl 290 milyar USD'lik toplam ihracın yaklaşık %35'ine karşılık gelen 104 milyar dolarlık ihraç Körfez ülkeleri

²² Mehmet Asutay, "İslam Ekonomisine Politik İktisadi Bir Yaklaşım: Alternatif Bir Ekonomik Sistemin Sistemik Anlayışı" çev. (Fatih Yardımcıoğlu ve Salih Ülev), *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2014, Yıl:2, Cilt:2, Sayı:4, s. 123; Mumtaz Hussain, Asghar Shahmoradi ve Rima Turk, "An Overview of Islamic Finance", *IMF Working Paper*, 2015, s.4; Mohamed Goaid ve Seifallah Sassi, "Financial Development and Economic Growth in the MENA Region: What about Islamic Banking Development" <http://www.iefpedia.com/english/wp-content/uploads/2010/03/Financial-Development-and-Economic-Growth-in-the-MENA-Region-What-about-Islamic-Banking-Development.pdf>

²³ Hussain Shahmoradi ve Turk, "An Overview of Islamic Finance", s.6, 10, 12; Etem Hakan Ergeç, Bengül Gülümser Kaytancı ve Metin Toprak, "Katılım Bankası Müşterilerinin Bankacılık Sistemi Kullanım Tercihleri: Mevduat Bankaları İçin İslami Bankacılık Penceresi" *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, Cilt 6 Sayı 2, Aralık 2014, 56

²⁴ MENA Bölgesinde İslami Bankacılık hakkında detaylı bilgi için bkz. Salman Syed Al, "Islamic Banking In The Mena Region", *Islamic Development Bank, Islamic Research and Training Institute*, 2011

tarafından gerçekleştirilmiştir. Suudi Arabistan, KİK sukuk ihracı toplamının % 51'yle lider ülkedir. BAE, KİK bölgesinde sukuk ihracında %29'luk payla ikinci ülke konumundadır. Bunun yanı sıra, toplam 71 milyar USD civarındaki İslami fon ihracının %43'ü (31 Milyar USD) KİK ülkeleri tarafından gerçekleştirilmektedir. Son olarak, 2015 yılı toplam tekâfül ihracı 23,4 Milyar USD olarak gerçekleşmiş olup, Suudi Arabistan toplam tekâfül katkılarının % 44,8'ini sağlamakla bölgesinde ve dünyada lider konumda bulunmaktadır. Tekâfül katkılarındaki %12'lik payla BAE, KİK ülkelerindeki en büyük ikinci piyasadır.²⁵

4. MENA-ODKA Ülkelerinde Finansal Gelişmenin Kurumsal Belirleyicileri, Özgürlükler ve Kısıtlar

Ülkelerin ekonomik performans farklılıklarını, bu çerçevede başarı ve başarısızlıklarını analiz eden ciddi bir iktisadi literatür bulunmaktadır. Buna göre, iktisatçılar her biri sahip olduğu farklı bakış açıları ile bu hususun nedenlerinin tespitine yönelik çeşitli kuramsal izahatlar geliştirmişlerdir. Genel olarak bakıldığında, ülkeler arası bu farklılıkların, yatırım-tasarruf oranları, kaynak yetersizlikleri, sermaye ve işgücü verimlilikleri, faktör donanımları gibi çeşitli dışsal unsurlar perspektifinde belirlendiğine yönelik açıklamaların yanı sıra, coğrafi konum ve iklim farklılıkları temelinde izahat geliştirilen kuramlara da rastlanılmaktadır. Yine etnik köken ve kültür bakımından farklılıkların ekonomik performans üzerindeki etkilerine dair çalışmaların bulunduğunu da belirtmek gerekmektedir. Ancak her ne kadar ifade edilen tüm bu hususların ekonomik performans üzerinde etkileri yadsınamaz ise de benzer özelliklere sahip ve fakat farklı düzeylerdeki toplumların/devletlerin bulunması gibi nedenlerle bu açıklamaların konunun anlaşılmasında tam bir izahat getirebildiği söylenemez. Bu noktada, ülkeler arası farklılıkları ve başarılarını, ekonominin işleyişini kurallara ve bireyleri ekonomik aktiviteler hususunda motive eden müşevvikler penceresinden izah eden ve işlem maliyetlerinden, mülkiyet haklarına, hukukun üstünlüğünden ve siyasal istikrara kadar pek çok hususu ifade kurum kavramı ekseninde açıklamalar getiren *Kurumsal İktisat*²⁶ yaklaşımının ülkelerin sahip oldukları sosyal, kültürel, siyasal yapılarını da içeren farklı hususları da ekonomik analize dâhil ederek yaptığı çok yönlü değerlendirmelerin, söz konusu hususların anlaşılmasını

²⁵ Erhan Akkaş, *Körfez Ülkelerinde İslam İktisadı ve Finansının Güncel Durumu*, İKAM Raporları 3, Ülke Raporu 1, 2017, s.3-31

²⁶ Kurumsal İktisat ekolünü bir bütün olarak ele almak mümkün değildir zira bu ekole mensup iktisatçılar arasında önemli görüş farklılıkları bulunmakta olup, ekol Eski ve Yeni Kurumsal İktisat olarak iki ana başlık altında inceleme konusu olmaktadır.

da, diğer yaklaşımlara nazaran ön plana çıktığı ve literatürde sıklıkla atıfta bulunulduğu görülmektedir.²⁷

Bu teorik izahat perspektifinde, önceki kısımda detaylarından bahsettiğimiz üzere MENA-ODKA ülkelerinde sürdürülebilir bir ekonomik yapıyı teşvik edecek düzeyde ekonomik çeşitliliğin ve finansal derinliğin bulunmaması, özel sektörün istenilen düzeyde gelişmemesi ve siyasal katılımcılığın da sınırlı düzeyde kalması gibi sebepler nedeniyle bölgenin ekonomik performansı genel anlamda düşük düzeylerde seyretmiş bulunmaktadır. Bu sorunların aşılması noktasında, MENA-ODKA ülkelerinde kaynak yetersizliği sorunu fonlarının etkin kullanımını gerekli kılmaktadır. Fonların yönleneceği finansal piyasaların, etkin bir transfer aracı olarak kullanılabilmesi için ise gelişmiş ve derinleşmiş kurumsal yapıları²⁸ olmasını gerekmektedir. Daha önce ifade edildiği üzere, ekonomik performans ile finansal gelişmişlik son derece yakın bir ilişki içerisinde bulunmaktadır.²⁹

Mülkiyet haklarının gerektiği ölçüde korunmasına imkân veren ve yolsuzluğun engellendiği diğer bir ifade ile etkin kurumlardan (*kurumsal kalite düzeyi yüksek*) müteşekkil bir kurumsal yapıya sahip toplumlarda/devletlerde ekonomik performansın yüksek olacağı ifade edilmektedir. Bu husus, ekonomik büyümenin adeta motoru olarak değerlendirilebilecek olan finansal sistemin risk ve belirsizlikleri azaltacak şekilde güvenilir, verimli ve müşevvik kurumlara diğer bir ifade ile kapsayıcı (kaliteli) kurumlara sahip olması ile mümkündür. Diğer yandan, mülkiyet haklarını koruma altına almakta uzak, işlem maliyetlerini yükseltici ve rekabet ortamını daraltıcı diğer bir ifade ile dışlayıcı kurumların/kurumsal yapının var olduğu bir finansal sistemin, fon arz edenler için bir cazibe oluşturması bu sayede derinleşmesi ve ekonomik büyüme de beklenen düzeyde bir katkı sağlaması imkânı bulunmamaktadır.³⁰

²⁷ Devrim Dumludağ, *Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Kalkınma, Kalkınmada Yeni Yaklaşımlar*, Devrim Dumludağ, Ahmet Faruk Aysan (Eds), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2014, s.17-18; Aykut Kibritçiöğlü, "İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Ocak - Aralık 1998, Cilt 53, No: 1 - 4, s.215; John Luke Gallup, Jeffrey D. Sachs ve Andrew D. Mellinger, "Geography and Economic Development" *NBER Working Paper Series*, 1998, s.3

²⁸ MENA Ülkelerinde Finansal Gelişiminin Kurumsal Belirleyicileri hakkında detaylı bilgi için bkz. Mondher Cherif and Christian Dreger, "Institutional Determinants of Financial Development in MENA Countries" *German Institute for Economic Research*, 2014.

²⁹ Etem Hakan Ergeç, "Finansal Gelişme ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi Ve Türkiye Örneği: 1988-2001", *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* Cilt: 5 Sayı: 2, 2004, s.55-9

³⁰ Ha-Joon Chang, "Institutions And Economic Development: Theory, Policy And History", *Journal of Institutional Economics*, 2011, 7: 4, s. 474; Dumludağ, *Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Kalkınma, Kalkınmada Yeni Yaklaşımlar*, s.18; Stijn Claessens ve Luc Laeven, "Financial Development, Property Rights, and Growth" *The Journal of Finance*, No.6, 2003, s.2401-2

Bu bakış açısı dâhilinde söz konusu hususun analizi için, bireylerin istedikleri şekilde ekonomik faaliyet gerçekleştirme ve bu çerçevede elde ettikleri gelirleri ise herhangi bir zorlama olmaksızın istedikleri şekilde kullanabilmelerini ifade eden *ekonomik özgürlük*³¹ kavramı ile bu kavramı ölçülebilir kılmak maksadıyla hazırlanan endekslerden faydalanılması önem arz etmektedir. Zira bireyler devletler tarafından koruma altına alınmış ve kısıtlamaların bulunmadığı/kısıtlı olduğu bir ekonomik çerçevede üretim, tüketim, çalışma ve yatırım yapmak istemektedir. 80'lerde yoğunlaşan finansal ve ticari liberalizasyon desteklenen açıklık politikaları başta olmak üzere yapılan diğer kurumsal düzenlemelerin ekonomik gelişme temelinde fon ihtiyacı bulunan ve yeterli/etkin finansal piyasaların teşekkül etmediği MENA-ODKA ülkelerinde "özgür" finansal yapının tesisi ile bu yapının kapsayıcılık/kalite düzeyinin ortaya konulmasını gerekmektedir.

Buna yönelik olarak Heritage Vakfı tarafından hazırlanan *Ekonomik Özgürlük Endeksinden* verilerinden bir kısmı kullanılarak bir analiz gerçekleştirilecek olup, bu endeks³² hukukun üstünlüğü, kamunun büyüklüğü, düzenlemelerin etkinliği ve piyasaların açıklığı şeklinde ifade edilen dört alt endeks etrafında yine eşit önem düzeyine ait üçer kategori şeklinde tasnif edilmiş bulunmaktadır. Bunlar, hukukun üstünlüğü; mülkiyet hakları, devletin bütünlüğü ve yargının etkinliği; Kamunun büyüklüğü; devlet harcamaları, vergi yükü ve mali sağlık; Düzenlemelerin etkinliği; iş özgürlüğü ve emeğin özgürlüğü ile parasal özgürlükler, Piyasaların açıklığı; ticaret özgürlüğü, yatırımların özgürlüğü ve finansal özgürlük şeklindedir. Her bir alan 0'dan en çok özgürlüğü temsil eden 100'e uzanan bir aralıkta puanlanmakta olup, ülkeler bu alanlardan aldıkları puanların ortalaması çerçevesinde sıralanarak, 80 puan üstü *tam özgür*, 60 puanın altı ise *özgürlükten yoksunluk* şeklinde kategorize edilmektedir.

³¹ Ekonomik özgürlük, her insanın kendi emeğini ve malını kontrol etme hakkıdır. Ekonomik olarak özgür bir toplumda, bireyler istedikleri şekilde çalışma, üretme, tüketme ve yatırım yapma konusunda özgürdür. Ekonomik olarak özgür toplumlarda, hükümetler emeğin, sermayenin ve malların serbestçe hareket etmesine ve zorlamadan ya da baskıdan kaçınmasına izin verir.

³² Çalışma kapsamında kullanılan endeksin metodolojisi hakkında detaylı bilgi için bkz. <https://www.heritage.org/index/pdf/2019/book/methodology.pdf> (erişim: 25.11.2016)

Tablo 2: ODKA Ülkelerinde Finans Piyasalarının Kapsayıcılık (Kalite) Düzeyi (2000-2017)

Ülke Adı	Ekonomik Özgürlük Skoru		Parasal Özgürlük Skoru		Yatırım Özgürlüğü Skoru		Finansal Özgürlük Skoru	
	2000	2017	2000	2017	2000	2017	2000	2017
RPLA								
Cibuti	55,1	46,7	80,2	75,3	50,0	80,0	30,0	50,0
Fas	63,2	61,5	80,2	82,7	70,0	70,0	50,0	70,0
Lübnan	56,1	53,3	79,9	78,4	50,0	65,0	70,0	50,0
Mısır	51,7	52,6	76,8	69,6	50,0	55,0	30,0	40,0
Tunus	61,3	55,7	83,5	75,9	70,0	35,0	50,0	30,0
Ürdün	67,5	66,7	78,4	86,7	70,0	70,0	70,0	60,0
Ortalama	59,1	56,1	79,8	78,1	60	62,5	50	50
RRLA								
Cezayir	56,8	46,5	74,0	67,0	50,0	35,0	50,0	30,0
Irak	17,2	n/a	0,00	76,9	10,0	n/a	10,0	n/a
İran	36,1	50,5	57,6	55,5	10,0	0,00	10,0	10,0
Suriye	37,2	n/a	80,1	*42,7	30,0	*0,00	10,0	*20,0
Yemen**	44,5	53,7	67,7	68,5	30,0	50,0	30,0	30,0
Ortalama	38,3	50,2	55,8	62,1	26	21,2	22	22,5
RRLI								
Bahreyn	75,7	68,5	89,2	80,7	50,0	75,0	70,0	80,0
Birleşik Arap Emirlikleri	74,2	76,9	80,4	78,4	30,0	40,0	50,0	60,0
Katar	62,0	73,1	73,6	80,6	50,0	55,0	30,0	60,0
Kuveyt	69,7	65,1	85,0	73,6	30,0	55,0	50,0	60,0
Libya	34,7	n/a	67,8	69,2	10,0	*5,0	10,0	n/a
Suudi Arabistan	66,5	64,4	87,7	70,1	30,0	40,0	50,0	50,0
Umman	64,1	62,1	85,2	80,6	30,0	65,0	30,0	60,0
Ortalama	63,8	68,3	81,2	76,1	32,8	47,8	41,4	61,6

*2016 **2015 Kaynak: Heritage Vakfı
<https://www.heritage.org/index/explore?view=by-region-country-year&u=637102625411053911>

2000 ve 2017 yıllarında ODKA-MENA ülkelerinde *Finans Piyasalarının Kapsayıcılık (Kalite) Düzeyinin* analiz edilmesi amacıyla hazırlanan ve çalışma bağlamında analize konu edilmesinin uygun olacağı değerlendirilen “Parasal³³”, “Finansal³⁴” ile “Yatırım³⁵” Özgürlük alt endekslerine ait veriler

³³ Parasal özgürlük, fiyat istikrarı ölçüsünü fiyat kontrollerinin bir değerlendirmesiyle birleştirilerek ölçülmesini ifade eder.

³⁴ Finansal özgürlük, bankacılık verimliliğinin bir göstergesi ve devlet kontrolünden bağımsızlığın ve finansal sektördeki müdahalenin bir ölçüsüdür.

³⁵ Ekonomik olarak özgür bir ülkede, yatırım sermayesinin akışı üzerinde herhangi bir kısıtlama olmayacaktır. Bireylere ve firmalara, kaynaklarını hem iç hem de ülke sınırları dâhilinde, hiçbir kısıtlama olmaksızın, belirli faaliyetlere girişebileceklerdir.

ile ülkelerin ortalama özgürlük skorlarını ifade eden “Ekonomik Özgürlük” verilerinin yer aldığı Tablo 2’deki veriler analiz edildiğinde;

Öncelikli olarak göze çarpan husus genel olarak ODKA-MENA ülkelerinin düşük düzeylerde seyreden ve yıllar itibariyle artış göstermekten uzak bir trende konu olan hatta geçen süreç içerisinde azalan bir eğilim arz eden skorların yer almasıdır. Diğer bir önemli husus ise MENA-ODKA bölgesinin ekonomik açıdan en yüksek gelir grubuna sahip ülkelerinin yer aldığı RRLI ülkelerinin bahse konu alanlardaki özgürlük skorlarının genel olarak diğer ülke gruplarından yüksek düzeylerde olduğudur. Bununla birlikte, her üç ekonomik alt bölgede yatırım özgürlüğü skorlarının her ne kadar kısmi artışlar yaşanmışsa da oldukça düşük düzeylerde kaldığı, ayrıca RRLA ülkelerinin diğer bölge ülkelere nazaran son derece düşük skorlara sahip bulunduğudır.

Üç ekonomik alt bölge halinde yapılacak olan analize çerçevesinde, ilk olarak değerlendirmeye konu edilecek olan RPLA ülkelerinin 2000 yılında 59,1 puan olan ortalama ekonomik özgürlük skorunun 2017 yılına gelindiğinde 56,1 seviyesine gerilediği müşahede edilmektedir. Bununla birlikte, bahse konu ülkelerin yine ortalama olarak ele alındığında parasal özgürlük skorunun 79,8’den 78,1’e gerilediği; yatırım özgürlüğü skorlarının 60’dan 62,5’a yükseldiği ve finansal özgürlük puanlarının ise bahse konu süreçte bir değişim göstermeyerek 50 puan seviyesinde kaldığı görülmektedir.

Yine puan ortalamaları bağlamında RRLA bölgesi ülkelerinin 2000 yılında 38,3 puan olan ortalama ekonomik özgürlük skorunun 2017 yılına gelindiğinde 50,2 seviyesine gerilediği müşahede edilmektedir. Bununla birlikte, bahse konu ülkelerin yine ortalama olarak ele alındığında parasal özgürlük skorunun 55,8’den 62,1’e yükseldiği; son derece düşük olan yatırım özgürlüğü skorlarının 26’dan 21,2’e gerilediği ve finansal özgürlük puanlarının ise bahse konu süreçte bir değişim göstermeyerek 22 puan seviyesinde kaldığı görülmektedir.

RRLI alt bölgesine ilişkin ortalama puanlar incelendiğinde ise 2000 yılında 63,8 puan olan ortalama ekonomik özgürlük skorunun 2017 yılına gelindiğinde 68,3 seviyesine yükseldiği müşahede edilmektedir. Bununla birlikte, bahse konu ülkelerin yine ortalama olarak ele alındığında parasal özgürlük skorunun 81,2’den 76,1’e gerilediği; yatırım özgürlüğü skorlarının 32,8’dan 47,8’e yükseldiği ve finansal özgürlük puanlarının ise 41,4 seviyelerinden 61,6 düzeyine yükseldiği müşahede edilmektedir.

Tabloda yer verilen ve detaylarından bahsedilen skorları bir bütün halinde analiz etmek gerekir ise MENA-ODKA bölgesinde finansal özgürlüklerin

oldukça sınırlı olduğu ve bu durumun da etkin/güvenilir olmayan ve yeteri ölçüde derinlik ve genişlik arz etmeyen bir finansal piyasanın varlığına bir işaret olduğu, diğer yandan çoğunlukla yatırım özgürlüğü seviyelerinin son derece düşük düzeylerde kaldığı bu ülkelerde, ekonomik aktörlerin riskten korunmaları sağlayacak ve tasarrufların yatırımlara kanalize edilmesi suretiyle yatırımların artmasına sebebiyet verecek, kurumsal bir çerçevenin henüz teşekkül ettiremediği kanaatine ulaşılmıştır.

Sonuç

Küreselleşme, uluslararası ekonomik sistem üzerinde son derece büyük tesiri olan, ülkeler arasındaki işbirliklerini ve sermaye akışlarını arttıran, birçok teknolojik yeniliğin ortaya çıkmasına ve siyasal, sosyal ve ekonomik sistemin dönüşmesine neden olan, özellikle de enerji sektörünün önemini büyük ölçüde arttıran bir süreci ifade etmektedir. Bu dönemde sermaye hareketlerinin serbestçe dolaşımı finansal piyasalarda hızlı değişim ve dönüşümlerin öncüsü olmuş ve dijital teknolojinin entegre edildiği finansal piyasalar ise önemli ölçüde büyüme göstererek küresel bir piyasa alanı meydana getirmiştir. Finansal piyasalar, tasarrufların etkin bir şekilde yatırımlara mobilize olmasına sağlamak ve bu alana ilişkin doğru ve tam bilginin girişimciler ile paylaşılmasını temin etmek suretiyle ülke ekonomisinin gelişimi açısından kritik bir rol oynamaktadır. Kalkınmanın temel dinamiğini oluşturan tasarruf olgusunu motive eden ve bu sürecin etkin bir şekilde kaynak sahiplerine aktarılması noktasında önemli bir rolü bulunan finansal sektörler, diğer yandan kaynakların toplanması, kullanılması ve buna ilişkin yen teknolojilerin temin edilmesinin de kritik bir görev üstlenmektedir.³⁶

Finansal sistemin *kurumsal kalite düzeyinin* analize konu edildiği Ortadoğu ve Kuzey Afrika Bölgesi, (MENA-ODKA) Dünya Bankası tarafından "Doğal Kaynaklar ve İşgücü Yoğunluğu" bakımından yapılan tasnif çerçevesinde, RPLA (Doğal Kaynak Fakiri - İşgücü Yoğun), RRLA (Doğal Kaynak Zengini - İşgücü Yoğun) ve RRLI (Doğal Kaynak Zengini - İşgücü İthal Eden) ülkeleri olmak üzere üç ekonomik alt bölge altında tasnif edilmektedir. Genel olarak ele alındığında, dünya enerji kaynaklarının merkezi konumunda olan ülkelerin yer aldığı ve RRLI ülkeleri olarak adlandırılan ve çoğunluğunu Basra Körfezine komşu Arap ülkelerinin meydana getirdiği ülkeler, bölge içerisinde hatta dünyanın diğer coğrafyalarına nazaran stratejik ve politik olarak ayrıcalıklı bir konuma sahip bulunmaktadır. Örnek vermek gerekirse, bu ekono-

³⁶ Ersin Özince, "Finansal Sektör, Uluslararası Gelişmeler ve Türkiye Deneyimi", 12. *Dünya Muhasebe Tarihçileri Kongresi Açılış Bildirisi*, 2008, s.26-27

mik alt bölge içerisinde yer alan ve kişi başına milli gelir düzeyi bakımından da son derece yüksek seviyelerde olan Bahreyn ve Katar, dünyanın önemli finans piyasaları arasında zikredilmektedir. Esasen bu ülkelerin söz konusu konuma erişmelerinde 70'li yıllardan yaşanan petrol krizi ve akabinde petrolün fiyatının yüksek seviyelere çıkması gibi nedenlerin olduğu bilinen bir gerçektir. Bu sürecin akabinde bahse konu ülkeler, doğal kaynak üretimi ve ihracından elde ettikleri kaynaklarını, kendi finansal sistemlerini güçlendirmek derinleştirmek/genişletmek ile küresel finansal sisteme entegre ederek değerlendirmek suretiyle yeni küresel finansal sistemde tutarlı ve korunaklı bir alan oluşturma gayreti içerisinde girdikleri müşahede edilmektedir.

Her ne kadar RRLI olarak adlandırılan bu ülkeler, diğer bölge ülkelerine nazaran parasal, ekonomik ve finansal özgürlükler ile finansal sistemin/yapının kalitesi anlamında yüksek kapsayıcılık düzeyine ve etkin kurumsal çerçeveye sahip gözükmekteyseler de; genel olarak ele alındığında MENA-ODKA bölgesi ülkelerinde, finans sektörünün sermaye birikimini reel piyasaya yönlendirme noktasında ciddi kurumsal ve düzenleme problemleri bulunduğu, bununla birlikte tasarruflar ile doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının da son derece düşük düzeylerde kaldığı görülmektedir.

Diğer yandan, reel faiz düzeyinin, bu ülkelerdeki risk ve belirsizliklerin bir yansıması olacak şekilde yüksek seviyelerde olduğu ve ekonomik aktiviteleri karsız hale getirebilecek bir potansiyel taşıdığı da ortadadır. Ayrıca, bu ülkelerin genelinde yerel para birimlerinin dolar karşısında son derece değerli oldukları görülmektedir ki bu durum da etkin finansal sistemin teşekkül ettirilmesi ortaya çıkan handikaplardan birisi olarak ön plana çıkmaktadır.

Yine bölge ülkelerinde finansal özgürlüklerin oldukça sınırlı olduğu ve bu durumun da etkin/güvenilir olmayan ve yeteri ölçüde derinlik ve genişlik arz etmeyen bir ekonomik aktörlerin riskten korunmaları sağlayacak kurumsal bir çerçeveye sahip finansal piyasanın varlığına bir işaret ettiği görülmekte olup, bu hususlar da bölgenin genel ekonomik performansının düşük düzeylerde kalmasına sebebiyet vermektedir.

Bu noktada, bölge ülkelerinin finansal sektörün işlevini başarıyla yerine getirebilmesi, kalite düzeyini arttırabilmesi ve tasarrufların yatırımlara kanallanması suretiyle yatırımların artmasına sebebiyet verecek ve ekonomik özgürlükleri teminat altına alacak kurumsal çerçeveyi temin edebilmeleri amacıyla özellikle finansal sistemin işleyişine dair alanlarda hukuki, mali ve teknik düzenlemelerde bulunmalarının, ekonomik performanslarının da yükselmesine sebebiyet vereceği değerlendirilmiştir.

Kaynakça

- Abu-Bader, Suleiman ve Aamer Abu-Qarn. "Financial Development and Economic Growth Nexus: Time Series Evidence from Middle Eastern and North African Countries" *MPRA*, 2006, s. 1-33.
- Adıgüzel, Muhittin. "Ekonomik Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri", *Akademik Bakış Dergisi*, 2013 (35), s.1-20.
- Afşar, Aslı. "Finansal Gelişme ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki", *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 36 2007, s.188-198.
- Akkaş, Erhan. *Körfez Ülkelerinde İslam İktisadı ve Finansının Güncel Durumu*, İKAM Raporları 3, Ülke Raporu 1, 2017.
- Ali, Salman Syed, "Islamic Banking In The Mena Region", *Islamic Development Bank, Islamic Research and Training Institute*, 2011.
- Altıntaş, Halil ve Yücel Ayriçay. "Türkiye'de Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Sınır Testi Yaklaşımıyla Analizi: 1987-2007." *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2010 (10/2), s. 71-98.
- Arı, Tayyar. *Geçmişten Günümüze Orta Doğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Bursa: MKM Yayıncılık, 5. Baskı, 2012.
- Aslan, Özgür ve H. Levent Korap. "Türkiye'de Finansal Gelişme Ekonomik Büyüme İlişkisi", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2006 (17), s.1-20.
- Aslan, Özgür ve İsmail Küçükaksoy. "Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama", *Ekonometri ve İstatistik*, Sayı:4 2006, s. 12-28.
- Asutay, Mehmet. "İslam Ekonomisine Politik İktisadi Bir Yaklaşım: Alternatif Bir Ekonomik Sistemin Sistemik Anlayışı" çev. (Fatih Yardımcıoğlu ve Salih Ülev), *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2014, Yıl:2, Cilt:2, Sayı:4, s. 119-137.
- Aydemir, Cahit ve Mehmet Kaya, "Küreselleşme Kavramı ve Ekonomik Yönü", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2007 (6/20), s. 260-282.
- BP, *Statistical Review of World Energy*, 2017.
- Chang, Ha-Joon "Institutions And Economic Development: Theory, Policy And History", *Journal of Institutional Economics*, 2011, 7: 4, s. 473-498
- Cherif, Mondher ve Christian Dreger "Institutional Determinants of Financial Development in MENA Countries" *German Institute for Economic Research*, 2014.
- Claessens, Stijn ve Luc Laeven, "Financial Development, Property Rights, and Growth" *The Journal of Finance*, No.6, 2003.
- Çelebi Boz, Füsün, Ömer Çınar ve Fatma Temelli. "Enerji Tüketimi, Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Asean Ülkeleri Üzerine Bir Analiz" *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/12, ss. 36-52.

- Çeştepe, Hamza ve Ertuğrul Yıldırım. "Türkiye'de Finansal Gelişme Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi" *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, ICAFR 16 Özel Sayısı*, 2016, s.12-26.
- Delice, Güven. "Finansal Krizler: Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 20, 2003, s. 57-81.
- Dumludağ, Devrim. "Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik" *Kalkınma, Kalkınmada Yeni Yaklaşımlar*, Devrim Dumludağ, Ahmet Faruk Aysan (Eds), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2014, s.15-36.
- Dursun, Davut. "Ortadoğu'nun Ekonomik, Sosyal ve Siyasi Yapı Özellikleri Üzerine Genel Tespitler", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı 50, 2005, s.1232-1274.
- Ergeç, Etem Hakan. "Finansal Gelişme İle Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi Ve Türkiye Örneği: 1988-2001", *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 5 Sayı: 2, 2004, s.51-66.
- Ergeç, Etem Hakan, Bengül Gülümser Kaytancı ve Metin Toprak, "Katılım Bankası Müşterilerinin Bankacılık Sistemi Kullanım Tercihleri: Mevduat Bankaları İçin İslami Bankacılık Penceresi" *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, Cilt 6 Sayı 2, Aralık 2014, s. 53-90.
- Erim, Neşe ve Armağan Türk. "Finansal Gelişme ve İktisadi Büyüme" *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (10) 2005 / 2, s.21-45.
- Gallup, John Luke, Jeffrey D. Sachs ve Andrew D. Mellinger. "Geography and Economic Development" *NBER Working Paper Series*, 1998, s.3-81.
- Giddens, Anthony *Sosyoloji Kısa Fakat Eleştirel Bir Giriş* (4. Baskı) Çev: Çeviren: Ülgen Yıldız Battal, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2002.
- Goaied, Mohamed ve Seifallah Sassi, "Financial Development and Economic Growth in the MENA Region: What about Islamic Banking Development"
<http://www.iefpedia.com/english/wp-content/uploads/2010/03/Financial-Development-and-Economic-Growth-in-the-MENA-Region-What-about-Islamic-Banking-Development.pdf>
- Hanieh, Adam. *Körfez Ülkelerinde Kapitalizm ve Sınıf*. Notabene Yayınları, Bahadır Ahıska ve Sevgi Doğan (Çev), 1. Baskı, Eylül 2012.
- Heritage Vakfı Ekonomik Özgürlük Endeksi Metodolojisi,
<https://www.heritage.org/index/pdf/2019/book/methodology.pdf>
- Hussain, Mumtaz, Asghar Shahmoradi ve Rima Turk, "An Overview of Islamic Finance", *IMF Working Paper*, 2015, s.1-34.
- Işık, Hacı Bayram ve Onur Bilgin. "Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Türkiye Örneği", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2016 (5/7), s. 1757-1765.

- Kandır, Serkan Yılmaz, Ömer İskenderoğlu ve Yıldırım B. Önal, "Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Araştırılması" *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 16, Sayı 2, 2007, s. 311-326.
- Kegley, Charles William ve Shannon Lindsey Blangton. *Dünya Siyaseti Yönelim ve Dönüşüm*, Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, 2015.
- Kılınc Savrul, Burcu ve Cüneyt Kılıç. "Eski Ekonomiden Yeni Ekonomiye Yaşanan Yapısal Dönüşümün Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2011 (2), s.26-38.
- Kibritçioğlu, Aykut "İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Ocak - Aralık 1998, Cilt 53, No: 1 - 4, s.207-230
- Klein, Michael ve Giovanni Olivei. "Capital Account Liberalization, Financial Depth, And Economic Growth." *NBER Working Paper*, No.7384, Revised 2006, s. 1-22.
- Levine, Ross. "Financial Development and Economic Growth: Views and Agenda" *Journal of Economic Literature*, 35/2, 1997, s. 688-726.
- Onur, Sara. "Finansal Liberalizasyon ve Gsmh Büyümesi Arasındaki İlişki" *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 2005 (1/1), s.127-152.
- Özalp, Osman Nuri. "Where is the Middle East? The Definition and Classification Problem of the Middle East as a Regional Subsystem in International Relations", *Turkish Journal of Politics*, Vol.2, No. 2, 2011, s. 5-21.
- Özince, Ersin. "Finansal Sektör, Uluslararası Gelişmeler ve Türkiye Deneyimi", 12. *Dünya Muhasebe Tarihçileri Kongresi Açılış Bildirisi*, 2008, s.24-44.
- Öztürkler, Harun. "Körfez Arap Ülkelerinin İşbirliği Konseyi ve Birleşik Bir Suudi Arabistan ve Bahreyn'in Ekonomik Açıdan Önemi". *Ortadoğu Analiz*, 2012 - Cilt: 4 - Sayı: 42, s.77-83.
- Polanyi, Karl *Büyük Dönüşüm - Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri* (7. Baskı). Çev: A. Buğra, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- Saygın, Emre *Ortadoğu'da Kalkınmanın Finansmanı Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Kurumlar*, İstanbul: Pinar Yayınları, 2017.
- The World Bank, *Recent Economic Outcomes and Short-Term Development Prospects in MENA*, Chapter I, s. 1-35. http://siteresources.worldbank.org/INTMENA/Resources/EDP07_CHAPTER_1_APRIL13.pdf
- Tunalı, Halil ve Parla Onuk. "Finansal Gelişme Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği" *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, 2017 (4/1), s.1-15.
- Ünay, Sadık *Kalkınmacı Modernlik; Küresel Entegrasyon ve Ortadoğu Ekonomi Politikası*, İstanbul: Küre Yayınları, Birinci Basım, 2013.
- Yeldan, Erinç "Kapitalizmin Yeniden Finansallaşması ve 2007/2008 Krizi: Türkiye Krizin Neresinde?" *Çalışma ve Toplum*, 2009/1, s. 11-28.

The Political Economy of Import Substitution Industrialization in Egypt (1950-1970)

Abstract

This article tries to shed light on Import Substitution Industrialization (ISI) in Egypt. The country had witnessed political instability, social changes, and economic hardships. In this regard, those signs are better understood by having a retrospective view into its economic and political history. Egypt drowned in many wars after it got over being a British Colony. We attempt to analyze political and economic institutions and their role in political economy of the country. Political, international, economic, and institutional context differed with each government and president. This explains the divergence in economic performance. It is argued that some factors such as the institutional framework, political and economic ideology, social coalitions, and international financial institutions affected by the implementation and success of ISI.

Key-words: Political Economy, Import Substitution Industrialization, Less Developed Countries, Egypt, Middle East

Deena Saleh

PhD Candidate, Department
of Economics, Istanbul
University, TR, deenasaleh@
gmail.com, ORCID: 0000-
0003-4628-4064

Mısır'da İthal İkameci Sanayileşmenin Ekonomi Politikası (1950-1970)

Öz

Bu makale Mısır'daki İthal İkameci Sanayileşme (ISI) üzerine bir çalışmadır. Mısır'daki siyasi istikrarsızlık, sosyal değişimlere ve ekonomik krizlere sebep oldu. Bu bağlamda, bu işaretler Mısırın ekonomik ve politik tarihine retrospektif bir bakış açısıyla bakıldığında daha iyi anlaşılabilir. Mısır İngiliz Kolonisi olmaktan kurtulduktan sonra bir çok savaşla yoruldu ve bunların etkisi hem siyasi hem de ekonomik performansına yansdı. Hükümetler değiştikçe ekonomik ve politik sistemleri de değişti. Makalede; Kurumsal çerçeve, siyasi ve ekonomik ideoloji, sosyal koalisyonlar ve uluslararası finans kurumları gibi bazı faktörlerin ISI'nın uygulanmasını ve başarısını nasıl etkilediği tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Politik Ekonomi, İthal ikameci Sanayileşme, Az Gelişmiş Ülkeler, Mısır, Orta Doğu

Deena Saleh

Doktora öğrencisi,
İstanbul Üniversitesi, TR,
deenasaleh@gmail.com,
ORCID: 0000-0003-4628-4064

الاقتصاد السياسي لتصنيع بدائل الاستيراد في مصر (1950 – 1970)

ةصلاخدا

هذا المقال يلقي الضوء على الاقتصاد السياسي لتصنيع بدائل الاستيراد في مصر. لقد اضطرت مصر لمواجهة عدم الاستقرار السياسي والتطورات الاجتماعية والصعوبات الاقتصادية. وفي هذا السياق، يتم فهم هذه المؤشرات بشكل أفضل من خلال وجهة نظر بأثر رجعي للتاريخ الاقتصادي والسياسي لمصر. لقد واجهت مصر العديد من الحروب بعد تخلصها من الاستعمار البريطاني. نحاول هنا تحليل المؤسسات السياسية والاقتصادية لهذا البلد والأدوار التي تلعبها هذه المؤسسات في الاقتصاد السياسي للبلد. إن السياق السياسي والدولي والاقتصادي والمؤسسي اختلف مع تغير كل حكومة ورئيس جمهورية. وهذا الوضع يفسر الفرق في الأداء الاقتصادي. وفي هذا المقال يتم مناقشة كيف تؤثر بعض العوامل مثل الإطار المؤسسي والأيدولوجية السياسية والاقتصادية والائتلافات الاجتماعية والمؤسسات المالية الدولية على تطبيق تصنيع بدائل الاستيراد ومدى نجاحها.

الكلمات المفتاحية: الاقتصاد السياسي، تصنيع بدائل الاستيراد، الدول النامية، مصر، الشرق الأوسط

دينا صالح

طالبة دكتوراه، جامعة إسطنبول، تركيا

deenasaleh@gmail.com,

ORCID: 0000-0003-4628-4064

Introduction

Import Substitution Industrialization (ISI) goes back to 19th century when Britain was the world's greatest industrial power. Later, European countries such as Germany followed infant industry protection and closed economy principles. Many Western countries had state intervention, through tariffs and licenses. Governments adopted financial measures such as foreign exchange selective rates, rationing, and credit allocation. In 1930s, the deteriorated terms of trade of primary exports re-initiated ISI as a deliberate policy for economic growth.¹ WWII increased global shortage of manufactures, and export markets for primary goods collapsed. In 1950s, ISI was the main growth strategy, aiming to divert resources and investments into import replacing sectors. It was expected that capital, skills, and technology transfer would initiate spillovers in whole economy. Instruments followed were tariffs, overvalued exchange rates, quotas, and controls. Tariffs on final goods were higher than tariffs on intermediate goods, to discourage imports of consumer goods and favor capital imports. ISI was elaborated as an inclusive strategy formulated by Raul Prebisch and Hans Singer, who advised ISI and trade barriers in 1950s. They believed comparative advantage would persist in primary goods if LDCs adopted free market economies.² Middle East is an important region and a main party to world events. It includes heterogeneous countries such as, Israel, Turkey, Egypt, Yemen, and Saudi Arabia.³ Middle East can be narrowed down to three countries: Egypt, Turkey, and Israel because they had a growth path different from countries such as the Gulf region, which depended on oil as the main source of wealth.⁴ Egypt lies in North Africa. For 25 centuries, it was ruled by foreigners: starting by Persian conquest in 525 B.C., passing by Byzantines, Fatimid, Mamluks, and Turkish conquest in 1516. In 1882, it fell under colony of Britain.

Between 1920 and 1952, monarchy in Egypt followed free market system. Egypt adopted ISI before 1952 but on limited scale since 1930s. After 1952, military government moved the economy to state-led growth. ISI, particularly in textile sector, was expected to create backward linkages for weaving in-

¹ Werner Baer, "Import Substitution and Industrialization in Latin America: Experiences and Interpretations," *Latin American Research Review* 7, no. 1 (1972): 97.

² Waterbury, John. "The Long Gestation and Brief Triumph of Import-Substituting Industrialization." *World Development* 27, no. 2 (1999): 327. doi:10.1016/s0305-750x(98)00135-1.

³ Kamrava, Mehran. "Structural Impediments to Economic Globalization in the Middle East." *Middle East Policy* Xi, no. 4 (2012): 96.

⁴ Owen, Roger, and Şevket Pamuk. *A History of Middle East Economies in the Twentieth Century*. (London: I.B. Tauris, 2015), xvi.

dustries. During the 1970s, the country adopted *Open Door Policy* and signed agreements with IMF, but it did not achieve impressive success. From the second half of twentieth century until 1990s, Egypt witnessed three paradigm shifts in economic policy. Role of state in economic life and country's position in international market changed. In 1952, the first shift occurred through end of the British colony and revolution. Feudal and semi-feudal relations ruled over rural provinces. Private sector was dominant in commerce and small industries, and government slightly intervened to control foreign currencies and protect national industry.⁵ Egyptian industrial structure was monopolistic, protected industries and small number of firms existed, markets were limited, entrepreneurs were small in numbers, and imperfect capital markets.

Literature Review

Origins of ISI can be traced back to the 18th century. The Industrial Revolution distinguished industrialized and non-industrialized countries.⁶ Britain was the earliest industrializer thanks to Industrial Revolution, depending on textile exports to accumulate capital.⁷ After 1870, sea transport improved, and British manufactures were transformed among national borders.⁸ In the late 19th century, Britain started to lose its power due to slower trade and industrial protectionism in Europe. Late industrialized countries in Europe improved agricultural sector to create net transfers of savings towards manufactures. After initial industrialization in Europe, ISI became a part of growth process in 20th century.

Governments implementing ISI focused traditionally on centralization of authority, state building, and empowerment in relation to local and international social groups. ISI initially occurs in initial industries such as consumer goods, building materials using simple technology and capital equipment. Afterwards, the movement to industries requiring larger capital outlay and complex technology, such as complex consumer durables and chemical

⁵ Amr Adly, *State Reform and Development in The Middle East: Turkey and Egypt in The Post-Liberalization Era* (New York: Routledge, 2013), 14-15.

⁶ Panza, Laura. "De-industrialization and Re-industrialization in the Middle East: Reflections on the Cotton Industry in Egypt and in the Izmir Region." *The Economic History Review* 67, no. 1 (2013):146. doi:10.1111/1468-0289.12019.

⁷ Robert J. Alexander. "The Import-Substitution Strategy of Economic Development." *Journal of Economic Issues* 1, no. 4 (1967): 298. doi: 10.1080/00213624.1967.11502789

⁸ Ahmad, Jaleel, *Import Substitution, Trade and Development*. (Greenwich, Conn: Jai Press, 1987), 21.

products.⁹ Economic growth can occur in early stages of ISI, if imports of nondurable consumer goods were replaced by local production. Consumer goods' production employs unskilled and semiskilled workers; it does not require up-to-date technology or complex capital.¹⁰ The complex stage starts by substitution of intermediate imported goods such as petrochemicals and consumer durables. High protective tariffs of 100-200 percent were present in Brazil and Argentina, which stirred up domestic goods' prices and production inefficiency. Focus was on building new factories and new capital goods, which in turn created idle plant capacity due to shortage of funds needed for importing raw materials. Excessive capital intensity and low labor absorption also existed, as capital-intensive goods did not generate jobs.¹¹ Unfortunately, later stages of ISI can include current account deficits, inflation, higher wages, and balance of payment difficulties. Some Latin American countries deepened ISI without redistributive reforms to expand mass production of basic and standardized goods.

Import Substitution Industrialization in Modern Egypt

Egypt had an agricultural economy, but it was not endowed by national resources. Egypt's role in world division of labor from 1840 until 1952 was as pure exporter of raw cotton.¹² In 1882, Egypt was absorbed by Britain, which viewed it as an agricultural colonial unit. It built dams and canals, achieved maximum allocation of land, but closed domestic industries. Britain built institutions based on single-crop economy. It did not encourage industrialization in Egypt that was a market for British manufactures. Despite being a colony, the British colony between 1882-1952 may have had left some positive changes. For example, modernization efforts were fast paced in all life aspects. British skilled administration and civil servants trained Egyptian government to get rid of bureaucracy. There was no more harsh treatment for peasants, public order was maintained, foreign capital inflows increased, the property was specified to upper class and foreigners. The British paved the way for social and economic revolution led by free officers in 1952. Egyptian

⁹ Baer, Werner. "Import Substitution and Industrialization in Latin America: Experiences and Interpretations.", 98.

¹⁰ Balassa, Bela. "Trade Policies in Developing Countries." *The American Economic Review* 61, no. 2 (1971): 181. <http://www.jstor.org/stable/1816990>.

¹¹ Dominick Salvatore. "International trade policies, industrialization, and economic development." *The International Trade Journal* 10, no. 1 (1996), 24, doi: 10.1080/08853909608523846

¹² Waterbury, John. "The Long Gestation and Brief Triumph of Import-Substituting Industrialization", 325.

economy interacted with West during first half of 20th century. Production structure shifted to cotton production rather than food production. Foreign modern financial institutions undertook commercial transactions.

A State-Led Economy (1952-1971)

The revolution in 1952 was voice of people. A mixture of agrarian capitalism and feudalism initiated the anti-feudal coup. The Egyptian economy was capitalist since last quarter of the 19th century, as cotton exports increased, and wage-earning labor was used. Monarchy was abolished and Republic of Egypt was declared on June 18, 1953. The Revolutionary Command Council consisted of men from low and low-middle class. The parliamentary rule was ended, because it was corrupt and incompetent. Political parties were dissolved; liberation front was established in 1953 to signal a single party reign. Gamal Abdel Nasser used the state to build a political base due to absent political organization. The regime increased distributive rewards to create a political constituency and gain support of opposing groups.¹³ Three stages occurred in Egypt, a semi-independent state, in which agrarian bourgeoisie cooperated with foreign capital to rule the society.

The First Stage (1952-1956): The Beginning of Land Reform

Development strategy by revolutionary leaders was based on some keys. Capital was to be diverted away from agriculture by voluntary or forced methods. Modernization of agriculture was to increase productivity and strengthen its role in national development. Moreover, containment of any opposition forces such as powerful landowners. Finally, small cultivators would be supported to realize social justice and political wisdom.¹⁴ Nasser used three measures to shape agriculture: land reform, investment decisions, and price policies. Public sector had to grab economy's resources and direct them into SEEs. Goods were produced at affordable prices and controlled by the state. Although they had low quality, life quality generally improved. Employment for thousands was guaranteed, so political and social stability were maintained.¹⁵ By 1952, Egypt had no hereditary landed aristocracy. The

¹³ Mark Cooper, "Egyptian State Capitalism in Crisis: Economic Policies and Political Interests," *The Middle East*, 1983, 483, doi:10.1007/978-1-349-17282-5_11.

¹⁴ Iliya Harik, "Continuity and Change in Local Development Policies in Egypt: From Nasser to Sadat," *International Journal of Middle East Studies* 16, no. 1 (1984): 43-44, doi:10.1017/s0020743800027604

¹⁵ Bruce K. Rutherford, *Egypt after Mubarak: Liberalism, Islam, and Democracy in the Arab World* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2014), 133.

Law of September 1952 was the basis for wealth redistribution. Before the reform, 2000 owners out of 2.8 million owned 20 percent of total land, while 2.6 million owned 36 percent of land. The land reform destroyed power of large landowners through redistributing land to farmers.

The 178,000 feddans of royal family were expropriated without compensating, so the state made high profits. In 1952 Law, Article 3, there was compulsory reduction in agricultural rents, which benefited around four million peasants, whose income increased by 50 percent. Under parliamentary regime landowners were politically powerful and resentful to any reform. Land reform established a cooperative system for beneficiaries and regulated relations between landowners and peasants. Owners of excess land could sell it at price fixed at seventy times the land tax, through a limited time of month and a half, which starts after law's promulgation. Land unsold was requisitioned by state in return for indemnities fixed at ten times its rent value; including value of machinery even trees.¹⁶ Nasser faced chaos in cotton, budget, and balance of payments. The cotton exchange was closed in 1952 and reopened in 1955.

Incentives were used to encourage private investments. However, capital was rather directed to construction activities. Agricultural cooperatives were introduced, and farmers were obliged to membership, abiding by rules concerning prices, marketing, and crop rotation. The government gradually increased its involvement in economic sphere. In 1953, the Permanent Council for the Development of National Production was created to compromise representatives of both sectors, coordinate projects, and divert local capital towards industry. Production cooperatives were obligatory for private agriculture holdings. Prices of sold lands were financially favorable compared to nominal compensation for old owners. Cooperatives were supposed to enforce rationality in crop rotation, provide seeds and fertilizers, and market agricultural products. Lands that exceeded fixed ceiling were distributed among landless cultivators. The system was compulsory for all villages and export crops in 1960s, with a cultivator bearing whole responsibility and government helping through cooperative services.

¹⁶ Peter Mansfield, "Nasser and Nasserism," *International Journal* 28, no. 4 (1973): 672, doi:10.2307/40201172.

Table 1 Changes in holdings of small landowners (five feddans or less)

Year	Number of Owners	Total area held (feddans)	Average holding per owner (feddans)
1961	2,919,000	3,172,000	1.08
1965	3,033,000	3,693,000	1.20
1975	2,693,264	3,948,165	1.50

Table 1 shows average holding for small peasants, with five feddans or less, which increased from 1.08 feddans in 1961 to 1.20 in 1965, and 1.50 in 1974. Small peasants increased after reform in 1952 but declined by 1974.¹⁷ Landless labor (non-tenants) was worse. Reforms decreased their employment; these tenants receiving small plots depended on family members and constituted large proportion of rural population. Small peasants owning less than five feddans rose from 35.4 percent in 1952 to 54.8 percent in 1964.¹⁸ Tenants with five work animals participated in government and animal insurance. Tenants with more than fifteen feddans obtained seeds. Farmers with less than five feddans were not allowed to plan profitable crops. Government bought crops at prices that are 20/25 percent of international price. There was no mobilization or competent cadres, so gap was larger between poor and rich peasants, directly profits increased by rich ones, while indirectly crops were consumed by tourists or middle-urban class, cotton was reduced, foreign exchange was in shortage, and wheat imports increased.¹⁹

Farmers received low prices, because of cooperative marketing. High taxes were an implicit burden on farmer. Small farmers produced crops such as wheat and cotton. Large farmers grew crops uncovered by price controls. Output of fruits or vegetables was not subject to cooperatives regulations, which in turn increased their profits.²⁰ Crop consolidation required small peasants to plant cotton all in one year, and wheat in one year. Peasants were in need of cash or credit, supplied by rich peasants. In 1961, about 10 percent of land cultivated was redistributed, and less than 250,000 families benefited. Large landowners did not sell extra land to peasants. The number of proprietors with less than five feddans could have risen from 35 to 49 percent of landholdings at end of 1950s. Links of intermediate proprietorship were

¹⁷ Iliya Harik, "Continuity and Change in Local Development Policies in Egypt: From Nasser to Sadat", 47.

¹⁸ Elie Podeh and Onn Winckler, *Rethinking Nasserism: Revolution and Historical Memory in Modern Egypt* (Tallahassee, FL: Orange Grove Texts Plus, 2009), 21-22.

¹⁹ Richards Alan, "The Agricultural Crisis in Egypt," *The Journal of Development Studies* 16, no. 3 (2007): 304-307, doi:10.1080/00220388008421760.

²⁰ Victor Levy, "The Distributional Impact of Economic Growth and Decline in Egypt," *Middle Eastern Studies* 22, no. 1 (1986): 100-101, doi:10.1080/00263208608700652.

created between micro holders and large holders. In 1961, limits were 100 feddans per proprietor, after it was 200/300 per family. Renting feddans was prohibited, and 2.50,000 feddans were redistributed, 45,000 feddans were added from sequestrated individuals.²¹

There was strict control over crops of cotton and rice, purchase of portions of output, and control over purchases of seeds and pesticides. Land reclamation increased the cultivated area by less than 15 percent, and it was of less productivity. Political mobilization of peasants was done through political participation and peasants becoming leaders. Finally, rural community received services, development facilities, schools, and supply of technical and medical staff in rural areas and minimum wages laws. The reform was only profitable to those who already had stake, the upper segment of low-income group due to restrictions on better forms of wealth distribution. Land reform involved 16 percent of cultivated land and redistributed 13 percent to around 10 percent of total rural families. If equal shares were received by each rural family, plot would have equaled 1.8 feddans, which could do better in terms of subsistence.²²

Cooperatives were somehow successful because managerial functions of landowners were now done by state agencies. The pesticides, inputs, and tractor services were provided at subsidized prices. However, it generally failed due to incompetent bureaucrats and overstaffing. It provided poor-quality services and inputs; it was biased towards better-off farmers. Performance of cooperatives could be acceptable, if institutions performed part of the business. There was overload on cooperatives; it was responsible for designing agricultural mechanization capacity, marketing of products, and determining cultivation services.

Mechanization process improved regular operations and timeliness. Animal power was replaced by machines. However, productivity of labor in agriculture declined. Agriculture had negative conditions such as bad climate, lack of cooperation between farmers and authorities along with lack of enough pesticides²³. Medium-size landowners did not witness changes in

²¹ Alain Roussilion, "Republican Egypt Interpreted: Revolution and Beyond," in *The Cambridge History of Egypt Modern Egypt, from 1517 to the End of the Twentieth Century.*, vol. 2 (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), 344-345.

²² Khalid Ikram, *The Egyptian Economy, 1952-2000: Performance, Policies, and Issues* (Routledge Studies in Middle Eastern Economics, 2006), 8-9.

²³ Charles P. Issawi, *Egypt in Revolution: An Economic Analysis* (Westport, CT: Greenwood Press, 1986), 60-61.

their shares of cultivated area. However, the reform never aimed at elimination of landlessness problem, due to land scarcity and limited amounts of redistributed areas. In 1969, the final ceiling of 50 feddans meant high income and landless people still exist, absence of follow up information about distributed areas or number of misappropriated persons, if ceilings were lower by ten feddans, landless problem would have been solved. Expectations set were not so realistic, and impressions were basic for judging.

There was no urban class support for the regime, and bureaucracy was adopted by engineers and decision makers. Moreover, peasantry had no chance for mobilization campaigns of large-scale masses. Land ownership differed from farms as distributive units. Rich peasants did not get land directly; it was distress sales made by larger landowners. Government was not effective in restricting their power, tenancy laws were enacted, and leases were in written form and minimum of three years, while rents were not to reach more than seven times the land tax of 1949. These landowners used wage-labor to direct exploitation of their lands and were in most cases evading laws and wage relations. There was an alliance between officers and small landowners emerging after agrarian reform. They formed an intermediary between regime and villagers.

The state was responsible for investments in infrastructure and social services. During first four years, the emphasis was on private sector. The Federation of Egyptian Industries demanded low taxes and custom duties on raw materials and high protection through higher tariffs on domestically produced goods. There was tendency for partnership between government and private sector. Productivity was to be increased through credit, fertilizers, and less interest at harvest. All were support shapes for land consolidation, private entrepreneurs, and cooperatives to provide mechanization and finally flood control. A small industrial sector operated in manufacturing textiles, processed food, and small appliances. About 60 percent of investments were by foreigners. In 1955, iron and steel complex were set in Helwan, and then a cracking blast led to loss of time and money. The location was remote from iron sources; it was based on political considerations. Gradually, some jobs were provided, and imports declined. Economic goals were unrealistic, one reclamation project was to be between Cairo and Alexandria, and loans were negotiated due to shortage of funds bureaucrats²⁴.

²⁴ Afaf Lutfi. Sayyid-Marsot, *A History of Egypt: From the Arab Conquest to the Present* (Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2010), 142.

In 1952, ownership of economic sectors was transformed to hands of the government; direct taxes increased, and high revenues of SEEs, social services extension, less income inequality, fixed salaries in government. The share of industry in GDP was 20 percent, the army controlled economic and political aspects of life. GDP was estimated to grow at 3.5 percent annually during 1952-1974, and per capita income to rise by 1 percent annually. The government became an equity owner in new industrial firms.²⁵ In 1954, Production Council was established to evaluate large-scale and capital-intensive industries to which joint private-government ventures were suggested. Sequestered foreign enterprises were banks or businesses in insurance. They were organized under the Economic Organization, a semipublic company, which supervised first industrial five-year plan in 1957. It was believed that industrialization would solve employment problem.²⁶

In 1953, Law No. 430 provided seven years exemption of profits' taxes, if the firm helped economic development, and five years if the company already existed but increased capital. A fund was established to market cotton in and outside. It was compulsory for companies with capital higher than 10,000 EGP to be a member in industrial chambers. The government appointed not less than two directors. The government established permanent council for production to propose and evaluate new projects. Raw materials were scarce and expensive; lack of adequate transportation, water, poor equipment for mining. Agricultural raw materials were in deficit, and basic ones were not available or of inferior quality. The government adopted welfare policies to realize egalitarianism.²⁷ The parliament was dominated by landowners that controlled peasants. An illiterate rural society was not ready for democracy. The government undertook reforms in education, health, employment, and labor legislation. Daily minimum wage increased from EGP 0.125 to EGP 0.250 in 1953 but came into action in 1960 due to system of fringe benefits. Insurance system financed by employer for industrial workers was introduced to improve their conditions. Moreover, profit sharing was also introduced; 25 percent of net profits were to be shared among employees.²⁸

²⁵ Khalid Ikram, *The Egyptian Economy, 1952-2000: Performance, Policies, and Issues* (2006), 7

²⁶ Bent Hansen, *The Political Economy of Poverty, Equity, and Growth: Egypt and Turkey* (Oxford: Oxford University Press, 1992), 122-129, <http://documents.worldbank.org/curated/en/1991/12/440580/political-economy-poverty-equity-growth-Egypt-turkey>.

²⁷ Nazih N. Ayubi, "Withered Socialism or Whether Socialism? The Radical Arab States as Populist-corporatist Regimes," *Third World Quarterly* 13, no. 1 (1992): 92-94, doi:10.1080/01436599208420264.

²⁸ Roger Owen, *State, Power and Politics in the Making of the Modern Middle East* (London: Routledge, 1994), 28-30.

The Second Stage (1956-1961)

The High Dam project was one of agricultural investment policies, emphasizing land reclamation and drainage. It was expected to increase cultivated area from 20 to 25 percent and provide cheap hydroelectric power to industrialize. The UK and USA promised to provide 70 million USD supporting the first phase, with later aid coming from the World Bank. Many conditions were tied to this offer. One-third of government revenue was to be allocated to the project. The government could not obtain foreign debt without the World Bank approving. However, disbursements were divided into separate phases, and there was Western pressure related to Arab-Israeli dispute. In July 1956, the offer was cancelled. Until 1956, the Suez Canal never affected the economy because of shares owned by France and Britain. The Canal was nationalized in July 26, 1956. Britain blocked Sterling assets. The USA blocked dollar assets, while trade was blocked. The Canal started receiving revenue in 1960. Egypt received trade and aid from East. The country fell into foreign exchange shortage. However, competitiveness of manufactures increased between 1945 and 1952, as indicated by IMF.

ISI led to realization of High Dam, building of steel and iron complex at Helwan, adoption of welfare-state policies through expanding civil service and public sector, providing employment to graduates in public sector. There must have been mobilization and incentive systems for landless peasants, to control corruption and ensure adequate performance. However, solutions were limited to social and ideological boundaries, not more. Heavy industry received high priority. The state was not ready to give up social base's standard of living improvements for funding industrialization. The funding was for outsized industries, and primary agricultural products were only imported by socialist bloc.²⁹

A new Constitution in 1956 defined the framework for private sector's operational scope. British and French assets were sequestered and managed by the State Economic Organization set in 1957. It had full control over foreign banks, commercial agencies, and insurance companies. Half of commercial bank loans were concentrated in seven commercial banks, and 68 percent of insurance business transactions were concentrated in five insurance companies. About 20 percent of labor force was employed, and third of aggregate

²⁹ Relli Shechter, "The Cultural Economy of Development in Egypt: Economic Nationalism, Hidden Economy and the Emergence of Mass Consumer Society during Sadats' Infitah," *Middle Eastern Studies* 44, no. 4 (2008): 574, doi:10.1080/00263200802120632.

output was solely by industrial sector. The organization turned them into domestically owned joint stock companies within five years. National Planning Committee was established to plan for long-term social and economic development. Nationalization process allowed public ownership for industrial sector, which means employment, wage, projects, and techniques were all based on planning. Employment increased because of less working hours, higher wages, profit sharing, and fringe benefits.³⁰ The government increased its share in national income. It was 35 percent in 1959 and 60 percent in 1962. Capital distribution was more unequal than income. The state was a senior partner with important bourgeoisie groups.

The Ministry of Industry was established in 1956 and allowed an economic development organ to manage nationalized economic and commercial establishments and infrastructural projects. In 1957, half of manufacturing output was produced by capital-intensive sectors. Investments were in industries with limited labor substitution for capital. Industrial structure changed between 1952 and 1960; production in paper increased by 145 percent, 100 percent in cement, and 66 percent in oil refining, total output increased by 60 percent. In the 1950s, tariffs increased because of protectionism and revenues considerations. Effective protection rates were 100 for tobacco, textiles, and leather products, 20 percent for food and furniture, and negative rates for beverages. There were other measures such as licensing, price controls in order to constraint imports³¹. In 1957, Law No. 153 prevented any insurance firm to be established without state permission³².

The state financed heavy industry, and private sector was to finance light industries. However, no up-to-expectation investments were made by private sector. That is why the 1959 laws made it compulsory for firms to invest 5 percent of profits in state bonds with ceiling of 10 percent dividend to shareholder, of nominal value of share. Bank Misr and National Bank were nationalized in 1960, and they became socialist institutions working on development plans³³. Until 1961, private properties of foreigners were nationalized. National Bank of Egypt (NBE) was nationalized and was followed by banks and insurance companies. National Bank was monopolist of note

³⁰ Robert Mabro, "Industrial Growth, Agricultural Under-Employment, and the Lewis Model. The Egyptian Case, 1937-1965," *Journal of Development Studies* 3, no. 4 (1967): 331.

³¹ Bent Hansen, "The Political Economy of Poverty, Equity, and Growth in Egypt and Turkey", 99.

³² Charles P. Issawi, "Egypt in Revolution. An Economic Analysis", 57.

³³ Ezzat M. Kenawy, "The Economic Development in Egypt during the 1952-2007 Period", *Australian Journal of Basic and Applied Sciences* 3, no. 2 (2009): 589.

issuing, lender of last resort and control authority over bank rates; it was rather a Central Bank³⁴, and as custodian of government's fund. Bank Misr was the first Egyptian company to be nationalized. In 1961, the government took over import and export trade. Progressive tax system was introduced, and individual shareholdings were limited to 10.000 EGP³⁵. In 1961, Law 117, 118 and 119 allowed state's direct control over financial apparatus and non-agricultural production means³⁶.

Between 1952 and 1973, public infrastructure and social services were areas of focus, while private sector was restricted to agriculture, real estate, and informal economy. SEEs had monopoly over banking, manufacturing, foreign trade, and transportation. This intervention was institutionalized in National Charter of 1962, subsidies were provided for many goods, and employment was guaranteed for those with secondary school diploma. Subsidies in Egypt influenced all citizens. They were like wages, which varied to skills and rank. Higher income meant higher subsidy, so those who were better off benefited more. Food subsidies constituted small part and were equally distributed, so major part was to non-food items. Benefits targeted middle- and high-income groups; the reform should not only focus on reducing subsidies, solving price/wage distortions, as it will face opposition from state and bureaucrats. The welfare state was a means through which the state-maintained stability. Capital needed for investment was diverted, to meet increased population, increasing at 2.8 percent annually³⁷.

First Five-Year Industrial Plan (1958)

The 1956 Constitution stated that development must be planned. In 1958, a Five-Year Plan was made, and the state provided 60/61 percent of funds in heavy industries. The main condition was to increase net investment from EGP 34 million to EGP 45 million annual averages between 1957 and 1961. Debate revolved around role of foreign investment. Foreign shareholders were granted a majority control in domestic firms. The plan focused on four goals: establish basic industry, meet main industrial goods' demand, promote exports, and build regional balance in industry distribution. The plan was initially ten-year plan, but only first plan was applied. Growth was 8.9

³⁴ Khaled Ikram, "Economic Development and Policymaking, 1952-73", 6.

³⁵ Peter Mansfield, "Nasser and Nasserism", 681.

³⁶ Alain Roussilion, "Republican Egypt Interpreted: Revolution and Beyond", 345.

³⁷ Bruce. K. Rutherford, "The Decline of Statism and the Convergence of Political Alternatives", 135.

percent and 3.5 percent in 1961/1962, because of weather and loss of cotton crop. About 34 percent of investment was directed to industry. However, there was a wide lack of information to indicate degree of competitiveness of Egyptian industry. The plan aimed to double GDP to reach 40 percent by 1965 and national income by 1970³⁸.

The plan addressed all sectors: investment, exports, imports, consumption, and employment. The state set goals, techniques, and growth rates. About 90 percent of capital formation was provided by state, imposing its priorities on development agenda. Economic planning was on firm basis, which is regulated by the market. There was focus on heavy and strategic industries, but also on consumption patterns, encouraged by the welfare state. In 1951, numbers employed in public enterprises were 350,000, and in 1965, it reached 1,000,000. Governmental ministries rose from 15 to 29. Third of non-agricultural labor force was employed in government. Total number of military members in 1955 was 80,000 and rose to 180,000 in 1966 with 90,000 paramilitary police. The government exports as a share in GDP rose from 18.3% in 1954 to 55.7% in 1970³⁹. In 1961, the productive apparatus of public enterprises was completely defined. Companies with 50 percent shared by the state were divided among 39 sectorial-based "general organizations", directly supervised by relevant ministries coordinating their activities through a plan. Specialized sectors were responsible for nationalized banks, and external trade was under state control⁴⁰.

Private sector was supposed to provide 55 percent of locally funded investment. However, expectations were unrealistic, private sector could not increase savings from EGP 87 million in 1959/60 to EGP 157 million in 1960/61⁴¹. ISI was fully defined. There were close ties between large monopolists, and the government, providing concessions, tariff barriers, and subsidies. A sustained growth was expected in Egypt in the early 1960s⁴². In 1960, 77 percent of population was potential work force, but only 32.6 percent was actual labor force, concentrated in tertiary sector. There was 21.7 percent in infrastructure, 10.6 percent in commerce, 54.3 percent in agriculture, 10.6 percent in manufacturing. This reflected the limited nature of manufacturing

³⁸ Ezzat M. Kenawy, "The Economic Development in Egypt during the 1952-2007 Period", 589-590.

³⁹ Roger Owen, "State, Power and Politics in the Making of the Modern Middle East", 24-25.

⁴⁰ Alain Roussillon, "Republican Egypt Interpreted: Revolution and Beyond", 345-346.

⁴¹ Paul Rivlin, "Nasser's Egypt and Park's Korea. A Comparison of Their Economic Achievements," in *Rethinking Nasserism. Revolution and Historical Memory in Modern Egypt* (2004), 274.

⁴² Victor Levy, "The Distributional Impact of Economic Growth and Decline in Egypt", 98.

sector because of concentrated ideological, economic, and political power in hands of technocratic bureaucrats⁴³.

In terms of internal consistency, there was exaggeration in targets of growth from 4.5 to 7.2 percent in a country with similar conditions. There was underestimation of population growth, means exaggerated national income. Nationalization process led to less efficiency, so capital-output ratio decreased, and capital depreciation was high. The tendency was to make new capital investments rather than efficiently using available capital. The relation between resources and demand was not based on accurate figures. The government attempted to raise savings and achieve social equality through controlling business class and decreasing surplus, but increased mass consumption. Higher expenditures by government acted in the opposite side. The plan ignored indirect requirements of foreign exchange, caused by increased imports in some sectors. New industries lacked scales of economies, and they produced only for domestic market. There was gap between planning and policymaking. Guaranteed employment led to over-staffed public enterprises and absent efficiency. The plans made were too vague to include such targets without considering actual resources availability. They did not involve deliberate export promotion; domestic demand was only investment criterion in industry. There was ignorance for social profitability. Lack of up-to-date information on parameters or input-output ratios led to estimates based on guesswork. Agricultural sector's income through exports was transferred to industrial sector. It was also used for processing industry needs for food industry; through small quantities and low prices, control was over whole consumption of GNI.

The land reform aimed to divert investments towards industry. However, no redistribution occurred. There was a decline of 25 percent in industrial investment declined by 25 percent, from LE 28 million in 1952/53 to LE 23 million in 1953/54⁴⁴. Funds after 1967 were scarce and capital constraint existed. The military bureaucratic mentality was reason for failure; problems of old lands were intractable. Agricultural trade deficit had some elements: domestic demand for rice and wheat increased due to higher percentage of population in cities⁴⁵.

⁴³ Anouar Abdel-Malek, "Nasserism and Socialism," *The Socialist Register* 3 (1964): 45, <https://socialistregister.com/index.php/srv/article/view/5927/2823>.

⁴⁴ Paul Rivlin, "Nasser's Egypt and Park's Korea. A Comparison of Their Economic Achievements", 274.

⁴⁵ Alan Richards, "The Agricultural Crisis in Egypt", 304-309.

The High Dam was built along with construction projects, but construction rather than manufactures could have solved employment problem. Unskilled labor was transferred from rural to urban areas, where 73 percent of industries existed in 1960. It was expected by Lewis that size of agricultural sector would not change, and that more labor could freely shift to industry. The Dam was only significant in electricity and public utilities between 1965 and 1974. Lands were converted to perennial irrigation rather than basin. In 1970/1971, when investments took place in public drains and pumping station, it was inadequate as water supply increased. The Dam was expected to increase perennial irrigation and cropping in Upper Egypt that followed basin irrigation, increase rice cultivation, shift maize cultivation from months of June-September, and increase water supply for Western Desert reclamation. However, results were disappointing, due to water logging and overwatering. Although further investments were nominated by Soviet engineers to avoid water rise, they were delayed because of war and foreign exchange shortages.

Third Stage (1962-1970): The Era of Socialism

It was not until 1960, when the five-year plan unleashed the nature of expected economic system, and socialist transformation. However, it was a policy of trials and errors rather than a defined ideology. In 1961 and 1963, the property of wealthy families sequestrated, and the entrepreneurial class was destroyed. All nationalized enterprises were consolidated into one hundred and sixty joint stock companies under control of eleven general organizations. Price controls converted these firms into loss making, instead of profit-loss concept. There were output and productivity targets set for enterprises in parallel, and as metric for efficiency. Tariff system in 1962 imposed a protectionist quota for firms ensuring ISI: 22 percent on food, 599 percent on steel, and 990 percent on leather. Socialist laws on regulating labor utilization, wages and prices increased unemployment and lowered productivity⁴⁶. In the 1960s, ISI was in meat and cereals; export promotion in rice and cotton, non-tradable goods were produced. After 1973, domestic demand increased, cotton cultivated areas declined, animal feed, and cereals increased. ISI in agriculture was a production policy rather than an investment. In August 1963, 228 enterprise was nationalized in industry, transport and

⁴⁶ Ezzat M. Kenawy, "The Economic Development in Egypt during the 1952-2007 Period", 591.

mining. There was compensation for shareholders in shape of state bonds with 4 percent interest, and payment in 15 years. In November 1963, 177 companies in internal transport and arms factories, and 6 land companies were nationalized⁴⁷.

The role of private sector became minor in terms of investments, production, and decision-making. It was argued that "Arab Socialism" was factor behind takeovers. In May 1962, Nasser presented the *National Charter (Al-Mithaq Al-Watany)*. He stated that economic development must not rely on individual efforts, but rather on socialism. The Charter set an outline for economic activity's provisions. There would be public ownership of economic infrastructure, and majority of heavy and medium industries. Banks and insurance companies are only confined to public sector. Private ownership sphere was constrained to land, construction, and light industry. In 1962, 1/6 of privately-owned land was controlled by ministry of agrarian reform.

Until 1963, in building and landowning sectors, private enterprise was dominant; its share to national income in 1962-1963 budgets was 65.8 percent, with only 34.2 percent done by public sector. In agriculture, private sector's share was 93.8 percent, 87.5 percent in building, 79.1 percent in commerce, and 56.4 percent in industry. The state imposed its participation by 51 percent in middle-scale economic units' capital ownership and administration. The state controlled all aspects in the economy except for agriculture and retail trade. After 1967, Nasser shifted the economic policy away from socialism. The policy promised expansion of private sector due to lack of finance, so many joint companies were established, and the state's share was 25 percent of total capital. Foreign debt increased, and about 80 percent of military stock was lost. Private sector was somehow supported to perform some projects. That is why it is argued that open door policy was rooted in Nasser's time and not purely invented by Sadat. In 1969, individual ownership of land declined from 200 to 50 feddans.

Unions and associations had two choices: either to be disbanded or re-shaped according to new regulations and system requirements. These actions created monopolized political sphere in favor of preferred party. The Confederation of Egyptian workers was established along with other groups with compulsory membership. There was control over trade unions and their demands, which could not be demanded by strikes. The social division

⁴⁷ Anouar, Abdel-Malek, "Nasserism and Socialism", 42-43.

of citizens into groups and associations aimed at determining which roles were expected from each member through modernization process. Socialist Revolution as a term appeared in 1961, because of nationalization waves. It started by nationalizing firms engaged in foreign trade, closing Alexandria cotton futures market, and exclusive right granted to State Cotton Authority to buy cotton. Moreover, takeover of 44 firms in basic industries, banks and insurance companies, expropriation of half of 86 firms' capital, the passage of shareholders' assets in excess of LE 10,000 to public sector. Property of 167 then 500 wealthy Egyptians was sequestered⁴⁸. It was a version of socialism, based on secularism, and classless corporate society.

Economic aspects of socialism were as follows. First, economic infrastructure should be owned by the state. Second, insurance companies and banks, and industries, small, medium, or heavy should be publicly owned. If private sector existed, it should be supervised by the government. Third, imports and three quarters of exports trade should be publicly owned. Fourth, ownership of land should distinguish between exploiting and non-exploiting ownership. Socialism was not a question of free choice, but rather due to aspirations of masses and world changes. Socialism was ideal due to political crisis and social discontent. Laws had social character: employment allowance, wages, reforms, intervention in setting prices. Public sector developed while private sector was neglected, subordination of agricultural sector, old equipment and inflationist policies, external loans, wrong foreign policy caused failure of Nasser. Socialist components were gradually implemented due to political challenges whether internal or external. There was imitation for Soviet style in building single military revolutionary command, which then formed a Liberation Rally, followed by a National Union. Political control and higher growth were achieved by technical devices.

Egypt was one of radical cases of socialism, public ownership, wealth redistribution, and ISI. The Soviets promoted industrialization in Egypt as it looked forward to reorienting trade away from West⁴⁹. There was paradox in economic ideology; capitalism and private sector existed aside by socialism and state-led economy. Participation was mainly by small group of bureaucrats rather than masses of people. Regardless of all mistakes surrounding Nasser's regime, he established welfare state in Egypt and attempted to sup-

⁴⁸ Khaled Ikram, "Economic Development and Policymaking, 1952-73", 6-7.

⁴⁹ John Waterbury, "The Long Gestation and Brief Triumph of Import-Substituting Industrialization", 333.

port peasants and workers. Nasser erected a soft state, in which economic issues did not receive enough priority. He maintained basic consumption levels to avoid imposing burdens on citizens. It was believed that capitalism would only strengthen political power of class that owned resources. However, if it was the case, it meant capitalism existed rather than socialism, in terms of society dominated by certain class, or negation of class struggle. Socialism rejected exploitation; it aimed to create economic equilibrium among citizens to have justice and equality in opportunities for preserving national unity. For a country to take-off into sustained growth and control any internal conflicts, masses should be politically mobilized. The state attempted to serve and satisfy influential groups differently.

Since 1952, individual value norm and liberal social order diminished. Politics was no more voluntary exchange: political parties were banned, organized interest groups and professional syndicates were destroyed, and patron-client system was established. Nationalization, sequestration, and land reform destroyed any possible opponents. Nationalization destroyed entrepreneurial class and powerful families. Subsidies were a way of supporting consumers through price controls. Welfare-oriented policies aimed at equity in income and wealth. The state provided means to mobilize masses through income distribution and supporting economically dependent citizens. Subsidies were monetary policy to adjust price and wage levels, and were an administrative means used by policy makers in solving economic problem. Nasser followed socialism with efforts towards solidarity. Nasser believed he could imitate Atatürk's efforts in building a harmonized society. Socialism was embodied in the community to remove class conflicts caused by class inequalities.

Table 2 shows total savings that increased from 8 percent to 12 percent, from 1950 to 1970; total consumption declined from 8 percent to 76 percent, and total investments increased from 13 percent to 18 percent. During 1950s, nationalization provided employment opportunities and accumulated profits for investments, in projects.

Table 2 Shares of Consumption, Savings, and Investment in GDP, 1950, and 1970

Structure of GDP (%)	1950	1970
Share of total consumption	88	76
Share of total savings	8	12
Share of total investment	13	18

Social and economic policy measures were suspended, production, quantity, and quality of services declined. Nasser sacrificed growth for military. Private consumption did not decline, but investment was sacrificed. The Revolutionary Command Council had no ideology, philosophy, or political program. Egypt witnessed many economic systems, which were never based on clear philosophy. During Nasser's time, policy measures were only a reorganization of interests led by political motives. To create a modern state, economic and scientific management were necessary means, along with valuing work and human capital, distribution of individual incentives. There was accumulation of unfinished projects, little consideration for economic profitability, ignorance of project evaluation and economies of scale and exporting sector, focus on consumer goods, planning was handed over to foreigners, unrealistic prices, and cost estimates were set. Egypt had one untapped resource, which was the desert. It shaped 95 percent of the country. Cheap electricity from Qattra Depression could have been used to lift water. Methods of distil sea water by harnessing solar energy was successful in many countries; it was experienced in Egypt in 1962.

Egypt has a unique position when it comes to agriculture. Within a century, Egypt witnessed four stages: introduction of cotton and irrigation by canals, expansion of cotton cultivation during American Civil War, and British undertaking irrigation works. Although Egypt had a sophisticated system of irrigation and labor-intensive production, it had cotton dependency, unequal property distribution, small-scale farming, and large number of intermediaries. Drains were present but needed deepening and pumps. When schemes for agriculture and flood control were applied, they were designed outside Egypt. Therefore, the country faced high outlay of foreign exchange and could not generate hydroelectricity. The country kept letting floodwater into the sea, so it lost 30 million of river 80 million cubic meters.

The contribution of one sector to GDP growth depends on its relative size and growth rate. Agriculture had contributed insignificantly to total growth after WWII. It grew at 22 percent between 1952/1953 and 1959/1960,

and then it declined to 8 percent between 1974 and 1981/1982. During 1960s, three-quarters of agricultural investments were to reclaim Western Desert. Unfortunately, less than two-thirds of this land was cultivated, with marginal returns. The lack of adequate land settlement policies led to unexpected results. The mechanical approach and lack of knowledge led to failure⁵⁰. Agriculture deteriorated, because of rising subsoil water caused by High Dam, which did not allow for replacement of silt. Expensive fertilizers were not afforded by farmers. The abolishment of silt harmed fishing industry in delta. On the other side, fishing industry in High Dam and Lake Nasser satisfied domestic needs and was expected to set up canning and fishing factories. Another opportunity was a system of agriculture around Lake Nasser due to subtropical climate resulting from evaporation. However, due to lack of funds, it was not done. Increased moisture harmed archeological sites due to destroyed stones. The cultivation in Nile River was always limited due to topography and available water; even after High Dam was built, no much variation in cultivated area existed.

Poor groups did not benefit from nationalization. Landless and poor people did not benefit directly, but they had improved standards of living. Stated growth and planning lasted for nearly ten years; the planning concept was a tool of scientific management practices, production for local market was to increase, high protection and prompted certain industries by the state, planning had no consideration for cost and price, or to which criteria did the state decide industries to promote. Although Egypt had industries with natural advantages such as domestic supply of raw materials, these industries had low domestic cost and were competitive until nationalization started. However, textiles were not competitive, because high quality cotton textiles were not suitable for domestic market. Excess labor was to work in industry and service sectors, which would improve labor absorption in industry. The fact is underemployment only shifted among sectors and areas, due to population growth. Labor wages in industry increased due to economic and non-economic factors: government intervention and labor union pressures. Private consumption and growth expenditures were kept low, according to limits determined by balance of payment deficit and national output. The revolution achieved success in industrialization, heavy and light manufactured goods were developed, and industrial workers received many privileges, while farmers benefited from extended social services.

⁵⁰ Bent Hansen, "The Political Economy of Poverty, Equity, and Growth in Egypt and Turkey", 121.

The cutting into private sector was so extreme in Egypt. In Egypt, socialism was based on political and institutional considerations. Terms of trade, surplus in agricultural sector was absorbed by government, taxes, control over exports, selling high and buying cheap, planting according to rotation system, a means of exploiting farmers when trading crops based on government-determined rates. Land reform was highly beneficial to agricultural system, inflow of personnel, infrastructure, services, and goods to rural areas. It was difficult to extend agricultural land, urban growth, brick making, new cities, and industrial sites. Between 1952 and 1973, the economic structure exhibited the following features: The state had to control agriculture through cooperatives, which were responsible for selling inputs and buying crops. The private sector operated in small-scale industry and wholesale trade. The government had some partnerships with foreign oil firms in petroleum. Price and cost controls started during WWII, expanded in the 1960s, and affected all sectors of the economy, such as housing and industry. The goal was better income distribution and resource mobilization. Price controls were used to reduce cost of living, but they were also a means to increase consumption through subsidies.

Implications and Conclusion

To this end, Egyptian economic and political spheres were analyzed. External forces were against Egyptian will of national independence and economic freedom. Role of state in economic life and country's position in international market were changed. In 1952, the first shift occurred through end of British colony and revolution. Feudal and semi-feudal relations ruled over rural provinces. Private sector was dominant in commerce and small industries, and government slightly intervened to control foreign currencies and protect national industry. Egyptian industrial structure was monopolistic, protected industries, and small number of firms existed, markets were limited, entrepreneurs were small in numbers, and imperfect capital markets.

The Dam increased employment, absorbed building materials, increased investments in electricity, and public utilities. However, no large projects followed up. After 1974, investments in tradable goods and export industries were made, but there was no manufacturing industry or exporting sector. Even if new industries were created, they would not transform Egypt into industrial country due to consumption patterns. Egypt was in need for ef-

fective reforms and institutions. Egypt's development was not a function of nationalist political rhetoric. Although between 1958 and 1964, poverty rates declined, income increment was not received by population under poverty line. The bulk of income was directed towards those above poverty standard. Income inequality was severe. However, few years later, and due to deteriorating economic conditions, income inequality declined⁵¹. Rent seeking was common in Egyptian politics. Rent describes an income that would cease to exist under perfectly competitive system, which is in or about being in equilibrium. Rent differs depending on institutional aspects in the system itself. Before 1952, rent was in form of increased tariffs or government-subsidized loans to private business. Under Nasser, rent was in form of salaries to merit, informal rationing, privileges to officers.

After Charter of 1962 and October Paper of 1974, political Economy of Egypt was shaped by social compact between rulers and ruled. Goods and services were provided in exchange of political rights. In public sector, there was deviation of leadership by leaders, who detached themselves from working class to exploit it. Reducing state intervention meant liberalizing technocrats rather than reducing public sector. For any policy, there should be stated intentions and structural impact. Therefore, it must not be class biased. The regime was weak to execute all intended goals, both in Nasser and Sadat era. Conflict between economic and political interests made public sector as treadmill controlling the economy and made the private sector a center of economic activities. Nasser and Sadat era had absented effective institutions, and rule based on alliances and network of clients, authoritarianism, repression, and absent communication. The government followed a parental style; it depoliticized people and social groups. The parental government provides goods and services, but apolitical population has increasing consumption. The government would be unable to keep its pace or increase new obligations to even out any inefficiency in old obligations. Egyptian government has prioritized its own survival over other considerations, so all kinds of guided transformations of political process focused on government survival. Reforms focused more on political rather than economic considerations, so reforms were in finance, trade, tax reforms, and price controls.

Egypt was the perfect environment for cotton, a labor-intensive crop, due to warm weather, depth of soil allowing long roots to deep stick, and reli-

⁵¹ Victor Levy, "The Distributional Impact of Economic Growth and Decline in Egypt", 90.

able water supply. However, the country was not successful in increasing production due to drop in yields, high water table level, and pests. Egypt faced competition from Mexico, Peru, and India. Soil during wars was exhausted due to lack of fertilizers and over-planting of cereals. Egypt could have planted plants that need small amount of water. Egypt had always a wasteful agriculture, time, seeds, illiterate farmers, and cheap labor. Egypt is an agricultural country; its policy was always shaped by its climate, location, and factor endowments. The country should have focused on labor supply; soil, climate, fruits, poultry, and dairy production. In Egypt, resources were fully exploited except for desert.

Reasons behind agricultural problems in Egypt are as follows: class structure, resource distribution, social bases of Nasser and Sadat's regime. There was no mobility of peasants and no decentralized incentives. Sadat inherited Egypt with shortages, deteriorating infrastructure, foreign debt. Agricultural output constituted about 50 percent of industrial output. In 1974, Egypt was net importer of agricultural commodities; exports of cotton and rice declined. The fragmented land meant less return due to reduced size, this can be valid for large landowners, but for small peasants, their numbers increased at expense of large landowners. Unequal subsidization took place by granting loans regardless of holding's size, and loans were in proportion to holding, so larger holding's owners got higher loans. After 1961, they were free from interest. It can, however, be argued that loans offered small farmers to produce and not to see credit as punishment.

Bibliography

- Abdel-Malek, Anouar. "Nasserism and Socialism." *The Socialist Register* 3 (1964): 38-56. <https://socialistregister.com/index.php/srv/article/view/5927/2823>.
- Adly, Amr. *State Reform and Development in The Middle East: Turkey and Egypt in The Post-Liberalization Era*. New York: Routledge, 2013.
- Ahmad, Jaleel. *Import Substitution, Trade, and Development*. Greenwich (Conn.): Jai Press, 1987.
- Ayubi, Nazih N. "Withered Socialism or Whether Socialism? The Radical Arab States as Populist-corporatist Regimes." *Third World Quarterly* 13, no. 1 (1992): 89-105. doi:10.1080/01436599208420264.
- Baer, Werner. "Import Substitution and Industrialization in Latin America: Experiences and Interpretation." *Latin American Research Review* 7, no.1 (1972): 95-122.

- Balassa, Bela. "Trade Policies in Developing Countries." *The American Economic Review* 61, no. 2 (1971): 178-87. <http://www.jstor.org/stable/1816990>.
- Brooks, Sarah M., and Marcus J. Kurtz. "Paths to Financial Policy Diffusion: Statist Legacies in Latin American Globalization." *International Organization* 66, no.1 (2012): 95-128.
- Cooper, Mark. "Egyptian State Capitalism in Crisis: Economic Policies and Political Interests." *The Middle East*, 1983, 77-94. doi: 10.1007/978-1-349-17282-5-11.
- Dominick Salvatore. "International trade policies, industrialization, and economic development." *The International Trade Journal* 10, no. 1 (1996), 24, doi: 10.1080/08853909608523846
- Hansen, Bent. *The Political Economy of Poverty, Equity, and Growth: Egypt and Turkey*. Oxford: Oxford University Press, 1992. <http://documents.worldbank.org/curated/en/1991/12/440580/political-economy-poverty-equity-growth-Egypt-turkey>.
- Harik, Iliya. "Continuity and Change in Local Development Policies in Egypt: From Nasser To Sadat." *International Journal of Middle East Studies* 16, no. 1 (1984): 43-66. doi:10.1017/s0020743800027604.
- Ikram, Khalid. *The Egyptian Economy, 1952-2000: Performance, Policies, and Issues*. Routledge Studies in Middle Eastern Economics, 2006.
- Issawi, Charles Philip. *Egypt in Revolution: An Economic Analysis*. Westport, CT: Greenwood Press, 1986.
- Kamrava, Mehran. "Structural Impediments to Economic Globalization in the Middle East." *Middle East Policy* Xi, no. 4 (2012): 96-112
- Kenawy, Ezzat Molouk. "The Economic Development in Egypt during the 1952-2007 Period'." *Australian Journal of Basic and Applied Sciences* 3, no. 2 (2009): 588-603.
- Levy, Victor. "The Distributional Impact of Economic Growth and Decline in Egypt." *Middle Eastern Studies* 22, no. 1 (1986): 89-103. doi:10.1080/00263208608700652.
- Mabro, Robert. "Industrial Growth, Agricultural Under-Employment, and the Lewis Model. The Egyptian Case, 1937-1965." *Journal of Development Studies* 3, no. 4 (1967): 322-51. Mansfield, Peter. "Nasser and Nasserism." *International Journal* 28, no. 4 (1973): 670. doi:10.2307/40201172.
- Owen, Roger. *State, Power and Politics in the Making of the Modern Middle East*. London: Routledge, 1994.
- Owen, Roger, and Şevket Pamuk. *A History of Middle East Economies in the Twentieth Century*. London: I.B. Tauris, 2015.
- Panza, Laura. "De-industrialization and Re-industrialization in the Middle East: Reflections on the Cotton Industry in Egypt and the Izmir Region." *The Economic History Review* 67, no. 1 (2013):146-69. doi:10.1111/1468-0289.12019.

- Podeh, Elie, and Onn Winckler. *Rethinking Nasserism: Revolution and Historical Memory in Modern Egypt*. Tallahassee, FL: Orange Grove Texts Plus, 2009.
- Richards, Alan. "The Agricultural Crisis in Egypt." *The Journal of Development Studies* 16, no. 3 (2007): 303-21. doi:10.1080/00220388008421760.
- Rivlin, Paul. "Nasser's Egypt and Park's Korea. A Comparison of Their Economic Achievements." In *Rethinking Nasserism. Revolution and Historical Memory in Modern Egypt*, 264-81. 2004.
- Robert J. Alexander. "The Import-Substitution Strategy of Economic Development." *Journal of Economic Issues* 1, no. 4 (1967): 298-308. doi: 10.1080/00213624.1967.11502789
- Roussilion, Alain. "Republican Egypt Interpreted: Revolution and Beyond." In *The Cambridge History of Egypt Modern Egypt, from 1517 to the End of the Twentieth Century.*, 344-45. Vol. 2. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Rutherford, Bruce K. *Egypt after Mubarak: Liberalism, Islam, and Democracy in the Arab World*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2014.
- Sayyid-Marsot, Afaf Lutfi. *A History of Egypt: From the Arab Conquest to the Present*. Cambridge: Cambridge, Univ. Press, 2010.
- Shechter, Relli. "The Cultural Economy of Development in Egypt: Economic Nationalism, Hidden Economy, and the Emergence of Mass Consumer Society during Sadats' Infitah." *Middle Eastern Studies*, 44, no. 4 (2008): 571-83. doi:10.1080/00263200802120632.
- Waterbury, John. "The Long Gestation and Brief Triumph of Import-Substituting Industrialization." *World Development* 27, no. 2 (1999): 323-41. doi:10.1016/s0305-750x(98)00135-1.

Terörün Araçsallaştırılması Sorunu: 1998 Türkiye-Suriye Abdullah Öcalan Krizi Örneği

Öz

Bu çalışma, terörün araçsallaştırılması sorununu 1998'de PKK lideri Abdullah Öcalan sebebiyle Türkiye ve Suriye arasında yaşanan kriz örneği üzerinden ortaya koymayı hedeflemektedir. Terör konusu her devletin güvenliği için önem arz etmektedir. Ancak zaman zaman bir devlet için sorun teşkil eden terörle ilgili bir konu diğer bir devlet tarafından araçsallaştırılıp kullanılabilir. Bu durum terörün ortak tanımının olmayışı, her devletin terör örgütü olarak kabul ettiği grupların farklı olması veya stratejik kaygılar gibi sebeplerden kaynaklanmaktadır. Devletlerarası ilişkiler de bu durumdan etkilenip şekillenmektedir. Türkiye ayrılıkçı terörün araçsallaştırılması sorununu yaşayan ülkelerden biridir. Öcalan'ın 1980'li yıllarda Suriye'ye kaçmasının ardından Suriye, Türkiye'yle olan su sorunu gibi mevcut sorunlarının çözümünde Türkiye için iadesi önemli olan terör örgütü lideri Öcalan'ı araç olarak kullanmak istemiştir. Öcalan meselesi 1990'lı yıllarda Türkiye-Suriye arasındaki ilişkiyi şekillendiren en önemli siyasi olay olarak öne çıkmıştır. Söz konusu dönemde Türkiye'nin dış politikası ve diğer devletlerle ilişkisi de Öcalan Krizi doğrultusunda şekillenmiştir.

Bu doğrultuda makale, terörün araçsallaştırılması sorununu 1998'de Türkiye ve Suriye arasında yaşanan Abdullah Öcalan krizi örneğinde incelemektedir. İlk bölümde literatür taraması yapılmış; terör, terörizm, ayrılıkçı hareket gibi kavramlar açıklanarak, dış politika aracı ve belirleyicisi olarak terör ele alınmıştır. İkinci bölümde, 1979-1990 yılları arasında Öcalan sorunu perspektifinde Türkiye-Suriye ilişkileri incelenmiştir. Üçüncü bölümde, 1998 yılındaki Abdullah Öcalan krizi ve Türkiye'nin bu konudaki Suriye politikası üzerinde durulmuştur. Bu kriz, devletlerarası ilişkilerde terörün nasıl araçsallaştırıldığı ve bu araçsallaştırma doğrultusunda devletlerin dış politikalarını nasıl şekillendirebileceğinin görülmesi açısından da önem teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Terör, Terörün Araçsallaştırılması, 1998 Türkiye-Suriye Krizi, Abdullah Öcalan, Türk Dış Politikası

Gizem Akşit

Doktora Adayı, Yıldız
Teknik Üniversitesi
Siyaset Bilimi ve
Uluslararası İlişkiler,
gzmakst@hotmail.com,
0000-0003-4064-3337

The Instrumentalization Problem of Terrorism: The 1998 Turkey-Syria Abdullah Öcalan Crisis

Abstract

This study analyzes the instrumentalization problem of terrorism with the example of the crisis about Abdullah Öcalan which took place between Turkey and Syria in 1998. Terrorism is a significant problem for the security of each state. However, from time to time, an issue related to terrorism, which is a problem for one state, can be instrumentalized and used by another state. This is due to reasons such as the absence of a common definition of terrorism and a lack of a common list of terrorist organizations, or strategic concerns. Relations among states are also affected and shaped by this situation. Turkey is one of the countries faced with the instrumentalization problem of terrorism. After Öcalan escaped to Syria in the 1980s, Syria wanted to use the issue of Öcalan as an instrument for resolving the existing problems, such as a water problem. The issue of Öcalan came to the fore as the most important political issue that shaped the relationship between Turkey and Syria in the 1990s. In that period, Turkey's foreign policy and relations with other states were also shaped under the Öcalan crisis.

In this regard, this article examines the instrumentalization of terrorism with the example of Abdullah Öcalan crisis experienced between Turkey and Syria in 1998. The first chapter describes some concepts related to the topic such as terrorism and separatist movement and also analyzes terrorism as a foreign policy instrument and determinant. The second part of the article examines Turkey-Syria relations between 1979 and 1990 on the perspective of the Öcalan crisis. Lastly, the third part focuses on the Abdullah Öcalan crisis in 1998 and Turkey's Syria policy with respect to this problem. This crisis has importance to understand how terrorism is instrumentalized in interstate relations, and how it can shape the foreign policies of states.

Keywords: Terror, Instrumentalization of Terrorism, The 1998 Turkey-Syria Crisis, Abdullah Öcalan, Turkish Foreign Policy

Gizem Akşit

PhD Candidate, Yıldız
Teknik University, TR,
gzmakst@hotmail.com,
0000-0003-4064-3337

لائحة 1998 ماء ايروسو تيم كوتن ييب نالاجوا لله لمدية زمراً :ب اهرلا في طولة زمراً

ملخص

تهدف هذه الدراسة الى اظهار أزمة توظيف الإرهاب عن طريق بحث الأزمة التي حدثت بين تركية وسوريا عام 1998 بسبب رئيس حزب العمال الكردستاني عبد الله أوجلان. تعتبر مسألة الإرهاب مسألة مهمة بالنسبة لأمن أي دولة. ولكن يمكن في بعض الأحيان توظيف مسألة متعلقة بإرهاب يشكل أزمة بالنسبة الى دولة ما من قبل دولة أخرى. هذا الوضع ناتج عن عدم وجود تعريف محدد للإرهاب واختلاف تعريف الإرهاب من دولة الى أخرى أو لأسباب استراتيجية أخرى. والعلاقات الدولية تتشكل وتُرسَم متأثرة من هذا الوضع. وتركيا من الدول التي تعاني من أزمة توظيف الإرهاب الانفصالي. عند هروب عبد الله أوجلان الى سوريا في الثمانينيات من القرن الماضي أرادت سوريا استخدام أوجلان الذي تعتبر تركيا اعادته مهما جدا كوسيلة لحل الخلافات الموجودة بينها وبين تركيا مثل مشكلة الماء. وقد ظهرت أزمة إعادة أوجلان الى تركيا كأحد أبرز الأزمات السياسية التي رسمت العلاقات بين الدولتين في تسعينيات القرن الماضي. وقد رُسمت العلاقات التركية الخارجية وعلاقتها مع الدول الأخرى وفق أزمة أوجلان في الفترة المذكورة. وفي هذا السياق درس المقالة أزمة توظيف الإرهاب في مثال أزمة عبد الله أوجلان التي حدثت بين تركيا وسوريا في عام 1998. وقد تم في القسم الأول مراجعة الكتب والمقالات المتعلقة بهذا الموضوع ودراسة الإرهاب كأداة ومحدد للسياسة الخارجية بعد شرح مفاهيم الإرهاب، التهريب، والحركات الانفصالية. وفي القسم الثاني، تم تدقيق ودراسة العلاقات السورية التركية بين عامي 1979 – 1990 من وجهة نظر أزمة عبد الله أوجلان. وفي القسم الثالث، تم الوقوف على أزمة عبد الله أوجلان في عام 1998 وسياسة تركيا تجاه سوريا بالنسبة لهذه الأزمة. تعتبر هذه الأزمة مهمة أيضا من حيث اظهار كيفية توظيف الإرهاب في العلاقات الدولية وكيفية رسم السياسة الخارجية من قبل الدولة وفق هذا التوظيف.

الكلمات المفتاحية: الإرهاب، توظيف الإرهاب، أزمة عام 1998 بين تركيا و سوريا، عبد الله اوجلان، السياسة الخارجية التركية.

جيزام أكشيط

مرشح الدكتوراه ، جامعة بلنلر التقنية، العلوم
السياسية والعلاقات الدولية
gzmakst@hotmail.com
RCID:0000-0003-4064-
3337

Giriş

Terör, kabul görmüş ortak bir tanımının olmayışının da etkisiyle, devletlerarası ilişkilerde oldukça önemli bir problem teşkil etmektedir. Soğuk Savaş döneminde klasik anlamda savaşın dönüşüm geçirmesiyle, ABD ve SSCB'nin sıcak çatışmalara girmektense birbirlerine karşı kendi çıkarlarını doğrultusunda yasa dışı terör örgütlerini, aracı grupları veya devletleri destekledikleri gözlemlenmiştir¹. Ancak devletlerin birbirlerinin toprak bütünlüğüne tehdit oluşturan herhangi bir gruba veya örgüte destek vermesi Birleşmiş Milletlerin kuruluş tüzüğü'nün 2. Maddesinde yasaklanmıştır².

Literatürde, terör olgusunun araçsallaştırılması üzerine çeşitli söylemler³ olmasına karşın konuya ilişkin akademik çalışma sayısının az olduğu görülmektedir⁴. Terör olgusu genellikle kimliksel, dinsel, kişisel, sosyal, ekonomik veya psikolojik temellerde ele alınmıştır. Literatürdeki bu eksiklikten yola çıkarak, bu çalışmayla terörün devletlerarası ilişkilerde nasıl araçsallaştırılarak kullanıldığı ve dış politikada nasıl bir belirleyici olabileceği konularına ışık tutmak amaçlanmaktadır. Ayrıca çalışma, genellikle kriz analizi ve iki ülke arasındaki sorunlar bazında incelenmiş olan Öcalan krizini, terör ve dış politika temelinde incelemeyi amaçlamaktadır.

Özellikle terörün Türkiye'nin aleyhinde araçsallaştırılması problemi üzerine Türkçe yazılmış kaynak sayısının azlığı sebebiyle, konu ele alınırken genellikle İngilizce kaynaklardan, gazete arşivlerinden yola çıkılmıştır. Bu doğ-

¹ Devletlerin birbirleriyle terör örgütleri üzerinden yürüttükleri dolaylı savaşçı açıklamak amacıyla bugün literatürde "Vekalet Savaşları" (Proxy Wars) kavramı kullanılmaktadır.

² Birleşmiş Milletler, *Birleşmiş Milletler Antlaşması ve Uluslararası Adalet Divanı Statüsü*, (Ankara: BM Enformasyon Merkezi, 2006), http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/adalet_divani.pdf.

³ Konuyla ilgili bazı örnek haberler için bkzn. "Terror an instrument of state policy in a South Asian country: Home Secretary Rajiv Mehrishi", *The Economic Times*, 15 March 2017, <https://economictimes.indiatimes.com/news/politics-and-nation/terror-an-instrument-of-state-policy-in-a-south-asian-country-home-secretary-rajiv-mehrishi/articleshow/57652290.cms?from=mdr>; "For India, a terrorist is a terrorist: Modi delivers strong warning to G20 summit on Pakistan's use of terror as an instrument of state policy", *Daily Mail*, 6 September 2016, <https://www.dailymail.co.uk/indiahome/indianews/article-3774985/For-India-terrorist-terrorist-Modi-delivers-strong-warning-G20-summit-Pakistan-s-use-terror-instrument-state-policy.html>; "Afghan warns Pakistan to not use terror as foreign policy accessory", *The Economic Times*, 11 March 2017, <https://economictimes.indiatimes.com/news/international/world-news/afghan-warns-pakistan-to-not-use-terror-as-foreign-policy-accessory/articleshow/57591771.cms?from=mdr>.

⁴ Terörün dış politikada araç olarak kullanılmasıyla ilgili bazı kaynaklar bkzn. Grant Wardlaw, "Terror as an instrument of foreign policy", *Journal of Strategic Studies* 10, no. 4 (1987): 237-259, <https://doi.org/10.1080/01402398708437323>; Kshitij Prabha, *Terrorism: An Instrument of Foreign Policy* (New Delhi: South Asian Publishing, 2001); Francis Bloch ve Vijayendra Rao, "Terror as a Bargaining Instrument: A Case Study of Dowry Violence in Rural India", *The World Bank Development Research Group Poverty and Human Resources, Policy Research Working Paper 2347*, May 2000, <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/21580/wps2347.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

rultuda, araştırma yapılırken birincil ve ikincil kaynaklardan yararlanılmıştır. Birincil kaynak olarak Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete Arşivleri, antlaşmalar, anayasa maddeleri, gazete haberleri, Birleşmiş Milletler Antlaşması ve kararları gibi uluslararası metinler incelenmiştir. İkincil kaynak olarak daha önceden yapılmış akademik çalışmalardan, röportajlardan yararlanılmıştır. Çalışmayı kısıtlamak amacıyla, terörün nedenleri, çeşitleri, terörle mücadele yöntemleri gibi bilgilere değinilmemiştir.

Araştırmada uluslararası hukukça yasaklanmasına rağmen devletler teröre nasıl ve neden destek veriyor? Verilen destek hangi şekilde karşımıza çıkıyor? Terör dış politikada nasıl araçsallaştırılıyor? Devletlerin, bu duruma tepkileri, kendilerini korumak için aldıkları önlemler ve uygulayabildikleri politikalar nelerdir? gibi sorulara yanıt aranmaktadır. Ayrıca 1979-1990 arasında Öcalan'ın Suriye'ye kaçmasının ardından Türkiye-Suriye ilişkileri nasıl ilerledi? 1990'larda gerilim nasıl tırmandı? Suriye, hangi amaca ulaşmak için PKK ve Öcalan'a destek verdi, desteğin şekli nasıldı? Türkiye bu durum karşısında nasıl bir yol izledi ve bu durum iki devlet arasındaki ilişkiyi ne şekilde etkiledi? sorularına da yanıtlar aranmaktadır.

1. Terör ve Terörizm Kavramı Üzerine

1.1 Terör ve Terörizm

Terör, günümüzde artık küresel ölçekte etkisini gösteren bir sorundur. Terör ve terörizm kavramları üzerine uluslararası alanda ortak bir tanım birliğine varılamamıştır. Terörle ilgili mevcut tartışmalar, terörizmin ve terör saldırılarının nedenleri üzerine yoğunlaşmaktadır. Pek çok araştırmacı tarafından terörizmin tanımı yapılmaya çalışılsa da ideolojik farklılıklar, siyasi kaygılar, kendi kaderini tayin etme hakkı ve ulusal bağımsızlık mücadelesi konusundaki görüş farklılıkları gibi uluslararası hukuktan kaynaklanan sebeplerden ötürü kavrama dair kabul görmüş ortak bir tanım hala bulunmamaktadır⁵. Ancak kısaca tanımlamak gerekirse terörizm; siyasal, sosyal,

⁵ Terör tanımıyla ilgili daha fazla bilgi için bkz: Alex P Schmid, "The Response Problem as a Definition Problem", *Terrorism and Political Violence* 4, no. 4 (1992): 7-13, <https://doi.org/10.1080/09546559208427172>; Walter Laqueur, *History of Terrorism*, 3rd ed. (New Brunswick, New Jersey: Rutgers-The State University Press, 2002); Paul Wilkinson ve A.M. Stewart, ed., *Contemporary Research on Terrorism* (Aberdeen, UK:University of Aberdeen Press, 1987); Paul Wilkinson, *Terrorism versus Democracy: The Liberal State Response*, 2nd ed. (New York: Routledge Press, Taylor&Francis Group, 2006); Yonah Alexander, "Terrorism in the Twenty-First Century: Threats and Responses", *DePaul Bus. L.J.* 12 (1999); Yonah Alexander, ed., *Introduction, Combating Terrorism: Strategies of Ten Countries* (Michigan: The University of Michigan Press, 2002); Todd Sandler, "Collective Action and Transnational Terrorism", *The World Economy* 26, no.6 (June 2003): 779-802; Martha Crenshaw, "The

ekonomik, etnik, dinsel ve benzeri bir hedefi gerçekleştirmek amacıyla şiddet tekniklerini kullanarak, bireyler üzerinde kontrol sağlamak ve bunu devam ettirebilmek amacıyla korku, dehşet, çaresizlik, panik gibi olumsuz duygular uyandırma suretiyle gerçekleştirilen eylemleri kapsamaktadır⁶.

Bölgesel ve uluslararası alanda terörizmi tanımlamakla alakalı bir çabanın olduğu da görülmektedir. Buna dair ilk girişim Milletler Cemiyeti'nin yürürlüğe girmeyen 1937'de Terörizmin Önlenmesi ve Cezalandırılmasına İlişkin Cenevre Sözleşmesi'nde yapılmıştır. Bu sözleşmeye göre terörizm, bir devlete karşı yöneltilen, belli kişilerin, grupların veya genel olarak halkın zihninde bir terör durumu yaratmayı amaçlayan suç eylemleri bütünüdür⁷. BM Genel Kurulu 40/61 sayılı kararına göre terörizm; masum insanların hayatına son veren, temel hak ve özgürlükleri tehlikeye atan, kişinin şeref ve haysiyetini ciddi şekilde ihlal eden eylemlerdir⁸. İslam Konferansı Örgütü'ne göre ise terörizm; insanları terörize etmek, zarar vermekle tehdit etmek, yaşamlarını, onurlarını, özgürlüklerini, güvenliklerini, haklarını tehlikeye atmak ve çevreyi, bir tesisi, kamu veya özel mülkü zarara maruz bırakmak, işgal etmek, el koymak veya bir ulusal kaynağı, uluslararası tesisi, hizmeti tehlikeye sokmak veya bağımsız devletlerin istikrarını, ülke bütünlüğünü, siyasi birliğini, egemenliğini tehdit etmek amacıyla bireysel veya toplu suç planını gerçekleştirmek için işlenen her türlü şiddet eylemi ve eylem tehdidinde bulunmadır⁹.

Türkiye Cumhuriyeti'nin 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu terörizmi, baskı, şiddet, korkutma, sindirme, yıldırma, tehdit yöntemleriyle Anayasada

Cause of Terrorism", *Comparative Politics* 13, no. 4 (July 1981): 379-399; Martha Crenshaw, "Theories of Terrorism: Instrumental and Organizational Approaches", *Journal of Strategic Studies* 10, no.4 (1987): 13-31; Siaw K. Then ve Martin Loosemore, "Terrorism Preventions, Preparedness and Response in Built Facilities", *Facilities* 24, Issue 5/6 (2006): 157-176; Sulhi Dönmezer, "Her Yönüyle Tedhiş", *Son Havadis*, 10 Kasım 1977; Doğu Ergil, *Türkiye'de Terör ve Şiddet* (Ankara: Turhan Kitabevi, 1980); Şükrü Alpaslan, *Hukuk ve Kriminoloji Açısından Tedhişçilik* (İstanbul: Teknik Yayınlar, Venüs Ofset Matbaacılık, 1983); İhsan Bal, "Terör nedir? Neden Terörist Olunur?", *Terörizm: Terör, Terörizm ve Küresel Terörle Mücadelede Ulusal ve Bölgesel Deneyimler*, der. İhsan Bal (Ankara: USAK Yayınları, 2006).

⁶ Jack C. Plano and Roy Olton, "Terrorism", in *The International Relations Dictionary*, 4. bs. (New York: Pergamon Press, 1988): 210; H.H.A. Cooper, "Terrorism: The problem of definition revisited", *American Behavioral Scientist* 44 (2001): 883; Walter Enders and Todd Sandler, "The Effectiveness of Anti-terrorism Policies: a Vector-Autoregress- Intervention Analysis", *American Political Science Review* 87n (1993): 829.

⁷ League of Nations, *Convention for the Prevention and Punishment Terrorism*, Article 1.2. (1937), 6. <https://dl.wdl.org/11579/service/11579.pdf>

⁸ United Nations General Assembly Official Records of the Fortieth Session, *General Assembly Resolution No. 40/61*, Supp. No. 53, UN Doc. A/40/53 (1985), http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/40/61.

⁹ Islamic Conference Organisation, *Convention of the Organisation of the Islamic Conference on Combating International Terrorism*, Article 1.2. www.oic-cdpu.org/en/getdoc/?did=13ç

belirtilen Cumhuriyetin niteliklerini, Türk Devletinin ve Cumhuriyetinin varlığını tehlikeye düşürmek, devlet otoritesini zayıflatmak, yıkmak, ele geçirmek, temel hak ve özgürlükleri yok etmek, devletin iç ve dış güvenliğini, kamu düzenini ve genel sağlığı bozmak amacıyla bir örgüte mensup kişi ve kişilerce girilecek her türlü eylem şeklinde tanımlamıştır¹⁰. Tüm bu tanımlardan hareketle terörizmi, siyasi, ideolojik veya ekonomik birtakım hedeflere ulaşmak, hükümeti ve toplumu sindirmek amacıyla şiddet tekniklerini kullanarak toplum üzerinde korku, yıldırma, baskı, çaresizlik gibi olumsuz duygular uyandırmak ve bunu sürdürmek suretiyle gerçekleştirilen eylemler bütünü olarak tanımlamak mümkündür.

Bu doğrultuda terör eylemlerinin amaçlarını da kısaca; mevcut yönetimin otoritesini sarsmak, kendinden taraf olmayanları korkutmak, sindirmek, varlığından haberdar etmek, sesini duyurarak gücünü göstermek, taraftarlarına moral sağlamak, devleti halka baskı oluşturmaya zorlamak, örgüt üyelerini eğitmek, örgüt üyeleri üzerinde otorite kurarak disiplin sağlamak, karmaşa ortamı yaratarak dikkat çekmek şeklinde sıralamak mümkündür¹¹.

Terör, siyasi, sosyal, ideolojik, psikolojik, dini, sosyo-ekonomik, kültürel nedenlerden kaynaklanmaktadır. Örneğin, ülkenin içerisinde bir kesimin, bölgenin az gelişmiş olması, eşitsizlik hissi, yoksulluk, eğitim eksikliği, demografik yapı, gelir dağılımındaki eşitsizlik, işsizlik, hükümetin yetersiz kalışı, hükümet otoritesinin bazı grupların çıkarları için kullanılması, siyasi partilerin sahip olduğu ideolojiler arasındaki mesafenin fazla oluşu ve bu sebepten çekişmelerin çatışmaya dönüşmesi, rejimin oturmamış olması, siyasi talep ve düşüncelerin ifade edilememesi, toplum beklentilerinin yasal yollardan elde edilememesi, sosyal yapıdaki değişim ve dönüşümler, bir kesimin aidiyet ihtiyacının karşılanamaması, toplumsal çevre tarafından dışlanma gibi sebepler terörü tetikleyebilmektedir¹².

Modern anlamıyla terör ilk olarak Fransız Devrimi'nden sonra Jakoben yönetimi sırasında devrimcilerin iç düşmanlara karşı yürüttüğü eylemleri, hükümetin baskı ve infazlarını kapsayan siyasi bir terim olarak literatüre gir-

¹⁰ "Terörle Mücadele Kanunu (3713 S.K.)", *Resmî Gazete*, 20843 (Nisan 1991): 1, http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/20843_1.pdf

¹¹ Mine Saran ve Selin Bitirim, "Terörle Mücadelede Sosyal Pazarlama ve İletişim Stratejileri", *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi* 1, s. 2 (2010): 91-92.

¹² Edward Newman, "Exploring the "Root Causes" of Terrorism", *Studies in Conflict & Terrorism* 29, no.8 (2006): 752, <https://doi.org/10.1080/10576100600704069>; Türkiye Barolar Birliği, *Türkiye ve Terörizm* (Ankara: TBB Yayınları, 2006), 142-143; Daniel Byman, "The Logic of Ethnic Terrorism", *Studies in Conflict & Terrorism* 21, no.2 (1998): 150-153, <https://doi.org/10.1080/10576109808436060>.

miştir¹³. Soğuk Savaş döneminde iki süper gücün kullandığı bir savaş yöntemi olarak kendini gösteren terör, sonrasında Ortadoğu'da İsrail-Filistin, Avrupa'da İngiltere-IRA, İspanya-ETA ve hatta Türkiye-PKK arasında ayrılıkçı çatışmalar şeklinde ortaya çıkmıştır¹⁴. Teknoloji ve kitle iletişim araçlarında yaşanan gelişmelerle birlikte terör bambaşka bir boyut kazanmıştır. Özetle, Sanayi Devrimi, teknoloji, ulaşım ve iletişimde yaşanan gelişmelerle birlikte önceleri yerel düzeyde olan terör, süreç içerisinde bölgesel ve küresel alana yayılmış, 20.yüzyıldan itibaren siyasi gelişmelerde de belirleyici unsurlardan biri olmaya başlamıştır.

1.2. Dış Politika Aracı Olarak Terör

Dünya Savaşları sonrasında, savaşın yıkıcılığının, maliyetinin fark edilmesi ve Soğuk Savaş süresince klasik anlamda savaşın dönüşüm geçirilmesiyle ABD ve Sovyetler silahlı çatışmalara girmek yerine aracı kişi, grup, örgüt ve devletleri vekil aktör veya aracı gibi kullanmıştır. Bu aktörlere askeri destek sağlamak, onların aracılığıyla gizli operasyonlar yürütmek gibi dolaylı yöntemlere başvurmuşlardır. Literatürde "vekâlet savaşları" olarak geçen bu durum, geleneksel anlamda savaşın yıkım gücünün anlaşılması, üçüncü dünya ülkeleri kavramının ortaya çıkması gibi gelişmelerle yeni dünya düzeninde devletler tarafından bir dış politika aracı, strateji ve taktik olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Soğuk Savaş döneminde sıkça kullanılan vekâlet savaşlarında devletler birbirleriyle genellikle başka aktörleri kullanarak, kullanmakla tehdit ederek dolaylı olarak savaşmaktadırlar. Muhalif gruplar, gerilla savaşçıları ve terör örgütleri de vekil olarak kullanılan aktörler olarak öne çıkmaktadır. Ancak uluslararası alanda suç sayıldığı için genellikle devletler vekilleri desteklediklerini inkâr etmektedir.

Devletlerin özellikle strateji, çıkar ve amaçları doğrultusunda diğer devletin terörist kabul ettiği gruplara destek verdiği görülmektedir. Bunun sebeplerinden biri, ortak tanım sorununun etkisiyle devletlerin terör örgütü listelerinin farklı olmasıdır. Örneğin, ABD Suriye'de küresel terörle mücadele kapsamında DAES'e karşı taktiksel olarak, Türkiye tarafından terör örgütü olarak listelenen PYD'nin silahlı kolu YPG'ye silah yardımı gibi desteklerde

¹³ Crenshaw, "The Cause of Terrorism", 380.

¹⁴ Cemile Arıkoğlu Ündüçü, "Uluslararası Sistem ve Terörizm Arasındaki İlişki", *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi* 2, s.1 (2011): 9-10.

bulunmaktadır¹⁵. Bu durum Türkiye açısından rahatsızlıkla karşılanmış ve tehlikeli bulunmuştur. Hatta Türkiye ve Amerika arasındaki ilişkilerin gerilmesine sebep olmuştur¹⁶.

Tarih boyunca devletlerin birtakım silahlı ayrılıkçı hareketleri, milisleri, örgütleri dolaylı veya doğrudan desteklediği örnekler görülmektedir. Hangi sebeple olursa olsun devletlerin sağladıkları eğitim, istihbarat, lojistik, para gibi maddi, manevi yardımlar sebebiyle terörizmin bu hali yıkıcı ve tehlikelidir. Bu durum hem devletlerarasında çatışmaları tetiklemekte hem de mağdur devleti maddi, manevi ve askerî açıdan zarara uğratmaktadır.

Literatüre bakıldığında devletlerin, terör hareketlerini destekleyerek diğer devleti zarara uğratmasını açıklarken iki temel neden üzerinde durulduğu görülmektedir. Bunlar; araçsal nedenler ve etkili-ciddi nedenler olarak öne çıkmaktadır. Araçsal nedenler; siyasi avantajlar, ekonomik kazançlar, stratejik hesaplar, prestij kaygısı, iç nedenler veya uluslararası nüfuz kaygısı gibi sebeplerdir¹⁷. Etkili-ciddi nedenlerse; etnik kimlik, ideoloji, dinin yanı sıra haksızlığa uğrama hissi, insani kaygılar, ırksal-kültürel yakınlık, ayrılıkçı liderlere duyulan kişisel sempati, yayılmacılık düşüncesi gibi sebeplerdir. Ayrılıkçı hareketlere verilen destekse bu ikisinin karması şeklindedir¹⁸.

Bu noktada ayrılıkçı hareket ve terörizm arasındaki ilişkiye değinmek gerekmektedir. Özellikle kendi kaderini tayin etme hareketi olarak ayrılıkçılık, devletleri toprak bütünlüğünü tehdit etme, merkezi otoritesini sarsma, hükümetin meşruiyetini sorgulatma noktasına kadar götürebilir. Ayrılıkçılık basitçe kültürel ve siyasi hak taleplerinden bölgesel bağımsızlık mücadelelerine kadar gidebilen iddiaları kapsayan genellikle etno-milliyetçi kimliğe dayanan bir özerklik belirleme hareketidir. Ayrılıkçı hareketler, tarihe bakıldığında kendilerini genellikle etnik ve dini kökende göstermiştir. Bazı ayrılıkçı hareketler taleplerini ve amaçlarını barışçıl yollarla buldukları topluma duyurmaya çalışırken, bazıları şiddet kullanımı ve korkutma yolunu seçip terörizme başvurarak amaçlarına ulaşmaya çalışmıştır. İrlanda'da İrlanda

¹⁵ Hikmet Durgun, "ABD'den YPG'ye Rakka Operasyonu Öncesi Silah Yardımı", *Sputnik News*, 9 Mayıs 2017, <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201705091028395188-abd-ypg-rakka-oncesi-silah-yardimi/>

¹⁶ "Tension Rise Between Turkey, US along Syria Border", *The Washington Post*, 29 April 2017. https://www.washingtonpost.com/world/tensions-rise-between-turkey-united-states-along-syrian-border/2017/04/29/89239e74-2d2a-11e7-a616-d7c8a68c1a66_story.html

¹⁷ Robin Hingham, ed., *Civil Wars in the Twentieth Century* (Lexington: University of Kentucky Press, 1972), 208; Joseph Rothschild, *Ethnopolitics: A Conceptual Approach* (New York: Columbia University Press, 1981), 185-187.

¹⁸ Astri Suhrke ve L. Garner Noble, *Ethnic Conflict and International Relations* (New York: Praeger, 1977), 17.

Cumhuriyet Ordusu (IRA), İspanya'da Bask Yurdu ve Özgürlük (ETA), Kanada'da Quebec Kurtuluş Cephesi (FLQ) gibi ayrılıkçı hareketler amaçlarına ulaşmak için terör yolunu seçerken, 1965'te Singapur'un Malezya'dan ayrılması, 1867'de Macaristan'ın Avusturya'dan ayrılması, 1905'te Norveç'in İsveç'ten ayrılması barışçıl yollarla gerçekleşmiştir¹⁹. Terörizm ayrılıkçı hareketlerde taktik olarak kullanılsa da her ayrılıkçı grubu terörist olarak ele almak doğru olmayacaktır.

Devletlerin başka devletlerdeki ayrılıkçı hareketlere verdikleri destek somut veya siyasal-diplomatik destek olarak karşımıza çıkmaktadır. Somut destek; para, gıda, silah, patlayıcı madde, uçak, askeri malzemeler, nakliye araçları, yakıt, ilaç, iletişim, medya, sosyal medya ve diğer ağılar; askeri eğitim, üs, askeri personel, danışman desteği, sığınak ve iltica gibi ayrılıkçı hareketlerin faaliyet gösterdiği toprakların içinde veya dışında yardımlar, silahlı birimlere doğrudan yapılan askeri yardım, askeri müdahale şeklindedir. Basit ilişkilerden başlayıp, insani yardımı kapsayan ilişkilere varan destek düşük ölçekli; operasyonlar, sığınma için üs temin etmek, mali yardım, iletişim araçları sağlamak gibi yardımlar orta ölçekli; danışman temini, silah yardımı, askeri personel yardımı, sınır çatışmaları gibi doğrudan silahlı çatışma, askeri müdahale hatta devletlerarası savaşa kadar devam eden desteklerse yüksek ölçekli destek veya müdahale olarak tanımlanmaktadır²⁰. Siyasal-diplomatik destekse, hükümetlerin beyanları, hükümetler arası örgütlerin destekleri, diplomatik baskılar, ayrılıkçıları veya onların davalarını destekleyici kampanyalar, resmi veya fiili diplomatik tanımadır. Siyasal desteğin dereceleri, durumla ilgilenildiğiyle alakalı sözlü açıklamalar, bölgesel uluslararası örgütlerin barış görüşmeleri için çağrıda bulunması, ucu açık veya sonu ayrılıkçı hareketler için self-determinasyon hakkını doğuracak şekilde barış görüşmesi çağrısında bulunulması, ayrılıkçı hareketin meşruiyetinin tanınması şeklindedir²¹.

Silahlı milislere, terörize olmuş ayrılıkçı gruplara, terörist hareketlere destek veren ülkeler, genellikle siyasal, ekonomik veya farklı araçsal güdülerle hareket etmektedir. Ülkelerin egemen eşitliği ilkesi üzerine kurulan BM kuruluş tüzüğü'nün 2. maddesinde hiçbir devlet veya uluslararası hükümetler

¹⁹ Elena Pokalova, "Framing Separatism as Terrorism: Lessons from Kosova", *Studies in Conflict & Terrorism* 33, no. 5 (2010): 429.

²⁰ Bertil Duner, "The Many Pronged Spear: External Military Intervention in Civil Wars in the 1970s", *Journal of Peace Research* 20, no. 1 (1983): 61.

²¹ Hamit Ersoy, "Ulusal Çıkar Aracı Olarak Uluslararası Politikada Terörizm", *Polis Bilimleri Dergisi* 4, s. 3-4 (2002): 23.

arası örgüt, herhangi bir devletin toprak bütünlüğüne tehdit oluşturan hiçbir gruba, örgüte destek veremez, iç işlerine müdahalede bulunamaz ifadesi yer almaktadır²².

1.2.1. Karşı Önlemler

Terörizmin, BM özelinde devletlerin siyasi amaçları, bağımsızlık mücadeleleri, self-determinasyon hakkının sınırlarının belirsiz oluşu dolayısıyla ortak bir tanımı bulunmamaktadır²³. Ancak birtakım sözleşme ve protokoller vasıtasıyla terörle mücadele edilmeye çalışılmaktadır. BM Antlaşmasının 2/4. maddesiyle, kuvvet kullanımı dışında kuvvet kullanma tehdidi de yasaklanmış, devletlerin hangi şartlar altında kuvvet kullanabileceği düzenlenmiştir²⁴. Silahlı saldırı boyutuna ulaşmayan ve Güvenlik Konseyi tarafından uluslararası barış ve güven ortamını tehdit eden eylem olarak nitelendirilmeyen terörist saldırılarda, saldırıdan mağdur olan devlet kuvvet kullanımını içeren karşı tedbirlere başvurabilmektedir²⁵. Karşı önlemler, diğer devletlerden gelen saldırıyı savuşturmaktan çok, düzenin korunmasına yönelik ve devletin egemenlik hakkına dayanan kuvvet kullanımını içermektedir²⁶.

Uluslararası Adalet Divanı, kabul edilebilir karşı önlemleri birtakım şartlara bağlamıştır. Buna göre; karşı önlem hukuka aykırı eylemle orantılı olmalıdır. Diğer devletin daha önceden gerçekleştirdiği uluslararası hukuka aykırı eyleme cevaben gerçekleştirilmeli, doğrudan söz konusu devlete yöneltilmelidir. Mağdur devlet hukuka aykırı eylemi gerçekleştiren devletin söz konusu haksız eylemi sonlandırmasını veya eylemi tazmin etmesini talep etmelidir. Aykırı eylemden sorumlu devletin uluslararası hukukun öngörümü olduğu yükümlülüklerini yerine getirmesini sağlamaya yönelik olması gerekmektedir²⁷.

Devletlerin egemenlik hakları uluslararası antlaşmalar tarafından güvence altına alınmıştır ve uluslararası siyasette, devletlerin egemen eşitlik

²² Birleşmiş Milletler, *Birleşmiş Milletler Antlaşması ve Uluslararası Adalet Divanı Statüsü* (Ankara: BM Enformasyon Merkezi, 2006), 6-7.

²³ United Nations Counter-Terrorism Executive Directorate, *Frequently asked questions about UN efforts to combat terrorism*, January 2005. https://www.un.org/News/dh/infocus/terrorism/CTED_FAQs.pdf

²⁴ Seha L. Meray, *Uluslararası Hukuk ve Uluslararası Örgütler*, 2. bs. (Ankara: AÜSBF Yayınları, 1979), 232-234.

²⁵ H. Sertaç Başeren, *Uluslararası Hukukta Devletlerin Münferiden Kuvvet Kullanmalarının Sınırları* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2003), 56.

²⁶ Başeren, *Uluslararası Hukukta*, 146-148.

²⁷ Davis Brown, "Use of Force Against Terrorism after September 11th: State Responsibility, Self-Defense and Other Responses", *Cardozo J. Int'l & Comp. L.* 11 (2003): 46.

ilkesi gereğince birbirlerinin iç ve dış işlerine müdahale etmemesi gerekmektedir²⁸. BM uluslararası güvenlik ve barışı sağlamak amacıyla devletlerin birbirlerine müdahale etmesini birtakım maddelerle caydırmayı amaçlamış, olası çatışmaların çözümü içinse yapılabilecek müdahale şekillerini ele almıştır. Bunlar: taraflar arasında herhangi bir uyuşmazlık çıkmasını, herhangi bir uyuşmazlık varsa bunun çatışmaya dönüşmesini ve yayılmasını engellemeyi hedefleyen önleyici diplomasi; çatışmaları sona erdirme amacıyla yapılan arabuluculuk ve müzakereleri içeren barış yapma; tarafların onayıyla BM'nin birimlerini çatışma bölgesine konuşlandırmasını içeren barış koruma ve iki taraf arasında güven ve karşılıklı ilişkileri yeniden tahsis etmeyi hedefleyen barışın tesis edilmesi şeklindedir²⁹.

Terörle mücadele konusunda uluslararası hukuk uyuşmazlıkların çözümünde devletlerin öncelikle barışçı yollara başvurması gerektiği üzerinde durmaktadır³⁰. BM Antlaşmasının VII. Bölümünde devletlerarasında barışın tehdidi, bozulması ve saldırı eylemi gerçekleşmesi durumunda alınacak önlemler düzenlenmektedir. Güvenlik Konseyi 39. madde uyarınca öncelikle uluslararası barışın bozulduğu, tehdit edildiği veya herhangi bir saldırı eyleminin olup olmadığına dair durum tespiti yapılmalıdır. Durumun daha kötüye gitmesinin önüne geçmek için 40. madde uyarınca bir takım geçici önlemlere başvurulmalıdır. Durum tespiti ardından hala uluslararası barış tehdit eden bir durum varsa 41. madde kapsamında uluslararası barışın korunması ve tehdidin giderilmesi için zorlayıcı tedbirlere başvurulmalıdır.

Uluslararası hukukun öngördüğü zorlayıcı tedbirler barışçıl yollar kapsamında; uluslararası alanda iş birliğinin geliştirilmesi, iç hukuk kapsamında cezai yargılama sisteminin devreye sokulması, terörizmin sorumlularının uluslararası bir mahkemede yargılanması, terörizme karşı ortak bir mücadele oluşturulabilmesi gayesiyle anlaşmalar yapılması, suçluların iadesinin sağlanması, terörü destekleyen devletlere karşı siyasi, ekonomik ve diplomatik yolların kullanılması, yaptırım ve ambargo uygulanması şeklindedir³¹. Barışçıl yolların etkisiz kaldığı durumlarda, uluslararası hukuk devletlerin

²⁸ Derek Croxton, "The Peace of Westphalia of 1648 and the Origins of Sovereignty", *The International History Review* 21, no. 3 (1999): 569-572.

²⁹ "United Nations Today: Uluslararası Barış ve Güvenlik", *Birleşmiş Milletler*, Erişim 1 Haziran 2017, <http://www.unicankara.org.tr/today/2.html>

³⁰ Birleşmiş Milletler, "VI. Bölüm: Uyuşmazlıkların Barışçı Yollarla Çözülmesi", *Birleşmiş Milletler Antlaşması ve Uluslararası Adalet Divanı Statüsü* (Ankara: BM Enformasyon Merkezi, 2006), 19-22.

³¹ Birleşmiş Milletler, "VII. Bölüm: Barışın Tehdidi, Bozulması ve Saldırı Eylemi Durumunda Alınacak Önlemler", *Birleşmiş Milletler Antlaşması ve Uluslararası Adalet Divanı Statüsü* (Ankara: BM Enformasyon Merkezi, 2006), 22-28.

kuvvet kullanmaya dayalı yollara başvurmasının önünü açmıştır. Devletlerin kuvvet kullanma yasağının tek istisnası BM antlaşmasının VII. Bölümü 51. maddesine düzenlenen meşru müdafaa hakkıdır³².

1.2.2. Meşru Müdafaa

BM Antlaşmasının “Barışın Tehdidi, Bozulması ve Saldırı Eylemi Durumunda Yapılacak Hareket” başlığı altındaki 51. maddesi uyarınca, meşru müdafaa hakkına dayandırılarak kendini savunmak amacıyla gerçekleştirilen kuvvet kullanımı meşru sayılmaktadır³³. 51. maddeye göre³⁴:

“Birleşmiş Milletler Üyelerinden herhangi birinin silahlı bir saldırıya uğraması halinde, Güvenlik Konseyi uluslararası barış ve güvenliğin korunması için gerekli önlemleri alıncaya kadar, söz konusu üye ülkenin doğal olan bireysel veya ortak meşru savunma hakkına helal getirmez. Üyelerin meşru savunma hakkını kullanırken aldıkları önlemler hemen Güvenlik Konseyi’ne bildirilir ve Konsey’in antlaşma gereğince uluslararası barış ve güvenliğin korunması veya yeniden kurulması için gerekli göreceği biçimde her an hareket etme yetki ve görevini hiçbir şekilde etkilemez”.

Bu hakkın söz konusu olması için silahlı bir saldırının gerçekleşmiş olması gerekmektedir, aksi halde saldırı meşru müdafaa hakkını doğurmamaktadır. Mağdur devletlerin bireysel veya müşterek olarak meşru müdafaa hakkı doğal bir haktır. NATO Antlaşmasının 5. maddesinde, antlaşmaya taraf devletlerden birine karşı silahlı bir saldırı olursa, tüm taraflara karşı bir saldırı olduğu kabul edileceğine ve tarafların BM Antlaşması 51. maddede belirtilen meşru müdafaa haklarını bireysel veya müşterek olarak kullanabileceğine ilişkin bir düzenleme mevcuttur³⁵.

Devletlerin meşru müdafaa hakkını kullanabilmesi birtakım şartlara bağlanmıştır; meşru müdafaa hakkı sınırsız bir hak değildir, silahlı saldırı, gereklilik ve aciliyet koşullarında kullanılabilir. Devletlerin, saldırıyı engelleyebilmek için kuvvet kullanımından başka bir çaresi kalmamış olması ve meşru müdafaa hakkı uyarınca kullanılan kuvvetin haksız saldırıyla orantılı olması, aşırı zarar vermemesi gerekmektedir³⁶.

³² Birleşmiş Milletler, “VII. Bölüm”, 27-28.

³³ Murat Saraçlı, “Uluslararası Hukukta Terörizm”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 11, s. 1-2 (2007): 1069.

³⁴ Birleşmiş Milletler, “VII. Bölüm”, 27-28.

³⁵ North Atlantic Treaty Organization, Madde 5, 4 April 1949, https://www.nato.int/cps/fr/natohq/official_texts_17120.htm?selectedLocale=tr

³⁶ Saraçlı, “Uluslararası Hukukta”, 1071.

Uluslararası Adalet Divanı 1986 yılına kadar devletlerin meşru müdafaa haklarının ortaya çıkabilmesi için ciddi sayılabilecek bir silahlı saldırının olmasını ön şart olarak belirlemiştir³⁷. Ancak Nikaragua Davasıyla Saldırının Tanımı Kararının 3. maddesinde geçen son iki eylem çerçevesinde³⁸ divan, bir ülke içerisindeki isyancılara, silahlı gruplara silah, lojistik veya yapılan diğer yardımların silahlı saldırı kapsamında olduğunu kabul etmiştir. Divan bu davada, silahlı grupların yaptığı eylemlerin ciddi ağırlıkta olduğunda silahlı saldırı olarak kabul edileceğini ifade etmiş; bir devletin aleyhine düzenli kuvvetlerin gerçekleştirebileceği düzeyde silahlı eylem gerçekleştiren grupların, düzensiz kuvvetlerin, ücretli askerlerin başka devletler tarafından gönderilmesi, böyle bir olaya büyük ölçüde karışması durumunda silahlı saldırının söz konusu olduğuna ve meşru müdafaa hakkının doğacağına karar vermiştir³⁹.

Adalet Divanı 1970'deki kararını, BM Genel Kurulu'nun 2625 sayılı kararında geçen Kuvvet Kullanımı İlkesinin bütününe teamül hukuku kabul etmesine bağlamış; devletlerin başka devlet topraklarında istila için silahlı gruplar organize etmelerini, organize olmaya teşvik etmelerini, başka devletler içerisinde terör eylemlerinde bulunacak gruplar oluşturmalarını, bunları kışkırtmalarını, yardım etmelerini yasaklamıştır. Bu eylemlerde bulunan devletler eylemin boyutları ve etkileri dikkate alınarak silahlı saldırıda bulunmuş olarak kabul edilecektir⁴⁰. Devletlerin doğrudan şiddet eyleminde bulunmadan farklı grupları kullanarak eylemde bulunması, başka devletin siyasi, fiziki, ekonomik yapısını etkilemek niyetiyle gizli faaliyetler yürütmesi, isyancıları desteklemesi, teröristlere yardım etmesi gibi eylemler bu kapsam içinde değerlendirilmektedir⁴¹.

Yine 11 Eylül 2001'de ABD'deki terör saldırıları sonrasında, BM Güvenlik Konseyi'nin aldığı 1368 ve onu teyit eden 1373 sayılı kararlarda terörist eylemleri önlemek, onları cezalandırmak amacıyla terörist unsurlara verilen dolaylı ve doğrudan her türlü destek yasaklanmış, terörist saldırılardan ciddi şekilde mağdur olan devletlerin teröristleri barındıran, destekleyen, on-

³⁷ International Court of Justice, *Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua (Nicaragua v. United States)*, Judgment, 1986 I.C.J. Reports 14, (27 June), <https://www.icj-cij.org/files/case-related/70/070-19860627-JUD-01-00-EN.pdf>.

³⁸ Birleşmiş Milletler, *Saldırının (Tecaüzün) Tanımı: Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 3814 Sayılı ve 1974 Tarihli Karar* (Ankara: BM Enformasyon Merkezi, 2002).

³⁹ International Court of Justice, *age*.

⁴⁰ International Court of Justice, *age*.

⁴¹ Anthony Clark Arend, "Responding to Rogue Regimes; From Smart Bombs to Smart Sanctions; International Law and Rogue States: The Failure of the Charter Framework", *New England L. Rev.* 36 (2002): 739.

lara tolerans gösteren başka devletlere karşı kuvvet kullanmalarını meşru müdafaa hakkına dayandırmalarının önü açılmıştır⁴².

Meşru müdafaa hakkının gündeme geldiği dönemde uluslararası terör yaygın olmadığı için bu hak, devletlerarasındaki çatışmalar, silahlı saldırılar düşünülerek kaleme alınmıştır. Ancak uluslararası sistemin ve siyasetin değişmesiyle terörist kişi ve grupların gerçekleştirdiği eylemler de uluslararası barış ve güvenliği tehdit etmeye başlamıştır. Bu durum BM Antlaşmasının 51. maddesinin yeniden yorumlanmasının gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Nitekim uluslararası uygulamaya bakıldığında terörist eylemlerin 51. madde kapsamında silahlı bir saldırı olarak yorumlanarak meşru savunma hakkını doğuran eylemler içerisinde ele alınmaya başladığı görülmektedir.

1.3. Dış Politikada Belirleyici Olarak Terör

Terör sebebiyle ortaya çıkan sonuçlar devletlerin iç ve dış politikalarını, bu doğrultuda belirlemelerine neden olmaktadır. Terörizm tehdidi altında olan devletlerin pek çoğu terörizmle mücadele amacıyla çeşitli yasal düzenlemeler yapmakta, terör eylemlerinin toplumda yarattığı psikolojik, sosyal sorunlara çözüm aramakta, maddi manevi kaynaklarının büyük kısmını buna ayırmakta, savunma sanayine yatırımlar yapmaktadır. Devletlerin terörizmle ilgili tutumları devletlerarasındaki ilişkileri de şekillendirmektedir. Örneğin, 11 Eylül sonrasında ABD iç ve dış politikasında çeşitli düzenlemele- re gitmiş, uluslararası alanda ilişkilerini bu doğrultuda tekrar şekillendirmiştir. Terörün görünürlüğünün artmasıyla, uluslararası toplumun da özellikle teröre destek verdiği düşünülen devletlere karşı baskısı artmıştır. Bu durum devletleri, terörle mücadelede uluslararası örgütlerle ve diğer devletlerle iş birliği yapmaya itmiştir⁴³.

Terörist unsurlara destek verme uluslararası hukukta yasaklanmış olsa da terörün ortak bir tanımının olmayışı, özellikle etnik ve dini kökenli terörizmi gerçekleştiren gruplarla ilgili devletlerin bu gruplara ve ideolojilerine olan bakış açılarının farklı olması gibi unsurlar uluslararası hukukta bir açık yaratmaktadır. Dolayısıyla teröre doğrudan veya dolaylı destek verdiği ithamıyla karşılaşan devletlerin bu ithamları kabul etmedikleri, aksine destekleri grupları terör örgütü olarak değil direniş, özgürlük hareketi olarak ele aldık-

⁴² United Nations, *United Nations Security Council General Resolution 1368*, S/RES/1368 (12 September 2001). https://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1368%20%282001%29; United Nations, *United Nations Security Council General Resolution 1373*, S/RES/1373 (28 September 2001). https://www.unodc.org/pdf/crime/terrorism/res_1373_english.pdf

⁴³ Ahmet H. Topal, "Uluslararası Hukukta Devlet Destekli Terörizme Karşı Kuvvet Kullanma" (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2004), 40.

ları görülmektedir. Genellikle bir terörist grubun siyasi hedef ve süreçleri bir ülkenin çıkarlarına uyduğunda söz konusu ülke bu tip grupları özgürlük savaşçısı olarak ele almaktadırlar. Dahası dünya geneline bakıldığında terörist gruplar ele alınırken bile hükümetlerin ne yazık ki **“benim teröristim, senin teröristin”** ayrımında oldukları görülmektedir. Bu yaklaşım terörle mücadelenin de önündeki engellerden biridir. Ancak şu da unutulmamalıdır ki nihai hedefleri meşru olsa bile sivilleri kasten hedef alan bir örgüt en nihayetinde terörist bir örgüttür⁴⁴.

Örneğin, Lübnan’da siyasi olarak etkinlik gösteren Hizbullah bazı ülkeler tarafından terör örgütü olarak ele alınmazken, Kanada, Mısır, İsrail, Birleşik Krallık, ABD gibi ülkeler ve Körfez İş Birliği Konseyi, Arap Birliği (Lübnan ve Irak çekince koymuştur) gibi oluşumlar tarafından terörist gruplar listesine alınmıştır⁴⁵. Öte yandan siyasi, dini ve ideolojik olarak Hizbullah’la çıkarları örtüşen İran gibi devletlerin de Hizbullah’a kuruluşundan beri eğitim, silah, patlayıcı ve parasal destek sağladığı öne sürülmektedir⁴⁶. Dolayısıyla İran, Hizbullah ve benzeri grupları terör örgütü olarak değerlendiren devletler tarafından sıkça terörizme destek vermekle suçlanmakta; bu doğrultuda devletlerin ambargo ve yaptırımlarıyla karşı karşıya kalmaktadır⁴⁷. Bu tür durumlarda devletler destek verdikleri grupları terör örgütü kabul etmedikleri için genellikle teröre destek verdiklerine dair ithamları reddetme eğilimindedir.

Başka bir örnek; ABD, PKK’yı terör örgütleri listesinde ele alırken, PKK’nın Irak ve Suriye kolu YPG/PYD gibi grupları özgürlük savaşçısı hatta DAEŞ karşısında müttefik olarak ele almaktadır⁴⁸. Özellikle DAEŞ’le müca-

⁴⁴ Boaz Ganor, “Defining Terrorism: Is One Man’s Terrorist another Man’s Freedom Fighter?”, *Police Practice and Research: An International Journal* 3, no. 4 (2002): 288-289.

⁴⁵ “Currently Listed Entities”, Government of Canada Public Safety Canada, Erişim 15 Mayıs 2017, <https://www.publicsafety.gc.ca/cnt/ntnl-scrnt/cntr-trrrsm/lstd-ntts/crmt-lstd-ntts-en.aspx>; “Foreign Terrorist Organizations”, U.S. Department of State, Erişim 15 Mayıs 2017, <https://www.state.gov/j/ct/rls/other/des/123085.htm>; “List of Terrorist Organizations and Individuals”, Israeli Ministry of Justice the Designated Non-Financial Business and Profession Supervisor, Erişim 15 Mayıs 2017, <https://www.justice.gov.il/En/Units/FBPS/DNFBPDuties/Pages/List-of-Terrorist-Organizations-and-Individuals.aspx>; Hizbullah ‘Terör Örgütü’ İlan Edildi”, *Aljazeera*, 11 Mart 2016, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/hizbullah-teror-orgutu-ilan-edildi>.

⁴⁶ Gregory Travalio, “Terrorism, International Law, and Use of Military Force”, *Wis. Int’l L. J.* 18 (2000): 150.

⁴⁷ “U.S. Hits Iran With New Sanctions for Ballistic Missile Test, Terrorism Sponsorship”, *NBC News*, 2 February 2017, <https://www.nbcnews.com/news/us-news/u-s-hits-iran-new-sanctions-testing-ballistic-missile-n716386>; “Embargo and Sanctions on Iran”, Government of United Kingdom, last updated 18 January 2016, <https://www.gov.uk/guidance/sanctions-on-iran>; “Iran’s Record In Supporting Terrorism and Extremism”, The Embassy of the Saudi Arabia, 19 January 2016, <https://www.saudiembassy.net/press-release/irans-record-supporting-terrorism-and-extremism>.

⁴⁸ Nihat Ali Özcan, “PYD Terörist mi? Özgürlük Savaşçısı mı?”, *Aljazeera Türk*, 29 Eylül 2015, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/pyd-terorist-mi-ozguruluk-savascisi-mi>

delede bazı yabancı yayın organlarının PKK'nın Irak ve Suriye'de faaliyet gösteren kolu olan YPG/PYD gibi örgütleri DAES'e karşı en etkili güç olarak tanımladıkları görülmektedir⁴⁹. Suriye konusunda ABD'yle müttefik olan Türkiye, müttefikinin bu tutumundan son derece mağdur ve rahatsız hissetmekte; dış politikasında adımlarını buna göre belirlemeye çalışmaktadır. Öte yandan BMGK'ya bağlı Golan'daki BM gözlemcileri 2014 yılında yayınladıkları raporda İsrail'in bazı terör örgütü militanları ve bazı Suriyeli isyancılarla malzeme alışverişi olduğunu ve siviller dışında teröristlerin de İsrail hastanelerinde tedavi olduğunu belirtmiştir⁵⁰. Bu durum uluslararası alanda da tepki çekmiştir.

Şayet bir devletin mağdur olduğu terör örgütlerine dışarıdan destek bulunuyorsa, mağdur devletlerin teröre destek veren ülkelere karşı politikalarını sertleştirmeleri, caydırıcı birtakım politikalar uygulamaları gerekmektedir, bunların etkisiz kaldığı durumlardaysa uluslararası örgütler veya diğer devletlerle iş birliği yaparak birlikte hareket etmesi gerekebilmektedir. Uluslararası örgütlerin ve devletlerin terörizme karşı duyarlılığının artmasıyla terörizm konusunda devletler birbirleriyle istihbarat alışverişleri ve iş birlikleri yapmaya başlamıştır. Örneğin Türkiye'nin terör örgütü olarak kabul ettiği ASALA'yla mücadelede, İsrail ve Türkiye'nin güvenlik alanındaki iş birliği kapsamında İsrail'in paylaştığı bilgi ve belge istihbaratı önemli bir yere sahiptir⁵¹. Yine 1998'de Türkiye ve Suriye arasındaki Öcalan krizinde, Türkiye'nin içinde bulunduğu durum Türkiye'yi diğer ülkelerle iş birliği yapmaya itmiştir ve bu iş birliği sonucunda başarılı bir operasyonla Öcalan yakalanmıştır⁵².

Bunun dışında son zamanlarda küresel bir problem haline gelen DAES'le mücadele için Irak, İran, Rusya ve Esad rejimi 2015 yılında bir koalisyon kurmuştur. Özellikle Irak-Suriye hattında faaliyet gösteren DAES hücreleriyle ilgili istihbarat paylaşımlarında bulunarak örgütle mücadele etmeye çalış-

⁴⁹ "Turkey v Syria's Kurds v Islamic State", *BBC News*, 23 Ağustos 2016, <https://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-33690060>.

⁵⁰ United Nations Security Council, "Monthly Forecast December 2014", *Security Council Report*, https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/2014_12_forecast.pdf

⁵¹ Mensur Akgün, Sabiha Senyücel Gündoğar, ve Aybars Görgülü, "Politics in Troubled Times: Israel-Turkey Relations", *TESEV Foreign Policy Programme* (Aralık 2014). http://tesev.org.tr/wp-content/uploads/2015/11/Politics_In_Troubled_Times_Israel_Turkey_Relations.pdf; Ali Akel, "İsrail'in Bekaa operasyonu ASALA'nın sonunu getirdi", *Yeni Şafak*, 22 Şubat 2008, <https://www.yenisafak.com/dunya/israilin-bekaa-operasyonu-asalanin-sonunu-getirdi-101445>.

⁵² Fuat Aksu, *Türk Dış Politikasında Zorlayıcı Diplomasi* (İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2008).

maktadırlar⁵³. Aynı dönemde ABD önderliğinde başta yaklaşık on beş ülkenin katıldığı DAES Karşıtı Koalisyon kurulmuştur. Bu koalisyonun amacı DAES'e karşı savaşan gruplara askeri danışmanlık, insani yardım gibi destek sağlamak ve istihbarat alışverişinde bulunarak DAES'in sonunu getirmektir. Görüldüğü gibi son derece önemli olan terör konusu, zaman zaman ülkelerin iş birliklerini bu doğrultuda kurmalarına neden olmaktadır.

2. 1979-1990 Öcalan Sorunu Perspektifinde Türkiye-Suriye İlişkileri

2.1. Türkiye, Bölücü Terör ve PKK

Türkiye özellikle etnik köken ayrımcılığına ve milliyetçiliğe dayanan, amacı belli bir bölgeyi bağlı olduğu ülkeden kopararak bağımsızlık kazandırmak olan, ayrılıkçı bölücü terörle, kuruluşundan bu yana mücadele etmektedir. Özellikle 1960'lı yıllardan sonra birçok terör örgütü ve terör eylemiyle karşı karşıya kalmıştır. 1960 ve 1970'li yıllarda sol ideolojinin ivme kazanmasıyla Türkiye, THKP-C, THKO, TIKKO, DEV-GENÇ, DEV-SOL gibi pek çok bölücü, aşırı sol terör örgütüyle mücadele etmiştir. 1980'lerde askeri rejim döneminde Kürtçe konuşmanın, haberleşmenin, yazışmanın yasaklanmasının da etkisiyle Türkiye yeni bir etnik terör sorunuyla karşı karşıya kalmıştır⁵⁴. Türkiye'nin en fazla mücadele ettiği ayrılıkçı terör örgütü, PKK (Kürdistan İşçi Partisi-Partiya Karkerên Kürdistan) bu örgütlerden biridir. PKK, Marksist-Leninist ideoloji ve Kürt milliyetçiliğinin ağır bastığı bir temelde kurulmuştur. Örgütün temel amacı Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerini Türkiye'den ayırarak bağımsız bir Kürt devleti kurmaktır, bu emellerini gerçeğe dönüştürmek içinse silahlı propaganda uygulamaktadırlar. Temelleri, 1974 yılında Abdullah Öcalan ve arkadaşlarının Ankara'da yaptığı bir toplantıda atılmıştır. Örgütün resmi olarak kuruluşu 1978 yılında Diyarbakır'da gerçekleştirilen bir toplantıda olmuştur. PKK büyük oranda Türkiye'de etkinlik gösterse de Suriye, Irak, İran ve Batı Avrupa'da da varlık göstermektedir⁵⁵.

Tarih boyunca gerek Türkiye'yle çatışan çıkar ve amaçları, gerek siyasi, ideolojik bakış açıları sebebiyle bazı devletlerin Türkiye'deki yasadışı şiddet kullanan ayrılıkçı gruplara destek verdiği görülmüştür. İran, Ermenistan,

⁵³ "İŞİD'e Karşı Uluslararası Koalisyon", *Sputnik Türkiye*, 29 Ocak 2016, <https://tr.sputniknews.com/infografik/201601291020526683-ISID-ABD-koalisyon-Suriye-Irak/>

⁵⁴ Metin Heper, *Devlet ve Kürtler* (İstanbul: Doğan Kitap Yayın, 2008), 195.

⁵⁵ Elif Çalışkan Polat, *PKK Terör Örgütüne Dış Destek: Dönemsel Çerçeve Analizler* (İstanbul: Çatı Yayınları, 2013).

Suriye, Yunanistan gibi komşu birçok devlet, kendi çıkarları ve politikaları sebebiyle bu grupları Türkiye aleyhinde kullanmıştır⁵⁶. Özellikle ülkemizde hala tam çözüme kavuşamamış olan Kürt sorunu ve PKK terör örgütü, Türkiye'yle çıkarları çatışan ülkeler tarafından araçsallaştırılmaktadır. Son 30 senelik zaman dilimi içerisinde çıkarları örtüştüğü doğrultuda ABD, Almanya, Avusturya, Belçika, Danimarka, Fransa, Hollanda, İngiltere, Kıbrıs Rum Kesimi gibi pek çok devlet açıkça veya gizli olarak örgüte zaman zaman ekonomik, siyasi, sosyal, lojistik, manevi destek sağlamış, Türkiye'den kaçan örgüt üyelerine sığınma hakkı vermiş, kendi topraklarında örgütlenmelerine ve gösteri yapmalarına göz yummuş, topraklarında dernek ve vakıf açmalarına izin vermiş, PKK ve Kürt sorununu Türkiye'ye karşı bir koz ve dış politika aracı olarak kullanmışlardır⁵⁷. En uzun sınır komşumuz olan Suriye de Türkiye'yle arasındaki su ve benzeri sorunlara karşılık, Türkiye aleyhinde PKK gibi ayrılıkçı terör örgütlerini desteklemektedir. Hatta öyle ki ABD Dış İşleri Bakanlığının terörizme devlet desteği sağlayan ülkeler listesinde 1979 yılından beri Suriye ilk sıralarda yer almaktadır⁵⁸.

2.2. Türkiye-Suriye İlişkileri ve PKK

Türkiye-Suriye arasındaki problemler ve çıkar çatışmaları Suriye bağımsızlığına kavuştuğu andan bu yana sürmektedir. Nüfusu Arap ve Türklerden oluşan Hatay sorunuyla başlayan sınır sorunları; Lozan Antlaşması'ndan beri süregelen sınırları aşan suların paylaşımı konusu iki ülke arasındaki temel problemler olarak karşımıza çıkmaktadır. 1970'lerde Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) nedeniyle Asi ve Fırat nehirlerinden kaynaklanan su sorunu tekrar gündeme gelmiştir. Son olarak Suriye, 1979 yılında kendi topraklarına sığınan Öcalan ve PKK kozunu, Türkiye'yle arasındaki çıkar çatışmasında kendini avantajlı konuma getirmek için kullanmak istemiş, bu amaçla PKK'ya destek vererek Türkiye'yi zayıflatmak ve kendi içerisindeki istikrarını bozmayı hedeflemiştir⁵⁹.

Körfez krizi sonrasında Suriye'nin ayrılıkçı radikal sol gruplara verdiği destek açıkça ortaya çıkmıştır. Körfez krizi esnasında Lübnan üzerinde keşif

⁵⁶ Bahçeşehir Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, *Türkiye'nin Ulusal Güvenliğine Yönelik Etnik Ayrılıkçı Terör Tehditinin Analizi ve Irak'ın Kuzeyinde Bir Kürt Devleti Kurulmasına İlişkin Değerlendirme* (İstanbul, 2008), 1-2.

⁵⁷ Selahattin Gürel, "Türkiye'de Terör Örgütlerinin Finans Kaynakları", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 2, s.1 (2016): 41-43.

⁵⁸ "State Sponsors of Terrorism", U.S. Department of State, Erişim 1 Nisan 2017, <https://www.state.gov/j/ct/list/c14151.htm>.

⁵⁹ Cezmi Yurtsever, "PKK ve Terör Silahı", *Avrasya Dosyası* 2, s. 3 (1995): 129.

uçuşu yapan CIA'ya ait uydular tarafından Lübnan'ın Suriye kontrolündeki Bekaa Vadisinde çekilen Dev-Sol yazılı pankartların da bulunduğu eğitim kamplarının görüntüleri, Suriye'nin PKK ve benzeri radikal terör örgütlerine verdiği desteğin kanıtı olmuştur. Suriye daha önce de 1970 ve 1980'li yıllarda, etnik ayrılıkçı terör örgütü ASALA'nın Beka Vadisi'nde eğitim kampları kurmalarına göz yummuş ve örgüte yardımda bulunmuştur⁶⁰. 1982'de İsrail'in Lübnan'ı işgali esnasında ASALA gibi örgütlere yapılan müdahale sonrasında, Türkiye için önemli belgelere ulaşılmıştır. Bu belgelerde, ASALA-PKK ilişkisine değinilmesinin yanı sıra Sovyetler Birliği, Libya, Suriye gibi ülkelerin örgüte para ve silah desteği sağladığı ortaya çıkmıştır. Bu durum CIA'in yıllar sonra açıklanan belgelerinde de yerini almıştır⁶¹.

PKK'nın ideolojik lideri Abdullah Öcalan, 1979'da Türkiye'de eylem alanlarının kısıtlanması nedeniyle savundukları ideoloji ve amacı daha iyi yaymak için eğitim kamplarının kurulması gibi gerekçelerle Suriye'ye yerleşmiştir. Türkiye'deki darbe dönemi boyunca Öcalan, örgütü Suriye'den yönetmiş; örgütün yeniden yapılandırılması için uğraşmıştır. Suriye hem örgütün liderine kucak açmış hem de örgüte yer, silah ve maddi destek gibi yardımlarda bulunmuştur. 1980'li yılların başında Suriye'nin PKK'ya verdiği destek artınca, Türkiye'nin toprak bütünlüğüne yönelik tehdidin de boyutu artmıştır. Özellikle 1984 sonrasında örgütün Türkiye'deki şiddet eylemleri artmıştır. Türkiye bu süreçte Suriye'yi teröre verdiği desteği çekmesi için defalarca uyarmıştır. Dışişleri Bakanı İltis Türkmen dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in bölücü kişi ve grupların Türkiye aleyhinde sürdürdükleri çalışmaların engellenmesine dair mesajını, Devlet Başkanı Hafız Esad'a bildirmiştir ancak bu talep karşılanmamıştır. Bunun üzerine Evren, Hafız Esad'a iki ülke arasında sınır güvenliğini sağlamayı ve teröristlerin giriş çıkışlarına son vermeyi içeren bir anlaşma yapılmasına dair mektup göndermiştir ve bu talep Esad tarafından olumlu karşılanmıştır⁶². 1985 yılında iki ülke arasında bir Sınır Güvenliği Protokolü imzalanmış olsa da sorun çözülememiştir.

1987'de Özal Suriye'ye ziyarette bulunmuş; Suriye'nin PKK'ya sağladığı kolaylıkların üzerinde durmuştur. Suriye'ye, Öcalan ve PKK militanlarının siyasi mülteci olduklarını öne sürmüş ve iki ülke arasındaki sınırın uzunlu-

⁶⁰ Celalettin Yavuz, *Geçmişten Geleceğe Suriye-Türkiye İlişkileri* (Ankara: ATO Yayınları, 2005), 380.

⁶¹ Central Intelligence Agency, "The Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia: A Continuing International Threat", *General CIA Reports*. Erişim 20 Mayıs 2017, <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP85T00283R000400030009-2.pdf>

⁶² T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, *Ayın Tarihi*, 25 Şubat 1989, <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1985/subat1985.htm>

ğundan dolayı bazen denetimlerin aksayabildiği argümanını sunmuştur⁶³. 1989'da Başbakan Turgut Özal, Suriye'nin imzalanan protokolün gereklerine uymadığını ve Türkiye'ye karşı takındığı düşmanca tutumu değiştirmedeği takdirde iki ülke arasında herhangi bir iş birliği söz konusu olamayacağını belirtmiştir⁶⁴. 1992'de İçişleri Bakanı İsmet Sezgin Suriye'ye bir ziyarette bulunmuş ziyaret sırasında PKK'ya verilen desteğin kesilmesi talebinde bulunmuştur; Suriye PKK'ya destek verdiği ve Öcalan'ın Suriye'de olduğu iddialarını reddetmiştir⁶⁵. 1993 yılında iki ülke arasında yeni bir güvenlik protokolü imzalanmış; yine istenen sonuç elde edilememiştir. Kasım 1995'te, Türkiye sınırına sızmaya çalışan PKK'lı bir grupla çatışma yaşanmış, PKK'lı grup Suriye sınırına çekilmiştir. Bunun üzerine TSK Suriye sınırını geçerek terörle mücadele kapsamındaki operasyonunu bir süre daha devam ettirmiştir. Bu gerilimin ardından, 1996'da Türkiye Suriye'ye, terörizme verdikleri destek sebebiyle Türkiye'nin zarar gördüğünü ve Suriye'nin PKK terör örgütüne desteğini ve tutumunu terk etmesi gerektiğini, PKK elebaşı Öcalan'ı ve işbirlikçilerini Türkiye'ye iade etmesi gerektiğini beyan eden bir nota göndermiştir⁶⁶. En nihayetinde Suriye'nin terörist unsurlara verdiği desteğin de ispatlanmasının ardından istenen sonuçlar alınamayınca, 1998 yılında kriz zirveye ulaşmıştır.

Öcalan yakalandıktan sonra verdiği ifadede PKK için Suriye'deki eğitim dönemlerinin en verimli zamanlar olduğuna vurgu yapmıştır⁶⁷. Marcus, PKK'yla ilgili Kan ve İnanç adlı çalışmasında, örgütün strateji, eylem ve yaklaşımının Öcalan'ın Suriye'de saklandığı 1983-1995 arasındaki dönemde biçimlenmiş olduğunu belirtmektedir⁶⁸. Türkiye bu süreçte Suriye'yi teröre verdiği desteği geri çekmesi için defalarca uyarmıştır, Suriye'ye sınırları dâhilinde bir terör örgütü, terörist bulunmadığı konusunda diretmiştir. Suriye o dönemde kendi çıkarları doğrultusunda Öcalan'ı sınırlarında barındırdığını saklayarak bir anlamda terörü kendi lehinde ancak Türkiye aleyhinde bir araç olarak kullanmıştır.

⁶³ Çağrı Erhan ve Ömer Kürkçüoğlu, "1980-90: Batı Bloğu Ekseninde Türkiye-2: Ortadoğu'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II*, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), 135-137.

⁶⁴ Aksu, *Türk Dış Politikasında*, 252.

⁶⁵ Melek Fırat ve Ömer Kürkçüoğlu, "1990-2001: Küreselleşme Ekseninde Türkiye: Ortadoğu'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II*, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), 556.

⁶⁶ Murat Yetkin, *Kürt Kapanı: Şam'dan İmralı'ya Öcalan* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004), 38-43.

⁶⁷ "PKK Nasıl Kuruldu ve Güçlendi?", *Aljazeera Türk*, 26 Mart 2013, <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/pkk-nasil-kuruldu-ve-guclendi>.

⁶⁸ Aliza Marcus, *Kan ve İnanç: PKK ve Kürt Hareketi*, çev. Ayten Alkan, 3. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010).

3. 1998 Abdullah Öcalan Krizi ve Türkiye'nin Suriye Politikası⁶⁹

1998'de Türkiye-Suriye arasında Öcalan ve PKK'nın sebep olduğu gerilim zirveye çıkmıştır. 24 Temmuz'daki Milli Güvenlik Kurulu toplantısında Suriye'nin PKK'ya verdiği destek ele alınmış; toplantıda PKK'ya destek veren ülkelere karşı uygulanacak olası eylem planları üzerinde durulmuştur⁷⁰. İlk olarak Suriye'ye uygulanması düşünülen plan; siyasi, ekonomik, askeri ve diğer konularda ne tür yaptırımların hangi şekilde ve ne zaman uygulanabileceğini içermektedir. Şayet siyasi, ekonomik, askeri tedbirler sonuç vermezse Suriye'ye karşı uygulanmak üzere bir de harekât planı yapılmıştır. Yapılan tartışmaların ardından Türkiye'nin Suriye'ye karşı baskılarını arttırdığı ve savaş tehdidinde başvurduğu görülmüştür⁷¹. İki ülke arasındaki temasların istenen sonucu getirmemesinin etkisiyle, 16 Eylül 1998'de Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Atilla Ateş "sabrımızı taşırmasınlar" ifadesiyle Türkiye'nin sabırsızlığını belirtmiştir⁷². Ardından 1 Ekim 1998'de Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel şu sözleriyle Türkiye'nin Suriye kriziyle ilgili tutumunu vurgulamıştır⁷³.

"Suriye, Türkiye'ye karşı açık bir husumet politikası izlemektedir ve PKK terör örgütüne aktif desteğini sürdürmektedir. Tüm uyarılarımıza ve barışçı yaklaşımlarımıza rağmen hasmane tutumundan vazgeçmeyen Suriye'ye karşı mukabelede bulunma hakkımızı saklı tuttuğumuzu ve sabrımızın taşmak üzere olduğunu bir kere daha dünyaya ilan ediyorum."

Açıklamanın ardından, konuyu takip eden Mısır, İran ve Kuveyt gibi devletler bölgedeki gerilimin artacağına sinyalini alarak Türkiye-Suriye arasında bir uzlaşma sağlayabilmek adına konuyla ilgili görüşlerini bildirmişlerdir. 6 Ekim'de Hüsnü Mübarek'in Dışişleri Bakanı Amr Musa ve Mısır Gizli Servisi'nin başındaki Ömer Süleyman'la, önce Şam'a sonra da Ankara'ya giderek yetkililerle görüşmelerde bulunması krizin dönüm noktalarından biri olmuştur⁷⁴. ABD başkanı Bill Clinton da Süleyman Demirel ve Hafız Esad'a eş

⁶⁹ Daha fazla bilgi için bkzn: Tuncay Özkan, *Operasyon* (İstanbul: Doğan Kitapçılık AŞ, 2000); Yalçın Yelence, *Başlangıçtan Günümüze Ayrılıkçı İsyanlar, PKK ve Şam'dan İmralı'ya Öcalan Belgeseli: İnfazsız Yargı* (İstanbul: Otopsi Yayınları, 2005); Fuat Aksu, *Türk Dış Politikasında Zorlayıcı Diplomasi* (İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2008).

⁷⁰ Yetkin, *Kürt Kapanı*, 203-204.

⁷¹ Aksu, *Türk Dış*, 258-259.

⁷² T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, *Ayın Tarihi*. 16 Eylül 1998. <http://ayintarihi.byegm.gov.tr/turkce/date/1998-09-16>.

⁷³ Türkiye Büyük Millet Meclisi, *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem XX, Yasama Yılı 4, Birleşim 1, 1 Ekim 1998, http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_b_sd.birlesim_baslangic?P4=330&P5=B&PAGE1=1&PAGE2=41.

⁷⁴ Aksu, *Türk Dış*, 255.

zamanlı mektup göndermiştir. Clinton mektuplarında Hafız Esad'a Öcalan'ı teslim edilmesi gerektiğini yazarken, Süleyman Demirel'e de PKK'yla ilgili Türkiye'ye sonuna kadar destek verileceğini ancak Suriye'ye silahlı bir müdahale olması halinde Amerika'nın destek vermeyeceğini bildirmiştir⁷⁵. Mektupların da etkisiyle Hüsnü Mübarek Suriye'ye, eğer Türkiye'yle olası bir savaşa girerse Arap Dünyası lideri olarak Suriye'ye destek vermeyeceğini bildirmiştir⁷⁶.

Türkiye, 8 Ekim'de istenen sonucun elde edilememesi ve barışçıl yolların tüketilmiş olması hasebiyle dünya kamuoyuna "*meşru müdafaa hakkı*" kullanacağını bildirmiştir. Bu açıklamadan bir gün sonra 9 Ekim'de ise Suriye Öcalan'ı sınır dışı etmiştir. İki ülke temsilcileri 20 Ekim'de Adana'da bir araya gelerek **Adana Protokolü** olarak tarihe geçen metne imza atmışlardır. Protokolle birlikte Suriye, PKK krizinin çözümüyle alakalı; Öcalan'ın Suriye topraklarında olmadığı ve bir daha girişine izin verilmeyeceği, PKK ve benzeri terör örgütleriyle bağlantılı hiçbir unsurun da topraklarına girmesine müsaade etmeyeceği, PKK'ya bir daha kamp ve benzeri desteklerde bulunmayacağı, örgüt üyelerini tutuklayarak mahkeme önüne çıkarttığı ve isim listesini Türkiye'yle paylaştığı maddelerini içeren bir antlaşmaya imza atmıştır. Dahası sözü edilen hususları uygulayacağını ve somut sonuçlara varılması için gerekli tedbirleri alacağını taahhüt etmiştir⁷⁷.

Türkiye, PKK konusunda Suriye'ye kuvvet kullanma tehdidini de içeren zorlayıcı diplomasi stratejisini kullanarak geri adım attırmaya çalışmış, diplomasi yolunun etkisiz kalabilme ihtimaline karşı da Suriye'ye karşı kullanacağı olası bir meşru müdafaa hakkını da elinde saklı tutmak istemiştir. Bu amaçla, durumun aciliyetini ve zorunluluğunu belirten beyanlar kullanılmıştır. Yapılan açıklamalarda, Türkiye'nin öncelikle barışçıl yollarla sorunu çözmeye çalışacağı ancak gerekirse de meşru müdafaa hakkını kullanmak için gerekli araçlara başvurmaktan da çekinilmeyeceğinin altı çizilmiştir.

Hafız Esad dahil Suriyeli yetkililer, süreç boyunca Öcalan ve PKK'yla ilgili isteklerin Türkiye'yle aralarındaki su sorununun çözülmesi şartıyla yerine getirileceğini vurgulamıştır⁷⁸. Dolayısıyla Suriye, Öcalan'ı açıkça su sorunu-

⁷⁵ Yetkin, *Kürt Kapanı*, 65-67.

⁷⁶ Yetkin, *Kürt Kapanı*, 75.

⁷⁷ Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, "Statement Made By İsmail Cem, Foreign Minister, On the Special Security Meeting Held Between Turkey and Syria October 20, 1998", 20 Ekim 1998. http://www.mfa.gov.tr/_p_statement-made-by-ismail-cem_-foreign-minister_-on-the-special-security-meeting-held-between-turkey-and-syria_br_october-20_-1998_br__unofficial-translation__p_.en.mfa.

⁷⁸ Fırat ve Kürkçüoğlu, "Ortadoğu'yla İlişkiler", 554-568.

nun çözümünde bir koz olarak kullanmak istemiş, amacı doğrultusunda terör unsurunu araçsallaştırmıştır. Mehmet Ali Birand'ın Abdullah Öcalan'la yaptığı bir röportajda, "Suriye istese sizi durdurabilir mi?" şeklinde yönelttiği bir soruya Öcalan "Özel bir karar çıkartarak kesinlikle durdurabilir" şeklindeki cevabı, Suriye'nin PKK'yla ilgili duruma bilerek göz yumduğunu göstermektedir⁷⁹. Bu açıklamalar bile Suriye'nin ulusal çıkarları uğruna, PKK'yı Türkiye aleyhinde bir dış politika aracı olarak kullanmış olduğunun bir kanıtıdır. Ancak, Öcalan sorunu Türkiye'nin başarıyla uyguladığı zorlayıcı diplomasi sayesinde Suriye'nin öne sürdüğü şartlar yerine gelmeden çözüme kavuşmuştur.

Öte yandan, Öcalan Suriye'den sınır dışı edilmesinin ardından Yunanistan'a gitmiş ancak iltica talebi reddedildiği için yirmi dört saat bile orada kalamamıştır. Bunun üzerine Rusya'ya iltica talebinde bulunan Öcalan, nihai karar çıkmayınca oradan da ayrılmak zorunda kalarak İtalya'ya geçmiş ancak orada da istediğini bulamamıştır. Ocak 1999'da gizlice tekrar Rusya'ya giden Öcalan, Rusya'nın kendisine topraklarını terk etmesi yönündeki tavırla karşılaşmış, şansını Belarus ve Hollanda'da denemek istemiştir. Ancak iki ülke de Öcalan'ın inşisine izin vermemiştir. Öcalan, bunların üzerine Yunanistan'a geri dönmüş, oradan Kenya'ya giderek oradaki Yunanistan Büyükelçiliğine sığınmak istemiştir. Fakat Öcalan'ın oradan da ayrılması istenmiştir. Kenya'dan Hollanda'ya gideceğini düşünen Öcalan, ABD ve Kenya'nın Türkiye'yle iş birliği sayesinde başarılı bir operasyonla 16 Şubat 1999'da yakalanmıştır⁸⁰.

Devletlerin özellikle dış politikada çıkarlarına ve amaçlarına ulaşmak için - gayri resmi de olsa- terörü araçsallaştırdıkları sıklıkla görülen bir durumdur. Suriye, 1990'lı yıllarda Türkiye ile uzun yıllardır süren su meselesini kendi lehine çözebilmek maksadıyla, Türkiye için hayati olan terörü araçsallaştırmıştır. PKK örgüt lideri Öcalan'ın topraklarında barınmasına göz yummuş ve bunu inkâr ederek, Türkiye'yle sorunlarının çözümünde meseleyi zamanı gelince kullanmak için koz olarak elinde tutmuştur. Devlet yetkililerin açıklamaları da bunu doğrular niteliktedir.

Öcalan'ın yakalanma sürecinde konunun kritikliğinin farkında olan diğer devletlerin de gerek yaptırımlardan gerek dış politikada muhtemel yeni krizlere sebep olmak istemediklerinden, Öcalan'ın iltica talebine olumlu cevap

⁷⁹ Mehmet Ali Birand, *APO ve PKK* (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1993), 177.

⁸⁰ "Kenya'dan İmralı'ya 14 Yıllık Öyküsü", *Milliyet Gazetesi*, 15 Şubat 2013, <http://www.milliyet.com.tr/kenyadan-imrali-ya-14-yilin-oykusu-gundem-1669010/>.

vermedikleri değerlendirilmektedir. 1998 yılında krizin zirveye ulaşmasıyla iki ülke arasındaki gerginlik diğer devletler tarafından da yakından takip edilmiştir. Suriye'nin sorunları lehine çözümlenmek için bir terör unsurunu araçsallaştırmış olması pek çok devlet tarafından tedirginlikle karşılanmıştır. Devletler için birincil önceliğin güvenlik olduğu varsayıldığından, herhangi bir devlete karşı terör unsurlarının herhangi bir sebeple araçsallaştırılması büyük bir tehdit oluşturmaktadır. BM gibi uluslararası örgütler böyle bir durumla karşılaşmaması için devletlere 51. madde gibi bazı haklar tanımıştır. Öcalan krizi sırasında herhangi bir siyasi krizi, çatışmayı veya uluslararası hukuka göre teröre destek verme suçlamasıyla karşılaşmak istemeyen ilgili devletler, Öcalan'ın iltica talebine bu sebepten olumsuz cevap vermişlerdir.

Türkiye ve Suriye arasındaki Öcalan Krizinde, terörizm konusunun Türkiye'nin hem iç hem de dış politikasını etkilediği açıkça görülmüştür. Türkiye o dönem Öcalan meselesinin çözümünde iş birliklerini buna göre kurmuştur. Dünya düzeninin sürekli değişen ve stabil olmayan bir yapıda olduğu göz önünde bulundurulduğunda, devletlerin birbirleriyle iş birliklerini genellikle kendi güvenlikleri ve çıkarları doğrultusunda kurmaya çalıştığı görülmektedir. Kriz esnasında Mısır, Amerika, Kuveyt, İran gibi devletlerin süreci yakından takip etmesi ve iki ülke arasında arabuluculuk yapmaya çalışmasının sebeplerinden biri de budur. Türkiye de, uzun yıllardır uğraştığı terör sorununda kendisini güçlü kılabilecek iş birlikçilere ihtiyaç duyduğu için, Öcalan krizinde kartlarını bu doğrultuda oynamış, ABD ve Kenya'yla yakın istihbarat paylaşımında bulunmuştur.

Sonuç

Terör ve terörle ilgili unsurların desteklenmesi, uluslararası hukukça yasaklanmış olmasına rağmen, terörün ortak tanımının bulunmaması, ortak bir terör örgütleri listesi olmaması, siyasi çıkarlar gibi etkenlerin de etkisiyle devletler terörle ilgili unsurları birbirlerine karşı bir koz olarak kullanmaktadır. Bu durumla karşı karşıya kalan devletler kendilerini korumak için diplomasi veya meşru müdafaa hakkı gibi uluslararası hukukun kendilerine vermiş olduğu haklardan yararlanma yoluna gitmektedir.

Türkiye, tarihi boyunca stratejik konumunun da etkisiyle pek çok siyasi krizle uğraşmak zorunda kalmıştır. Türkiye'nin 30 yılı aşkın zamandır mücadele ettiği terör konusu da, bazı devletler tarafından Türkiye aleyhinde bir araç olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla bu durum Türkiye'nin dış politikasını ve devletlerle ilişkilerini, ittifaklarını da buna göre şekillendirmesine yol açmıştır.

Türkiye-Suriye ilişkileri, Suriye'nin kuruluşundan bu yana gerilimli bir yapıya sahiptir. Soğuk Savaş döneminde karşı bloklarda yer alan iki devletin arasında bu zamana kadar; Hatay sorunu, su sorunu ve güvenlik sorunu gibi problemler gündeme gelmiştir. Özellikle son 40 yılı kapsayan süreçte, Suriye'nin ASALA ve PKK gibi ayrılıkçı terör gruplarına vermiş olduğu destek iki ülke arasındaki ilişkilerin daha da gerilmesine yol açmıştır. Türkiye, Suriye'yi bazı dönemlerde terör örgütlerine sağlamış olduğu desteği sonlandırması için dolaylı veya doğrudan uyarmıştır. 1998'de Öcalan üzerinden yaşanan kriz, iki ülkenin yakın tarihte sıcak çatışmaya en çok yaklaştığı anlardan biridir. Uluslararası hukuk açısından, Suriye'nin 1980'li yıllardan beri Bekaa Vadisinde PKK'ya eğitim ve operasyonları için yer sağlaması, para, silah yardımı ve lojistik desteği, BM Antlaşmasınının 2/4 maddesine terör örgütlerine silah, lojistik ve diğer destek biçimlerini kapsayan dolaylı kuvvet kullanma yasağının açıkça ihlalidir.

Türkiye, Öcalan krizi esnasında sorunu çözmek için öncelikle uluslararası hukukça öngörülen barışçıl yolları denemiştir. Bu doğrultuda, devlet yetkilileri Suriye'ye defalarca uyarıda bulunmuştur. Son raddede diplomasi yolunun etkisiz kalmasıyla dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, dünya kamuoyuna Türkiye'nin barışçıl tüm yolları tükettiğini ancak Suriye'nin düşmanca tavrından vazgeçmediğini açıklayarak bundan sonrası için gerekenin yapılacağını bildirmiştir.

Türkiye, Suriye'nin PKK'ya destek vererek, Arap dünyasında Türkiye aleyhinde bir cephe yaratmaya çalıştığını ve Türkiye'ye karşı örtülü bir savaş yürüttüğünü öne sürmüştür. Ayrıca Suriye'nin, toprak bütünlüğünü hedef alan bir teröristi barındırıp, eylemlerini yürütmesini sağlayarak, Türkiye'nin ulusal bütünlüğüne tehdit oluşturduğunun üzerinde durmuştur. Bu gerekçelerden hareketle Türkiye 8 Ekim 1998'de BM Antlaşmasınının 51. maddesine meşru müdafaa hakkını kullanmayı kendisine hak görmüş ve bu hakkı kullanacağını ilan etmiştir. Ancak kriz kuvvet kullanımına gerek kalmaksızın zorlayıcı diplomasi stratejisi ve diğer devletlerle iş birliği yoluyla çözüme kavuşmuştur.

Öcalan krizi, terörizmin dış politikada bir araç olarak farklı devletler tarafından nasıl kullanıldığı ve ülkelerin bu doğrultuda dış politikalarını nasıl şekillendirebileceğiyle alakalı somut bir örnektir. Suriye devlet yetkililerinin o dönemdeki açıklamaları ve tutumlarından da anlaşılacağı üzere, Suriye önemli bir terörist aktör olan Öcalan'ı Türkiye ile sorunların çözümünde kullanabilmek için son ana kadar elinde bir koz olarak tutmuştur. En nihayetinde uluslararası baskılar ve Türkiye'nin kararlılığı karşısında direnememiş, Öcalan'ı sınır dışı etmek zorunda kalmıştır.

Bu süreçte komşu ülkeler, Arap ülkeleri ve ABD gibi devletler gerilimi yakından takip ederek gerilimin sıcak çatışmaya dönüşmesinin önüne geçmeye çalışmışlardır. Bu amaçla çeşitli devlet adamlarının arabuluculuk girişimlerinde bulunduğu da göze çarpmaktadır. Dahası Öcalan'ın sığınma talebinde bulunduğu devletlerin de Türkiye'yle kriz yaşamamak adına bu talebi reddettikleri görülmektedir. PKK unsurlarına destek verdiği bilinen Yunanistan bile Türkiye ile yaşadığı gerginliğe rağmen Öcalan'ın iltica talebine olumsuz yanıt vermiştir. Türkiye açısından bakıldığında Türkiye'nin Öcalan krizinin tırmandığı dönemlerde iş birliklerini terörle mücadele kapsamında kurmaya çalıştığı göze çarpmaktadır.

Özetle, 1990'lı yıllarda Suriye, su sorunu, Hatay meselesi gibi sorunların çözümünde Türkiye'ye karşı kullanmak amacıyla Öcalan'ın topraklarında barınmasına göz yummuştur. Öcalan verdiği bir röportajda Suriye'de geçirdiği sürenin örgütün yeniden yapılanması ve güçlenmesi için önemli bir zaman dilimi olduğunu belirtmiştir. Nitekim PKK'nın o dönemde Türkiye'deki eylemsel etkinliği de yeniden yapılanma süreciyle doğru orantılı olarak artmıştır. Suriye'nin Öcalan'ın topraklarında bulunmasına göz yumması Türkiye'yi maddi, manevi zarara uğratmıştır.

1990'lı yılların sonunda örgüt lideri Öcalan'ın yakalamasının ardından PKK zayıflamaya başlamış; ama tehdit olarak varlığını sürdürmeye devam etmiştir. 2000'lerin ortalarına dek, örgüt bir süre kendisini toparlamaya çalışmış, daha sonra eylem ve katliamlarına devam etmiştir. Bu durum 2013'teki çözüm sürecinin başlangıcına kadar devam etmiştir. 2015 yılında çözüm sürecinin tıkanması ve PKK'nın Türk güvenlik birimlerine saldırmasıyla, PKK'nın kısa süreli eylemsizliği sona ermiştir. Türkiye bugün hala PKK'yla mücadelesine devam etmektedir.

Krizin ardında Türkiye-Suriye arasında Öcalan sebebiyle gerilen ilişkiler Adana Protokolü sonrasında ve 2000'li yılların ortalarından itibaren Beşar Esad döneminde gelişmeye başlamıştır. Hatta 2007'de Türkiye'nin PKK'yla mücadele kapsamında Kuzey Irak'a sınır ötesi harekât kararını ilk destekleyenlerden biri Suriye olmuştur. Ancak 2009'da Ahmet Davutoğlu'nun "iki devlet bir hükümet", Beşar Esad'ınsa "stratejik ortaklık" şeklinde tanımladığı ikili ilişkiler, Arap Baharı sonrasında Suriye'de patlak veren iç savaşla birlikte çıkmaza girmeye başlamış, 2014 yılındaysa tamamen çökmüştür. Suriye'nin günümüzde, yine kendi çıkarları doğrultusunda ayrılıkçı terör örgütleriyle iş birliği yaparak onlara destek verdiği görülmektedir.

Kaynakça

- Aksu, Fuat. *Türk Dış Politikasında Zorlayıcı Diplomasi*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2008.
- Alexander, Yonah. "Terrorism in the Twenty-First Century: Threats and Responses". *DePaul Bus. L. J.* 12 (1999): 59-96.
- Alexander, Yonah. ed. *Introduction, Combating Terrorism: Strategies of Ten Countries*. Michigan: The University of Michigan Press, 2002.
- Alpaslan, Şükrü. *Hukuk ve Kriminoloji Açısından Tedhişçilik*. İstanbul: Teknik Yayınlar Venüs Ofset Matbaacılık, 1983.
- Arend, Anthony C. "Responding to Rogue Regimes; From Smart Bombs to Smart Sanctions; International Law and Rogue States: The Failure of the Charter Framework". *New England L. Rev.* 36 (2002): 735-753.
- Arıkoğlu Ündücü, Cemile. "Uluslararası Sistem ve Terörizm Arasındaki İlişki". *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi* 2, s.1 (2011): 1-20.
- Bahçeşehir Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi. *Türkiye'nin Ulusal Güvenliğine Yönelik Etnik Ayrılıkçı Terör Tehditinin Analizi ve Irak'ın Kuzeyinde Bir Kürt Devleti Kurulmasına İlişkin Değerlendirme*. İstanbul, 2008.
- Bal, İhsan. "Terör nedir? Neden Terörist Olunur?". *İçinde Terörizm: Terör, Terörizm ve Küresel Terörle Mücadelede Ulusal ve Bölgesel Deneyimler*. (der.) İhsan Bal. Ankara: USAK Yayınları, 2006: 7-24.
- Başeren, H. Sertaç. *Uluslararası Hukukta Devletlerin Münferiden Kuvvet Kullanmalarının Sınırları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2003.
- Birand, Mehmet Ali. *APO ve PKK*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1993.
- Brown, Davis. "Use of Force Against Terrorism after September 11th: State Responsibility, Self-Defense and Other Responses". *Cardozo J. Int'l & Comp. L.* 11 (2003): 1-53.
- Byman, Daniel. "The Logic of Ethnic Terrorism". *Studies in Conflict & Terrorism* 21, no.2 (1998): 149-169. <https://doi.org/10.1080/10576109808436060>.
- Cooper, H.H.A. "Terrorism: The problem of definition revisited". *American Behavioral Scientist* 44 (2001): 881-893.
- Crenshaw, Martha. "The Cause of Terrorism". *Comparative Politics* 13, no. 4 (July 1981): 379-399.
- Crenshaw, Martha. "Theories of Terrorism: Instrumental and Organizational Approaches". *Journal of Strategic Studies* 10, no. 4 (1987): 13-31.
- Croxton, Derek. "The Peace of Westphalia of 1648 and the Origins of Sovereignty". *The International History Review* 21 (1999): 569-591.
- Çalışkan Polat, Elif. *PKK Terör Örgütüne Dış Destek: Dönemsel Çerçeve Analizler*. İstanbul: Çatı Yayınları, 2013.

- Dönmezer, Sulhi. "Her Yönüyle Tedhiş". *Son Havadis*. 10 Kasım 1977.
- Duner, Bertil. "The Many Pronged Spear: External Military Intervention in Civil Wars in the 1970s". *Journal of Peace Research* 20, no. 1 (1983): 59-72.
- Enders, Walter, ve Todd Sandler. "The Effectiveness of Anti-terrorism Policies: a Vector-Autoregress- Intervention Analysis". *American Political Science Review* 87 (1993): 829-844.
- Ergil, Doğu. *Türkiye'de Terör ve Şiddet*. Ankara: Turhan Kitabevi, 1980.
- Erhan, Çağrı, ve Ömer Kürkçüoğlu, "1980-90: Batı Bloğu Ekseninde Türkiye-2: Ortadoğu'yla İlişkiler". *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II*. ed. Baskın Oran, 124-152. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- Ersoy, Hamit. "Ulusal Çıkar Aracı Olarak Uluslararası Politikada Terörizm". *Polis Bilimleri Dergisi* 4, s. 3-4 (2002): 15-26.
- Fırat, Melek, ve Ömer Kürkçüoğlu. "1990-2001: Küreselleşme Ekseninde Türkiye: Ortadoğu'yla İlişkiler". *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II*. ed. Baskın Oran, 551-568. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- Ganor, Boaz. "Defining Terrorism: Is One Man's Terrorist another Man's Freedom Fighter?". *Police Practice and Research: An International Journal* 3, no. 4 (2002): 287-304.
- Gürel, Selahattin. "Türkiye'de Terör Örgütlerinin Finans Kaynakları". *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 2, s.1 (2016): 20-45.
- Heper, Metin. *Devlet ve Kürtler*. İstanbul: Doğan Kitap Yayın, 2008.
- Hingham, Robert, ed. *Civil Wars in the Twentieth Century*. Lexington: University of Kentucky Press, 1972.
- Laqueur, Walter. *History of Terrorism*. 3rd ed. New Brunswick, New Jersey: Rutgers-The State University Press, 2002.
- Marcus, Aliza. *Kan ve İnanç: PKK ve Kürt Hareketi*. çev. Ayten Alkan. 3. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- Meray, Seha. *Uluslararası Hukuk ve Uluslararası Örgütler*. 2. bs. Ankara: AÜSBF Yayınları, 1979.
- Newman, Edward. "Exploring the "Root causes" of Terrorism". *Studies in Conflict&Terrorism* 29, no.8 (2006): 749-772. <https://doi.org/10.1080/10576100600704069>.
- Özkan, Tuncay. *Operasyon*. İstanbul: Doğan Kitapçılık AŞ, 2000.
- Plano, Jack C., and Roy Olton. "Terrorism". In *The International Relations Dictionary*. 4. bs. Santa Barbara: Longman, 1988.
- Pokalova, Elena. "Framing Separatism as Terrorism: Lessons from Kosova". *Studies in Conflict&Terrorism* 33, no. 5 (2010): 429-477.

- Prabha, Kshitij. *Terrorism: An Instrument of Foreign Policy*. New Delhi: South Asian Publishing, 2001.
- Rothschild, Joseph. *Ethnopolitics: A Conceptual Approach*. New York: Columbia University Press, 1981.
- Sandler, Todd. "Collective Action and Transnational Terrorism". *The World Economy* 26, no.6 (June 2003): 779-802.
- Saraçlı, Murat. "Uluslararası Hukukta Terörizm". *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 11, s. 1-2 (2007): 1049-1078.
- Saran, Mine, ve Selin Bitirim. "Terörle Mücadelede Sosyal Pazarlama ve İletişim Stratejileri". *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi* 1, s. 2 (2010): 87-109.
- Schmid, Alex P. "The Response Problem as a Definition Problem". *Terrorism and Political Violence* 4, no. 4 (1992): 7-13. <https://doi.org/10.1080/09546559208427172>.
- Suhrke, Astri, ve L. Garner Noble. *Ethnic Conflict and International Relations*. New York: Praeger, 1977.
- The Middle East Institute. "Security: The Interplay of Domestic and External Forces". *Viewpoints: Afghanistan, 1979-2009: In the Grip of Conflict*. Washington DC: The Middle East Institute, 2009.
- Then, Siaw K. ve Martin Loosemore. "Terrorism Preventions, Preparedness and Response in Built Facilities". *Facilities* 24. Issue 5/6 (2006): 157-176.
- Topal, Ahmet H. "Uluslararası Hukukta Devlet Destekli Terörizme Karşı Kuvvet Kullanma". Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2004.
- Travalio, Gregory. "Terrorism, International Law, and Use of Military Force". *Wis. Int'l L. J.* 18 (2000): 145-191.
- Türkiye Barolar Birliği. *Türkiye ve Terörizm*. Ankara: TBB Yayınları, 2006.
- Wardlaw, Grant. "Terror as an Instrument of Foreign Policy". *Journal of Strategic Studies* 10, no. 4 (1987): 237-259. <https://doi.org/10.1080/01402398708437323>.
- Wilkinson, Paul ve A.M. Stewart, ed. *Contemporary Research on Terrorism*. Aberdeen, UK: University of Aberdeen Press, 1987.
- Wilkinson, Paul. *Terrorism versus Democracy: The Liberal State Response*. 2nd ed. New York: Routledge Press, Taylor&Francis Group, 2006.
- Yavuz, Celalettin. *Geçmişten Geleceğe Suriye-Türkiye İlişkileri*. Ankara: ATO Yayınları, 2005.
- Yelence, Yalçın. *Başlangıçtan Günümüze Ayrılıkçı İsyancılar, PKK ve Şam'dan İmralı'ya Öcalan Belgeseli: İnfazsız Yargı*. İstanbul: Otopsi Yayınları, 2005.
- Yetkin, Murat. *Kürt Kapanı: Şam'dan İmralı'ya Öcalan*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1998.
- Yurtsever, Cezmi. "PKK ve Terör Silahı". *Avrasya Dosyası* 2, s. 3 (1995): 117-130

İnternet Kaynakları

- "Afghan warns Pakistan to not use terror as foreign policy accessory". *The Economic Times*, 11 March 2017. <https://economictimes.indiatimes.com/news/international/world-news/afghan-warns-pakistan-to-not-use-terror-as-foreign-policy-accessory/articleshow/57591771.cms?from=mdr> (01.06.2017)
- Akel, Ali. "İsrail'in Bekaa operasyonu ASALA'nın sonunu getirdi". *Yeni Şafak*, 22 Şubat 2008. <https://www.yenisafak.com/dunya/israilin-bekaa-operasyonu-asalanin-sonunu-getirdi-101445> (01.06.2017)
- Akgün, Mensur, Sabiha Senyücel Gündoğar, ve Aybars Görgülü. "Politics in Troubled Times: Israel-Turkey Relations". *TESEV Foreign Policy Programme* (Aralık 2014). http://tesev.org.tr/wp-content/uploads/2015/11/Politics_In_Troubled_Times_Israel_Turkey_Relations.pdf (01.06.2017)
- Birlesmiş Milletler. *Birlesmiş Milletler Antlaşması ve Uluslararası Adalet Divanı Statüsü*. Ankara: BM Enformasyon Merkezi, 2006. http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/adalet_divani.pdf (01.06.2017)
- Birlesmiş Milletler. "United Nations Today: Uluslararası Barış ve Güvenlik". Erişim 1 Haziran 2017, <http://www.unicankara.org.tr/today/2.html>
- Birlesmiş Milletler. *Saldırı'nın (Tecavüzün) Tanımı: Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 3814 Sayılı ve 1974 Tarihli Karar*. Ankara: BM Enformasyon Merkezi, 2002. http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/3814.pdf (01.06.2017)
- Bloch, Francis ve Vijayendra Rao. "Terror as a Bargaining Instrument: A Case Study of Dowry Violence in Rural India". The World Bank Development Research Group Poverty and Human Resources. Policy Research Working Paper 2347. May 2000. <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/21580/wps2347.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (03.06.2017)
- Central Intelligence Agency. "The Armanian Secret Army for the Liberation of Armenia: A Continuing International Threat". *General CIA Recorts*. Erişim 20 Mayıs 2017. <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP85T00283R000400030009-2.pdf>
- Durgun, Hikmet. "ABD'den YPG'ye Rakka Operasyonu Öncesi Silah Yardımı". *Sputnik News*, 9 Mayıs 2017. <https://tr.sputniknews.com/ortadoğu/201705091028395188-abd-ypg-rakka-oncesi-silah-yardimi/> (01.06.2017)
- "For India, a terrorist is a terrorist: Modi delivers strong warning to G20 summit on Pakistan's use of terror as an instrument of state policy". *Daily Mail*, 6 September 2016. <https://www.dailymail.co.uk/indiahome/indianews/article-3774985/For-India-terrorist-terrorist-Modi-delivers-strong-warning-G20-summit-Pakistan-s-use-terror-instrument-state-policy.html> (01.06.2017)
- Government of Canada Public Safety Canada. "Currently Listed Entities". Erişim 15 Mayıs 2017. <https://www.publicsafety.gc.ca/cnt/ntnl-scrct/cntr-trrrsm/lstd-ntts/crnt-lstd-ntts-en.aspx>

- Government of United Kingdom. "Embargo and Sanctions on Iran". Son güncelleme 18 Ocak 2016. <https://www.gov.uk/guidance/sanctions-on-iran>
- "Hizbullah 'Terör Örgütü' İlan Edildi". *Aljazeera*, 11 Mart 2016. <http://www.aljazeera.com.tr/haber/hizbullah-teror-orgutu-ilan-edildi>. (01.05.2017)
- International Court of Justice. *Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua (Nicaragua v. United States)*. Judgment, 1986 I.C.J. Reports 14, (27 June). <https://www.icj-cij.org/files/case-related/70/070-19860627-JUD-01-00-EN.pdf>
- Islamic Conference Organisation, *Convention of the Organisation of the Islamic Conference on Combating International Terrorism*, Article 1.2. www.oic-cdpu.org/en/getdoc/?-dID=13ç (01.05.2017)
- Israeli Ministry of Justice the Designated Non-Financial Business and Profession Supervisor. "List of Terrorist Organizations and Individuals". Erişim 15 Mayıs 2017. <https://www.justice.gov.il/En/Units/FBPS/DNFBPDuties/Pages/List-of-Terrorist-Organizations-and-Individuals.aspx>
- "İŞİD'e Karşı Uluslararası Koalisyon". *Sputnik Türkiye*, 29 Ocak 2016. <https://tr.sputniknews.com/infografik/201601291020526683-ISID-ABD-koalisyon-Suriye-Irak/> (20.05.2017).
- "Kenya'dan İmralı'ya 14 Yılın Öyküsü". *Milliyet Gazetesi*, 15 Şubat 2013. <http://www.milliyet.com.tr/kenya-dan-imrali-ya-14-yilin-oykusu-gundem-1669010/> (20.05.2017).
- League of Nations, *Convention for the Prevention and Punishment of Terrorism*, Article 1.2. (1937), 6. <https://dl.wdl.org/11579/service/11579.pdf> (03.06.2017)
- North Atlantic Treaty Organization. 4 April 1949. https://www.nato.int/cps/fr/nato-hq/official_texts_17120.htm?selectedLocale=tr (01.06.2017)
- Özcan, Nihat Ali. "PYD Terörist mi? Özgürlük Savaşçısı mı?". *Aljazeera Türk*, 29 Eylül 2015. <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/pyd-terorist-mi-ozgurluk-savascisi-mi>
- United Nations. *United Nations Security Council General Resolution 1368*. S/RES/1368 (12 September 2001). https://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1368%20%282001%29
- United Nations Counter-Terrorism Executive Directorate. *Frequently asked questions about UN efforts to combat terrorism*, January 2005. https://www.un.org/News/dh/infocus/terrorism/CTED_FAQs.pdf (03.06.2017)
- United Nations Security Council. "Monthly Forecast December 2014". *Security Council Report*. https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF-CF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/2014_12_forecast.pdf (20.05.2017)
- "PKK Nasıl Kuruldu ve Güçlendi?". *Aljazeera Türk Gazetesi*, 26 Mart 2013. <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/pkk-nasil-kuruldu-ve-guclendi> (28.05.2017).

- "Tension Rise Between Turkey, US along Syria Border". *The Washington Post*, 29 April 2017. https://www.washingtonpost.com/world/tensions-rise-between-turkey-united-states-along-syrian-border/2017/04/29/89239e74-2d2a-11e7-a616-d7c8a-68c1a66_story.html (01.06.2017)
- "Terörle Mücadele Kanunu (3713 S.K.)". *Resmî Gazete*, 20843, Nisan 1991. http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/20843_1.pdf (01.05.2017).
- "Terror an instrument of state policy in a South Asian country: Home Secretary Rajiv Mehrishi". *The Economic Times*, 15 March 2017. <https://economictimes.indiatimes.com/news/politics-and-nation/terror-an-instrument-of-state-policy-in-a-south-asian-country-home-secretary-rajiv-mehrishi/articleshow/57652290.cms?from=mdr> (01.06.2017)
- The Embassy of the Saudi Arabia. "Iran's Record In Supporting Terrorism and Extremism". 19 January 2016. <https://www.saudiembassy.net/press-release/irans-record-supporting-terrorism-and-extremism>. (01.06.2017)
- T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü. *Ayın Tarihi*, 25 Şubat 1989. <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1985/subat1985.htm>. (01.06.2017)
- T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü. *Ayın Tarihi*, 6 Eylül 1998. <http://ayintarihi.byegm.gov.tr/turkce/date/1998-09-16>. (01.06.2017)
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. *TBMM Tutanak Dergisi*. Dönem XX, Yasama Yılı 4, Birleşim 1, 1 Ekim 1998. http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_b_sd.birlesim_baslangic?P4=330&P5=B&PAGE1=1&PAGE2=41. (01.06.2017)
- Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, "Statement Made By İsmail Cem, Foreign Minister, On the Special Security Meeting Held Between Turkey and Syria October 20, 1998", 20 Ekim 1998. http://www.mfa.gov.tr/_p_statement-made-by-ismail-cem_-foreign-minister_-on-the-special-security-meeting-held-between-turkey-and-syria_br_october-20_-1998_br__unofficial-translation___p_.en.mfa. (03.06.2017)
- United Nations General Assembly Official Records of the Fortieth Session. *General Assembly Resolution No. 40/61*. Supp. No. 53. UN Doc. A/40/53 (1985). http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/40/61 (01.06.2017).
- "U.S. Hits Iran With New Sanctions for Ballistic Missile Test, Terrorism Sponsorship". *NBC News*, 2 February 2017. <https://www.nbcnews.com/news/us-news/u-s-hits-iran-new-sanctions-testing-ballistic-missile-n716386> (01.06.2017).
- U.S. Department of State. "State Sponsors of Terrorism". Erişim 1 Nisan 2017. <https://www.state.gov/j/ct/list/c14151.htm>.
- U.S. Department of State. "Foreign Terrorist Organizations". Erişim 15 Mayıs 2017, <https://www.state.gov/j/ct/rls/other/des/123085.htm>.

Political Economy of Arab Uprisings

Abstract

During the transition from 2010 to 2011, social movements started to be a common occurrence within the Arab public sphere ranging from the Atlantic Ocean to the Persian Gulf. The said movements were coined with many names such as Arab Spring, Arab Uprisings and Arab Revolutions. Although neither of these names are sufficient enough to explain the process, it is possible to state that the year 2011 triggered one of the most important transformation periods in the history of modern Middle East. In this context, this article titled 'Political-Economy of the Arab Uprisings' will present a political-economic review of these uprisings. To read the Arab Uprisings only from a democracy demand perspective without making a class analysis, will prevent us from reaching the main answer of Muhammed Bouazizi's self-immolation or why Dera was the starting point of the uprising in Syria. The study aims to understand and explain the events through a long-term examination based on this justification. The Arab Uprisings of 2011 were not spontaneous events. It has its roots and future consequences. By withdrawing from the narrow perspective of sectarian-essentialist entrapment, the expression of class hierarchies and exclusion which still persists in the Middle East after the Arab Uprisings will ensure the understanding of the structures that the "New Middle East" has inherited.

Key Words: Middle East, Arab Uprisings, political-economic, liberalization, neoliberalism, financial crisis.

**Merve Mesçiođlu
Fedai**

Res. Assist., Ankara
University International
Relations, TR,
mervemescioglu@gmail.
com.

Arap Ayaklanmalarının Ekonomik Politigi

Öz

2010'dan 2011 yılına geçilirken toplumsal hareketler Atlantik Okyanusu'ndan İran Körfezi'ne uzanan Arap kamusal alanında kendisini yaygın bir şekilde göstermeye başladı. Söz konusu hareketler Arap Baharı, Arap Uyanışı, Arap Ayaklanmaları ve Arap Devrimi gibi pek çok isim ile kendisine yer buldu. Bu isimlerden herhangi birisi süreci anlatmak için yeterli olmasa da 2011 yılının modern Ortadoğu tarihindeki önemli dönüşüm süreçlerinden birini tetiklediğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda, 'Arap Ayaklanmalarının Politik-Ekonomisi' başlıklı bu çalışma, ayaklanmaların politik-ekonomik bir incelemesini sunacaktır. Arap Ayaklanmaları'nın sınıfsal bir analizi yapılmadan sadece demokrasi talebi çerçevesinde okunması, sürecin gerçek sebebinin ve Muhammed Bouazizi'nin niçin kendini yaktığının ya da Suriye'de ayaklanmaların niçin Dera'da başladığının asıl cevabına ulaşmamızı engeller. Yapılan bu temellendirme üzerine, çalışma uzun dönemli bir inceleme ile olayları anlamaya ve açıklamaya çalışacaktır. Arap Ayaklanmaları 2011'de başlayan anlık olaylar değildir. Kökleri ve geleceğe yansıyan sonuçları vardır. Mezhepsel-özcü sıkışmışlığın dar merceğinden uzaklaşarak Arap Ayaklanmaları sonrası Ortadoğu'da hala varlığını sürdüren sınıfsal hiyerarşiler ve dışlamaların anlatılması "Yeni Ortadoğu"ya miras kalan yapıları anlamayı sağlayacaktır.

Merve Mesçiođlu Fedai

Araştırma Görevlisi,
Ankara Üniversitesi
Uluslararası İlişkiler
Bölümü, TR,
mervemescioglu@gmail.
com.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, Arap Ayaklanmaları, politik ekonomi, liberalleşme, neoliberalizm, finansal kriz.

تغييرات اروشلاي سايسلا خاصتقلا

ةصالخلا

مع الانتهاء من عام 2010 والدخول في عام 2011 بدأت تحركات اجتماعية تتجلى بشكل واسع في الرقعة الجغرافية العربية الممتدة من المحيط الأطلسي حتى الخليج العربي (خليج البصرة). وتم إطلاق العديد من المسميات على هذه التحركات مثل الربيع العربي والصحوة العربية والانتفاضات العربية والثورات العربية. وعلى الرغم من أن أيًا من هذه الأسماء لم يكن كافيًا لوصف هذه المرحلة إلا أنه يمكن القول إن عام 2011 تسبب في أحد أهم عمليات التحول في التاريخ المعاصر للشرق الأوسط. وفي هذا السياق ستقدم هذه الدراسة بعنوان «الاقتصاد السياسي للثورات العربية» تحليلًا سياسيًا اقتصاديًا للثورات التي حدثت. إن قراءة الثورات العربية في إطار المتطلبات الديمقراطية دون تحليلها وفق تصنيف معين بمنعنا من الوصول إلى الإجابة الحقيقية لسؤال لماذا قام محمد البوعزيزي بإحراق نفسه أو لماذا بدأت الثورة السورية في درعا. وعلى هذا الأساس ستحاول الدراسة فهم الأحداث وشرحها من خلال تحليل طويل الأمد. الثورات العربية ليست أحداثًا لحظية بدأت عام 2011. بل لها جذور ونتائج تنعكس على المستقبل. إن توضيح الإقصاءات والتسلسلات الهرمية الطبقية التي لا تزال قائمة حتى الآن في الشرق الأوسط بعد الثورات العربية من خلال الابتعاد عن النظرة الضيقة للقيود الطائفية سيساعد على فهم الهياكل التي بقيت مبرأًا «للشرق الأوسط الجديد».

الكلمات المفتاحية: الشرق الأوسط، الثورات العربية، الاقتصاد السياسي، التحرر (الليبرالية)، الليبرالية الجديدة، الأزمة المالية.

مروة مستشي أوغلو

معيدة بدرجة باحث، قسم العلاقات الدولية جامعة أنقرة

mervemescioglu@gmail.com

Introduction

During the transition from 2010 to 2011, social movements started to be a common occurrence within the Arab public sphere ranging from the Atlantic Ocean to the Persian Gulf. The said movements were coined with many names such as Arab Spring, Arab Uprisings and Arab Revolutions. Although neither of these names are sufficient enough to explain the process, it is possible to state that the year 2011 triggered one of the most important transformation periods in the history of Modern Middle East.¹ The uprisings lead to a fracture regarding the approach to the region both on state and regional level and the international community. In this context, this article titled 'Political-Economy of the Arab Uprisings' will present a political-economic review of these uprisings.

Analyses assessing Arab uprisings as one single unit should be avoided. However, it is important to know the similarities between what we witness in the region and what we experience in many countries.² In terms of political events and public uprisings in the recent years, every nation produced outputs according to the effects created by their own economic and social structure specific to their own history, power relations, denominational structure. However, when the uprisings were examined, it can be seen that religion, tribalism, specific historical experience and similar characteristics attributed to the region, have not prevented Middle East societies from experiencing the same social and political movements as the rest of the world.³

The idea that the only way to understand the Middle Eastern history is to put it into a global context⁴ is the pathfinder of the basic claim of the study. Because, it is not possible to evaluate the political economic reasons and foundations of Arab uprisings, differently from the global context. Global context of the study is neoliberal order. Arab countries transformed from an understanding of economy based on improvement and welfare to a system which is for the good of the elite in and which the people become economically polarized. This situation is the essential reason of 2011 uprisings. This distorted situation caused by uprisings in Arab countries, which is the con-

¹ Avi Shlaim, "Israel, Palestine, and Arab Uprising", ed. Fawaz A. Gerges, *The New Middle East: Protest and Revolution in the Arab World*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2014), p. 380.

² Bassam Haddad, "Syria, The Arab Uprisings, and The Political Economy of Authoritarian Resilience", *Journal For And About Social Movements* 4 (1) (2012), p. 117.

³ James L. Gelvin, *The Modern Middle East* (New York: Oxford University Press, Fourth Edition, 2016), p. 318.

⁴ Gelvin, *The Modern Middle East*, p. 260.

tinuance of polarization between classes, is also the most important problem of future generations. Therefore the existence of new instabilities which can be experienced in Arab countries after the uprisings shouldn't be forgotten.

By keeping in mind the criticism that we cannot obtain a wide perspective as we are too close to the Arab uprisings⁵, the study has been started in order to provide a political economic first draft for the uprisings⁶ without passing judgments about the importance of the uprisings. The discourse by Ilan Pappé that "what I can suggest as a historian is it is necessary to carefully review the historical development of the issue with the hope that it will bring some light on the current crisis in the Middle East" defines the method of the study.⁷

The study aims at revealing the political economy of Arab uprisings with a historical examination. Because when the economic aspect is left unattended, learning the history falls short and theory of economy becomes meaningless as it is detached from its historical background.⁸ Although the study doesn't have a claim like examining the uprisings within the frame of an economy theory, it aims at making sense of policy-economy relation by establishing a historical background. In the modern world, parallel existence of state and market and their mutual interaction create the political economy. Political economy focuses on how state and its relevant political processes affect production and distribution of richness, especially on how political decisions and interests affect the position of economic activities and expenses and benefits arising from these activities.⁹ How these focus points are created in Arab countries shall be examined in the text. Political economy approach has too much to contribute to the explanation of the dynamic of ongoing political and economic transitions and the initial motivation of the uprisings.¹⁰

While the study reveals the political economy aspect of the uprising, it doesn't push the democratic demands aside. Economic equality of opportunity demands aren't distinguished from the democratic equality, and demands of having a word both in politics and economy are emphasized.

⁵ James Gelvin writes in his book that being close to events makes it impossible to gain a broad perspective and therefore how to make judgments about the importance of Arab uprisings, Gelvin, *The Modern Middle East*, pp. 259-260.

⁶ *Ibid.*, p. 260.

⁷ Ilan Pappé, *The Modern Middle East* (London and New York: Routledge, 2005), p. 40.

⁸ Leo Huberman, *Man's Wordly Goods* (New York and London: Monthly Review Press, 1968), p. vii.

⁹ Robert Gilpin, *The Political Economy of International Relations* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1987), pp. 8-9.

¹⁰ Alan Richards and John Waterbury and Melani Cammett, *Ishac Diwan, A Political Economy of the Middle East* (Colorado: Westview Press, Updated 2013 Edition), p. 352.

While the text provides a political economical explanation, it doesn't intend to examine Arab uprisings with a holistic understanding. It is a text written with the presupposition that it is not the only factor to be articulated to neoliberalism as the reason of the uprisings and within the limitation of the requirement that the roots and results of each uprising should be discussed in the context of conditions specific to their countries. The study shall focus on the part of social and economic justice considering that human rights against authoritarian regimes, democracy, social and economic demands, which are indicated as the reasons of Arab uprisings, are actually parts of a whole but the essence of each part should be understood.

The study aims at understanding 2011 uprising through the continuities and failures by examining the political economical roots of the uprisings historically. It advocates that instead of considering each uprising as a single event of each nation state, they should be evaluated in a wide context.

James Gelvin tells in his book that if a Middle Eastern Rip van Winkle¹¹ went to sleep within ten years after the World War I and woke up seventy-eight years later, he would encounter many things he was familiar with.¹² Similarly, if Middle Eastern Rip van Winkle had fallen asleep during the Arab uprisings in early 2011, he might have thought he would see a different world when he woke up. Would a different world be waiting for Winkle who slept knowing that two autocrat names resigned from duty, in many countries of the region, the regime leader encountered threats to their seats and people shouted out their demands in streets?

Political-Economic Roots of Arab Uprisings

Arab regions, which were ruled under the Ottoman Empire for long years, were ruled with the effect of large states before World War I in different patterns and they gained independence after the second great war. One of the claims of the study is that Arab regions were also affected by the articulation process of Ottoman Empire to global economic systems in the 19th century. With the mentioned articulation, class formation occurred in Arab countries and denominational foundations which reach for independence and after were laid. After the independence, first, the top class was tried to be eaten

¹¹ Rip van Winkle is the hero of famous story of Wahington Irving published in 1819. In the story, Winkle slept for 20 years due to a curse and he found everything different when he woke up and returned to his town.

¹² Gelvin, *The Modern Middle East*, p. 259.

away under the rule of populist regimes but the denominational stratification continued with the existence of structural problems that couldn't be removed. Liberal policies of 1970's and 1980's reinforced the strategic relation of upper classes and regimes. Middle East, which is not in a different economy are than the global economic order, is no exception from the own contradictions of neoliberal system.

The change, which Ottoman Empire went through, that is the transformation,¹³ affected the Arab provinces of the empire, too. Since the time Ottoman rule started in Arab provinces, authorized people from the center needed to cooperate with the notables of the provinces. This relationship was established on providing mutual interests for both parties. Administrative behaviour rules brought by the Reform era could have ended these privileges. In this case, how would the notables protect their privileges?¹⁴

One way to do this was to use the economic opportunities which emerged when Europe infiltrated into Levant commercially. As Ottoman Empire articulated to the international markets, its economic life started to depend on the development of export materials needed in Europe. This situation brought increased planting of agricultural goods such as wheat and barley and caused the local notables to enter into the process of acquiring more land in order to start commercial agriculture. They acquired more lands with the Land Law in 1858.¹⁵

With the 1858 law, a class was created with private property lands. This class was both the owner of vast lands and a merchant class related to European states due to commercial agriculture. Therefore, 19th century was important for Arab provinces.

In the 19th century, integration of Middle East to modern world economy and international states system created results which can be called as double revolution for the region.¹⁶ Modern political history starts with the collapse of Ottoman Empire, however, economic history starts earlier, in the middle of 19th century. In many places, merchants, farmers and inhabitants put local Middle Eastern economies in a new era. The intention was to re-establish the local agricultural production in the capitalist line. It was a new phenomenon

¹³ William L. Cleveland and Martin Bunton, *Modern Middle East* Boulder: Westview Press, Fifth Edition, 2013), p. xii.

¹⁴ *Ibid*, pp. 84- 85.

¹⁵ *Ibid*, p. 85.

¹⁶ Gelvin, *The Modern Middle East*, p. 349.

for the region that what would be grown was determined by profit, not the need to eat.¹⁷

In the 19th century, Middle East region embraced industry and technology related parts of modernity became experts in commercial agriculture and got its share of imperialist globalization. Modernization was rambling in terms of geography and improvement by the life of many Middle Eastern people were then depending on the economic powers far away from themselves.¹⁸ Moreover, according to the point of view of the schools of thought, which discussed the political economy based on global system and the theory of independence, developed by Samir Amin, Immanuel Wallerstein and others, regions like Middle East marginalized in 16th century with the rise of capitalism.¹⁹ Although the study doesn't come so far in time, it determined that the economic change experienced by Middle East in the 19th century should definitely be kept in mind.

20th century started with the war, which caused an important breakup in the region. World War I caused Ottoman Empire to collapse and its lands to be divided. With the decisions made in the San Remo conference, Arab provinces were divided between the Great Britain and France as units called mandate.²⁰ In Arab provinces, the period between two great wars was the period of British and French domination. Establishment of separate states instead of Ottoman political order brought very heavy economic and ideological regulations on the people of the region. Once integrated economic unit under a single empire authority was then separated. Each new Arab state has their own customs tariffs and laws, on money and economic relations established with mandate ruler states.²¹

No general improvement could be expected in the Middle East before the World War II. Colonialist or mandating powers didn't make investments in the income distribution and welfare policies. Polarization continued with the existence of a small social layer managing the majority living in poverty in the societies.²² Integration with global economy marginalized the Middle Eastern economy. Marginalization meant a deeper crack between state and

¹⁷ Pappé, *The Modern Middle East*, p. 41.

¹⁸ Simon Murden, "Political Economy from Modernization to Globalization", ed. Youssef M. Choueiri, In *A Companion to The History of The Middle East*, (Oxford: Blackwell Publishing, 2005), pp. 374-375.

¹⁹ Pappé, *The Modern Middle East*, p. 39.

²⁰ Cleveland and Bunton, *Modern Middle East*, pp. 151-153.

²¹ *Ibid*, pp. 159-160.

²² Pappé, *The Modern Middle East*, p. 45.

society, the rich and the poor. Those who were in a good condition in the former system continued it and they found new ways to get richer by staying in the management.²³

The mandate period can be stretched until the XIX. Century to the source of wealth of the landowning notable class whom the British and French based their presence on. This situation was created due to the profitability of the real estate investment being attractive and the increased prices of export based products owing to the 1858 Ottoman Land Legal Code. Adding the land distribution the local notables in mandate period, we encounter a view in which for example in Syria, 1 percent of population owned 50 percent of land in the middle of XX. Century. The existence of this imbalance caused land reforms to be in the center of regimes after World War II.²⁴

World War II accelerated the end of British -French domination in the Middle East and Arab states gained their independence after war.²⁵

Recent era Middle Eastern history can be divided into two sub-periods: first period starting in 1929-1945 and ending at the beginning of 1970's and second period starting in 1970's and continuing until today.²⁶ The mentioned political division of period includes the breakups in economy policies, so this study complies with the division.

From Developmental Policies To Neoliberal Policies: Political-Economic Changes of Regimes

Arab states entered the period after the second Great War as independent nation states. Before the war, management was in the hands of great powers and upper classes related to them.

Egypt, Syria and Iraq, which are central Arab states, witnessed massive changes at the beginning of 1950's and 1960's. Upper class civil politicians, who were educated in European institutions, were replaced by young officers from lower classes or rural areas of the society. New administrative staff started reform programs in order to gain social justice, economic improvement and superiority against Israel, this situation made the countries open for Soviet Union influence.²⁷

²³ Ibid, p. 43.

²⁴ Gelvin, *The Modern Middle East*, pp. 274-275.

²⁵ Cleveland and Bunton, *Modern Middle East*, p. 161.

²⁶ Gelvin, *The Modern Middle East*, p. 260.

²⁷ Cleveland and Bunton, *Modern Middle East*, pp. 253-254.

Military officers and their 'civilized' successors, who took the power after World War II caused the rooted political elites to weaken. Military coups strengthened the representatives of new middle class and rural groups. Transition of political and bureaucratic power to the formerly excluded section provided expansion of health, education systems, fixation of house rents and social policies such as food aid.²⁸

After the independence, secular modernists created a socio-economic revolution for the Arab world. Political systems left by England and France were removed. Scale, richness and social power of land owners and merchant class, which were in relation with the colonialist powers, were considerably reduced. Arab modernists used the organization power of state in order to establish a social base to support their administration. State planning, common public property and inward-oriented strategy were included in the economic philosophy. State directed development and welfare state were two feet of Arab modernists.²⁹

By nationalizing the economy and reducing the expenses in order to need foreign aid less, local share was tried to be increased. Living standards increased compared to the past.³⁰ Although many people benefited from public sector employment, free education, health services and the system providing subvention for basic goods, there were officers, bureaucrats, public section capitalists and workers in the center of new dominant coalition. There was a social contract. In return for improvement and social justice, the people were expected to accept the national project started by the administrators.³¹

The formula of the management bargain emerging after the World War II in Middle East was "benefit for compliance".³² New political-economic policies executed for improvement in countries in the periphery of the world economy were designed in order to support the new management bargain. In general, these policies included economic improvement led by state, central economic planning and import substitution industrialization.³³

New administrator class expanded the state's role in order to realize reform programs, started executing planned economies, created state bureaucracies decreasing enterprise. They established elected authoritarian single

²⁸ Gelvin, *The Modern Middle East*, p. 279-281.

²⁹ Murden, "Political Economy from Modernization to Globalization", pp. 375-376.

³⁰ Pappe, *The Modern Middle East*, p.45.

³¹ Murden, "Political Economy from Modernization to Globalization", p. 376.

³² Gelvin, *The Modern Middle East*, p. 261.

³³ *Ibid*, p. 263.

party regimes with parliaments which weren't effective in spite of the discourse of public democracy.³⁴ With policies like land reform, nationalization, the state power increased in an unpredictable way.

There were Gulf monarchies which gained a modern outlook due to rising oil prices beside the Arab regimes that opted towards developmentalist policies. These states gave their countries physically modern looks with income from oil and on the other hand they aided the Arab countries, which were deprived of such an income, in the form of direct aids and investments. Besides these direct aids and investments, workers were migrating to rich gulf monarchies from countries such as Egypt, Lebanon, Yemen, Jordan and Syria. The foreign currencies sent by these immigrant workers and the investments they made to their own countries were important sources for the countries they came from.

Controlling the economic sources gave the states the opportunity to increase its roles in the society and regulate the society in a way to be controlled better. Governments made their citizens to obey them using centrally planned economies and unrivaled state power. State benefits were very large.³⁵ State leadership interlocked with key social groups of society, whose loyalties were resulted from fragile estimations of instrumental and thus patron-client relationship in corporate and ideological aspects. Regime's cessation of the "ruling bargain", which made this relationship possible, would definitely cause the opposition of public groups living off the state.³⁶

Even the Middle Eastern countries which didn't experience a military coup embraced most of the administrative, economic policies executed in Egypt and Syria.³⁷ Developmentalist policies were the determining factor of state policy in independent Arab states.

Developmentalist policies created hope for a while. New housings, roads, public services, schools, hospitals and public works increased the welfare level of people. However, this situation couldn't be sustained in a realistic way. Corruptions and clumsiness became common in rapidly expanding public section. This was an unavoidable situation for political systems established on the patron-client relationship. As investments were misled and produ-

³⁴ Cleveland and Bunton, *Modern Middle East*, p. 254.

³⁵ Gelvin, *The Modern Middle East*, p. 282.

³⁶ Daniel Brumberg, "Authoritarian Legacies and Reform Strategies in the Arab World", ed. Rex Brynen, Bahgat Korany, Paul Noble, In *Political Liberalization, Democratization in the Arab World*, (Boulder: Lynene Rienner Publishers, 1995), p. 234.

³⁷ Gelvin, *The Modern Middle East*, p. 283.

ctivity decreases, inward-oriented economy became counter-productive in short time. While economic improvement decreased, demand of welfare used up the existing sources and states started to become indebted.³⁸ Agriculture reforms period, giant industry projects and creation of large bureaucracies ended with the decrease in the influence of Soviet Union and growth in the influence of the West.³⁹

Foreign currencies from the workers who migrated to Gulf created private capital entrance in their own countries. Existence of these foreign currency incomes, which coincided with the time in which Arab countries were in financial crisis, couldn't provide an exit from crisis on its own. It was understood that the public sector had to get rid of its liabilities. This economic reform idea was called "infatih" which meant opening.⁴⁰

Egypt, which had the leading role in developmentalist policies took the first step, in the initiative subject, too. Anwar Sadat regime started to release some restrictions on certain economic activities, encourage trade with private and foreign investments and stop public expenditures in the middle of 1970's. Initiative created a new alliance between bureaucracy and private sector. In 1980's, initiative policies were executed in the other Arab regimes more or less.⁴¹

With the claim that public sector remained away from competition and unproductive, Anwar Sadat faced towards the aim of liberalization of economy by bringing initiatives for domestic and foreign capital investments. He changed some of the basic principles of land reform by facilitating purchase and sales of government lands and increasing land rents. Initiative presented profitable opportunities for private sector enterprises which were lucky enough to have relations with public sector.⁴² Sadat's policy reversed the land reform. Rural aristocracy was re-established in national policies. In addition to re-emerging of old social structures, some older forms of agriculture emerged, too. Sharecropping returned to Egypt in the middle of 1970's.⁴³

The important problem in initiative period was a distorted development While reform was checkered, the earnings weren't distributed to all sections of people. New markets addressed to newly emerging private sector oligar-

³⁸ Murden, "Political Economy from Modernization to Globalization", pp. 376-377.

³⁹ Pappe, *The Modern Middle East*, p. 48.

⁴⁰ Murden, "Political Economy from Modernization to Globalization", p. 379.

⁴¹ *Ibid.*

⁴² Cleveland and Bunton, *Modern Middle East*, p. 373.

⁴³ Pappe, *The Modern Middle East*, p. 81.

chs and bureaucrats with alliances in the state. In crony capitalism, business relations were determined by personal, domestic and marital relations. The most important result of this situation was the increased corruption.⁴⁴ When the growth in gross domestic product were lower than the growth in the population, a crisis emerged. In Egypt, inflation increased from 10 percent to 30 percent in 1970's, which was one of the highest rates in the modern history of Egypt. With unemployment rate of %15 and the gap in payment balance, heavy foreign debts indicated the failure of new policy. In countries like Egypt, policies like initiative didn't meet the expectations.⁴⁵

When national laws about production, trade and foreign trade were liberalized, all underdeveloped countries encountered serious budget gaps which they couldn't compensate for by themselves. A vicious cycle occurred almost everywhere. Loosening the legislation caused a boost in export, consumption and inflation and this situation led to commerce gap and increase in foreign debts. As a result, real or actual devaluations in local money increased inflation pressure and decreased the living standard of many people. At the same time, reductions in public expenditures and decrease in subsidies caused salary cuts and collective redundancy in public sector.⁴⁶

In 1970's and 1980's, authoritarian leaders started to establish relations with businessmen. This situation was more than just pursuing their own interests. Authoritarian leaders and their children became economic elites in time. Their interests were reflected to their partnerships, policy preferences.⁴⁷

In spite of the existence of social disturbances, it was a paradox that regimes had a stable appearance. Alber Hourani explains that this was actually not a paradox with the concept he borrowed from Ibn Khaldun and updates: The stability of a political regime can be said to depend on the combination of three factors. If a consistent dominant group can connect its interest with the interest of strong elements in society and if the alliance of interest can express the power of dominants by a political idea which is legit for an important section of society, then the society is stable.⁴⁸ Officers, top level civil servants, merchants, industrialists and new rentier class all together demanded regimes that permitted consumer goods export and maintained a mixed

⁴⁴ Murden, "Political Economy from Modernization to Globalization", p. 379.

⁴⁵ Pappé, *The Modern Middle East*, p. 49.

⁴⁶ Murden, "Political Economy from Modernization to Globalization", p. 385.

⁴⁷ Haddad, "Authoritarian Resilience", p. 122.

⁴⁸ Albert Hourani, *A History of The Arab Peoples*, (Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press, 1991), p. 448.

economy which was stable, which could maintain the order, having good enough relations to permit free worker and money transfer, which outweighed for private sector. Many regimes were such at the end of 1970's.⁴⁹ So, for the lower classes, could the legitimacy of regimes continue to exist?

After the disintegration of Soviet Union, liberalization of Arab economy accelerated the final fall of reform energy and planning.⁵⁰ 1980's were the years in which changes occurred in the world order. While the state role was decreased by neoliberal policies, disintegration of USSR became the declaration of the economic and political victory of the West. 1970's and especially 1980's were the years in which Arab states understood that the central economic planning was not an effective economic method. State had no property to nationalize and oil prices decreased after a rapid increase. World economy was also in crisis. This situation brought neoliberal policies to the agenda in Arabic Middle East.⁵¹

Neoliberal Policies

In 1980's and 1990's, re-construction of global market accelerated the common acceptance of neoliberal policies, when Soviet Union was disintegrated and China was integrated in the global economy, capitalist social relations obliged states to comply with the norms determined in international level and spread world-wide.⁵² In Middle East, in which economies started to deregulation with liberal initiative in 1970's, this process was closely related with the pressure made to the region's countries in the 1980's in order to obtain foreign currency input to decrease economic crisis and liabilities.⁵³

Neoliberal policies were tried in Arab world in December 1976 for the first time. IMF demanded Egypt government to make reductions in supply aid and direct state subsidies in return for granting loans and delaying debt payments. As a result, a bloody uprising occurred. Similar IMF uprisings occurred also in Morocco (1983), Tunisia (1984), Lebanon (1987), Algeria (1988) and Jordan (1989, 1996), where IMF imposed neoliberal conditions about debt payments and new loans.⁵⁴ One of the social aid programs providing

⁴⁹ Hourani, *A History of The Arab Peoples*, p. 450.

⁵⁰ Pappe, *The Modern Middle East*, p. 82.

⁵¹ Gelvin, *The Modern Middle East*, p. 285.

⁵² Adam Hanieh, *Capitalism and Class in the Gulf Arab States* (New York: Palgrave-Macmillan, 2011), pp. 87-90, Adam Hanieh, *Lineages of Revolt* (Chicago: Haymarket Books, 2013), p. 14.

⁵³ Hanieh, *Lineages of Revolt*, p. 14.

⁵⁴ Gelvin, *The Modern Middle East*, p. 266.

social aid for the poor was subsidies provided for the basic consumption goods such as bread, sugar, rice and tea. With the mentioned supports, the price of these goods could be kept low. IMF warned Sadat that unless the money spent on subvention wasn't invested in more productive areas, no more loans would be given. Sadat government, which decreased the subvention on some goods and removed on some encountered with the rage of Egyptian people.⁵⁵ As we see in bread uprisings in Egypt in 1977 or in Iran in 1979, there was a fundamentally weak lower class such as semi-qualified or non-qualified worker section, low level civil servants, unregistered workers, seasonal workers who can take collective action when there is a problem affecting directly their own needs or loyalties.⁵⁶

During 1980's Arab countries, which were struck in the debt and payment balance crisis tried to determine their payment schedules again. It was rapidly realized that the financial support to be obtained would depend on the approval of IMF and the World Bank. In order to get that approval, the countries had to accept removing the limitations in trade, starting privatization of state institutions, removing state supervision on labor force markets and indicating that they would develop a middle term policy which would remove the obstacles for capital transfers. In this context, dependence on Western states started through the dependence on foreign capital transfers, food import, military and economic aids and this situation caused the Arab countries to start embracing a series of neoliberal restructuring programs at the end of 1980's and beginning of 1990's.⁵⁷ In 1990's, growing financial crisis and foreign debts brought structural regulations to the forefront in Arab countries. Countries such as Algeria, Egypt, Jordan, which couldn't pay their foreign debts, had to execute stability programs of IMF and the World Bank which included measurements such as reduction in expenditures, strict audits on loans and public debts, increasing interest rates, controlling prices and costs.⁵⁸

Economic reform wasn't made outrageously. For example, privatizations in Egypt were realized in a long time and full scope privatizations weren't the first implementations. The common implementation was the public-private sector partnership in basic services. The people who benefited from this situation most was the same groups who benefited from the initiative poli-

⁵⁵ Cleveland and Bunton, *Modern Middle East*, p. 374.

⁵⁶ Hourani, *A History of The Arab Peoples*, p. 451.

⁵⁷ Hanieh, *Lineages of Revolt*, p. 32.

⁵⁸ Murden, "Political Economy from Modernization to Globalization", p. 383.

cies.⁵⁹ Privatization caused crony capitalism rather than a real capitalism. Regime members who could leak information from inside took advantages for themselves benefiting from their relations with the government. The regimes that started to downsize or privatize state institutions brought about an increase in unemployment and removal of guarantees such as retirement.⁶⁰

Agriculture was the most neglected sector almost everywhere. Negligence of agriculture caused recession or even decrease in agricultural production although the population lived in villages in many countries.⁶¹ At the end of 1970's, a major part of food consumed in Arab countries was imported.⁶² Middle scale land owners in rural areas or large land owners in countries which didn't go through land reform could make more profitable agriculture as they had the opportunity to obtain loans. However, villagers with less land or no land had no hope of improvement.⁶³ When we look at the figures of 2009, we can see that there was no change, half of the total food consumption was imported and Middle Eastern and Northern Africa regions ranked first among regions with food import dependence.⁶⁴ The uprising in Tunisia, which triggered 2011 uprisings, started in Sidi Bouzid, which was a rural area. However, the government established after the uprising did very little in order to meet the demands of people living in rural areas. When we consider in terms of Syria, people's uprising started in Dera, one of the agricultural areas deemed as the castles of the regime. Abolishment of agricultural support after 2000 and opening Syria market for cheaper agricultural import were the reasons causing the change of the region's support.⁶⁵ As a major part of the poverty in the Arab world was in rural areas, the influenced of agricultural section was very important in Arab uprisings. Increase in the population and unemployment, political, economic and ecological polarization and continuous prevalence of exploitation pushed farmers in rural areas into extreme poverty. In Syria, %62 of poor population live in rural areas and %77 of these people have no land.⁶⁶

⁵⁹ Murden, "Political Economy from Modernization to Globalization", p. 384.

⁶⁰ Gelvin, *The Modern Middle East*, p. 286.

⁶¹ Hourani, *A History of The Arab Peoples*, p. 437.

⁶² *Ibid.*

⁶³ *Ibid.*, p. 438.

⁶⁴ Hanieh, *Lineages of Revolt*, p. 75.

⁶⁵ Rami Zurayk and Anne Gough, "Bread and Olive Oil: The Agrarian Roots of the Arab Uprisings", ed. Fawaz Gerges, In *The New Middle East*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2014), pp. 107-112

⁶⁶ Fawaz Gerges, "Introduction: A Rapture", In *The New Middle East*, ed. Fawaz Gerges, (Cambridge: Cambridge University Press, 2014), p. 12.

We cannot evaluate these situations differently from the neoliberal reforms in the region in general.⁶⁷ While we are looking in the face of the fact that the public cannot benefit from agricultural policies, we also encounter the question about who benefits from them. With transition from subsistence farming to export-oriented agriculture as a result of neoliberal reforms, the profit obtained from export goes into the pockets of large land owners and then returns to politicians in order to sustain the supports.⁶⁸ It is possible to see the claim that neoliberal reforms reinforce the relationship between the political and economic elites, which is one of the points emphasized by this study, through agricultural policies.

When groups or classes, which are neglected in reform programs, resort to struggle in order to protect and guarantee their interests, economic instability directly led to social and political instability. The most suffering sections were the workers in the public sector, which wasn't restructured and urban poor people needing the state aids.⁶⁹ The rulers of the mentioned countries caused limited social gains, which were obtained in post-dependence period, to be seized again. They countered those opposing to liberalization with army and police force. As we can see here, the relationship between the authoritarianism and liberalism is a disturbing fact.⁷⁰

Those who observed Arab countries in 1980's would encounter societies in which reinforced cultural bonds didn't bring a political union. In these countries, increase and unequal distribution of richness created a kind of economic growth but it also created an expanding gap between those profited most from the mentioned growth and development in rural area and those who lost profit.⁷¹ Policies implemented in most Arab regimes were for the good of the strong sections of society: like those who supervised some private sections of economy, industry branches under private property, import and export and those who had relations with multi-national companies, the importance of which increased in the period of initiatives.⁷²

Introduction of neoliberal economic policies to Middle East was neither sudden, nor total. States were afraid that if they disobeyed the management bargain they made with their people, people would riot. They didn't want to give up the political-economic device which made the masses obedient.

⁶⁷ The concept of reform, which is used in the study is not qualified as good or bad. It means the change occurred.

⁶⁸ Rami Zurayk and Anne Gough, "the Arab Uprisings", p. 122.

⁶⁹ Murden, "Political Economy from Modernization to Globalization", p. 385.

⁷⁰ Hanieh, *Lineages of Revolt*, pp. 64-65.

⁷¹ Hourani, *A History of The Arab Peoples*, p. 447.

⁷² *Ibid*, p. 450.

However, weak economic indications of existing regimes and absence of an alternative economic model obliged the political leaders in the region to change direction. States, who remained in between the international loan institution demanding the acceptance of new norms and people resisting any decision about re-negotiating the management bargain, embraced a partial reform understanding which combined a transitory market economy and unproductive command economy.⁷³

From 1970's to 1990's, change and continuity happened in Middle East together. System changes such as the end of Cold War, disintegration of Soviets, removal of aids, population increase in USA brought about changes with results on the region. Authoritarian regimes continued their existence as continuity and they followed policies to close opponent channels with measurements they took.

Economic history of the Middle East in the 20th century was a disappointing story for many people rather than a healer or a bridge since it opened to West.⁷⁴ In general of the Arab world, neither the annual average increase of 2 percent in export incomes, which resulted from oil since 1985, nor the developments in macro-economic indicators and foreign payments balance reflected on people even in "a drop".⁷⁵

Arab Uprisings: A Stance Against Global Economic System

Ilan Pappé states three processes he determined as economic globalization of the region, excessive urbanization and exposure to new media revolution would have at least as much influence on shaping the future of the region as religion and culture.⁷⁶ History advances in a cumulative way and the events which are claimed to be revolutionary are both the reason and the result of change.⁷⁷ Therefore, 2011 uprisings and afterwards were both the reason and the result of change for Middle East.

If developmental policies made regimes gain outrageous power in Arabic Middle East and thus formed one of the basic foundations of autocracy; did the policies which were called as economic reform and which provided economic liberalization provide political liberalism, too?⁷⁸ State-civil society dichotomy in the Middle East and the causal relationship established with

⁷³ Gelvin, *The Modern Middle East*, pp. 285-286.

⁷⁴ Pappé, *The Modern Middle East*, p. 51.

⁷⁵ Gerges, "Introduction: A Rapture", p. 10.

⁷⁶ Pappé, *The Modern Middle East*, p. 291.

⁷⁷ Gelvin, *The Modern Middle East*, p. 259.

⁷⁸ *Ibid*, p. 287.

authoritarianism related to this base and weakness of capitalism are included in traditional examinations. The mentioned point of view approaches the authoritarianism with the understanding that both the personal rights were insufficient and state controlled oppression prevented the function of economy.⁷⁹ In this case, the reaction of Western states and institutions to 2011 uprisings were seeing those as related to the opposition against the autocratic patterns of the state essentially rather than regarding them as demonstration against free market economy policies.⁸⁰

Apart from deep and mostly covered political meanings of Arab uprisings, one of its most permanent results will be the new point of view awakened in terms of Middle East's political economy. As it can be understood from the slogan shouted in the uprising that "bread, freedom, social justice", these are the most important issues in the minds of the demonstrators. That this slogan was embraced indicates the social crisis encountered by the majority of region in the years before the revolt, which meant a period full of high rates of unemployment, poverty, increase in food price and constantly growing threats on daily life.⁸¹

In the post-independence period, an important part of the legitimacy of the regime was subsidies and social expenditures. With neoliberal reform period, social expenditures started to decrease. During the 2000's, the rate of public expenditures in gross domestic product decreased severely in Egypt, Morocco, Tunisia and Jordan. The main reason of this was the decrease in public sector price expense. In Egypt, while the share of subsidies in public expenditures was %14 between 1980-1981, it was decreased to % 5.6 between 1996-1997. In order to realize this reduction, Egyptian government implied different strategies such as taking meat, fish and rice off the list, reducing the number of subsidized goods to four, reducing the number of people receiving aid, allowing the prices of sugar and bread to increase and reducing the quality and amount of supported products. In Tunisia and Morocco, important reduction in the number of subsidized products and changes which left an important part of urban and rural poor people off the scope of the aid plans occurred.⁸²

Financial crisis, which broke out in 2008-2009 and evolved into a deeper global collapse than all the regressions after World War II in the past, rapidly became the justification for interventions by governments in living condi-

⁷⁹ Hanieh, *Lineages of Revolt*, 4, Eva Bellin, "The Robustness of Authoritarianism in the Middle East: Exceptionalism in Comparative Perspective", *Comparative Politics*, Vol: 36 (2) (2004), p. 139.

⁸⁰ *Ibid*, pp. 5-6.

⁸¹ *Ibid*, p. 2.

⁸² *Ibid*, p. 69.

ons and broader social rights. In spite of the severity of this crisis, its reflections in Middle East were misevaluated by the experts. As a criterion for economic welfare, gross domestic product growth rates were used as base and it was detected that the growth rates were high. Existence of optimistic growth rates conceals the fact that the society were polarizing. Global crisis built on many social crises which existed in the region for a very long time and deepened them.⁸³ In Arab World, food prices reached its highest level since 1990 in December 2010 and increase in the oil price caused the abolishment of most of fuel subsidies.⁸⁴ These increases after 2008 financial crisis are the ones forming the road to 2011 uprisings.

In 2010, before the revolts which Muhammed Buazizi triggered by burning himself, protests arose in Tunisia in 2008 from a rental discussion between Gafsa Phosphate Company, which was a state company in poor Redeyef in the west of country, and the richest businessmen of the region. These protests soon spread to other miner towns of the country. State president Zeynel Abidin claimed that the demands of the protesters became more and more political and quenched the revolt resorting to any kind of oppressive measurements.⁸⁵ 2008 Gafsa Mining Basin Revolt is regarded as the most important revolt in Tunisia since the Bread Revolt in 1984.⁸⁶

Gafsa strike in Tunisia, labor movements in Egypt between 2004-2010 comprising more than three thousand strikes, sit-in protests and marches in which two million workers and their families participated were the expression of social and economic justice demands similar to IMF uprisings in 1970's and 1980's.⁸⁷ Therefore, this study names 2011 Arab Uprisings as "neo-IMF uprisings" in order to emphasize that they weren't different from the demands of other revolts and protests historically and determine their roots.

Transnational important factor of Arab uprisings is neoliberalism. Neoliberal policies broke the "benefit for compliance" formula, which connected Arabic governments and the people they ruled to each other after World War II, and the management bargain based on this formula, detracted Arab societies from their administrators. As a result of mentioned policies, social security network was weakened, the profit gained by the middle class from welfare state applications was reduced, the gap between rich and poor dee-

⁸³ Ibid, pp. 145-146.

⁸⁴ Gerges, "Introduction: A Rapture", p. 13.

⁸⁵ Gelvin, *The Modern Middle East*, p. 317.

⁸⁶ Eric Gobe, "The Gafsa Mining Basin between Riots and a Social Movement: Meaning and Significance of a Protest Movement in Ben Ali's Tunisia", HAL-SHS, 20 January 2011, s. 1, (last accessed 29 January 2017 <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00557826/document>).

⁸⁷ Gelvin, *The Modern Middle East*, p. 332.

pened and a crony capitalist class was born, which drew the rage of people.⁸⁸ Before the waves of uprisings and protests, increased violations of labor force were made in the name of investment and growth.⁸⁹

About privatization, which is the incarnation of neoliberal policies, the total income gained by Egypt from privatization between 2004-2008 was % 70 of the income gained from privatization since the structural compliance started in 1991. World Bank announced Egypt as “the most reformist country of regions” every year between 2006-2008.⁹⁰ In the most reformist country of the region, % 20 of population lived under poverty line, one-fifth were just above this line and in the risk of falling under the line.⁹¹ When we look at Egypt after Tahrir in 2011, we can see that social revolution still hasn’t occurred, two or three corrupt businessmen were arrested but super-rich of the country remained super-rich, the army had a socio-economic dominance integrated with its control over real estate market, malls and factories producing basic goods.⁹²

There are two major highlights throughout the study: that neoliberal policies increase economic polarization and increasing relationship levels of political and economic elites in reform process. The latter is a situation that Arab countries should resolve after uprisings at least as much as the former. Normative analyses, which were made excluding structural reasons and those who have strategic relations with the regime, and which are based on democracy-authoritarianism dichotomy will mislead us.⁹³ A factor, which has a central importance among the reasons of uprisings but which is included in the studies in a limited way is the relations recently growing between the political and economic elites.⁹⁴

Bassam Haddad calls the relations between political and economic elites as new nexus of power. However, new combination of power is not enough to constantly cause protests. What brought the seemingly impenetrable wall of fear to an end was the meeting of various factors.⁹⁵ Therefore, increasing polarization and the new nexus of power, which is the connection between economic and political elites, are political-economic reasons of Arab uprisings.

⁸⁸ Ibid, p. 338

⁸⁹ Haddad, “Authoritarian Resilience”, p. 119.

⁹⁰ Hanieh, *Lineages of Revolt*, p. 52.

⁹¹ Juan Cole, “Egypt’s Modern Revolutions and the Fall of Mubarak”, In *The New Middle East*, ed. Fawaz Gerges (Cambridge: Cambridge University Press, 2014), p. 75.

⁹² Paul Amar, “Egypt”, In *Dispatches from the Arab Spring: Understanding the New Middle East*, ed. Paul Amar and Vijay Prashad, (Minneapolis London: University of Minnesota Press, 2013), p. 38.

⁹³ Haddad, “Authoritarian resilience”, p. 114.

⁹⁴ Ibid, p. 117.

⁹⁵ Haddad, “Authoritarian resilience”, pp. 118-121.

Elites' support for status quo is not a simple one because it is a norm almost everywhere. This is also a way of legitimating the status quo.⁹⁶ In fact for this reason, Syria, Damascus and Aleppo remained relatively silent due to a possibility of a better alternative not being able to be reached in the main parts of Syria as a whole.⁹⁷ In Syria, especially the upper class of business world is a strict supporter of the regime due to their interwoven interests. Even if a people-oriented leadership is yielded by the uprisings, it would be wrong to assume that business world interests and their social contractors would become a preference for state-oriented economic order.⁹⁸ The possibility of overthrowing the regime leaders in Egypt and Tunisia caused the army and capitalist class to undertake the responsibility of this transition, being aware of the fact that standing against the movement will increase its speed. In both countries, army made a guidance which would guarantee the stability that will ensure continuity of capitalist relationships. In Syria, divisions were dilatory as the wealth of the rich was interlocked with the regime itself.⁹⁹

Uprisings in 2011 caused a lot more than overthrowing the authoritarian leaders. Protesters united in the axis of the demand to end authoritarian regimes and demonstrators gathered many different sections of the society. However, one of the most important things unearthed by the uprisings beyond this superficial image was that it showed that politics and economy, which were regarded as two separate areas, were in fact fused and parts of the same struggle. These revolts are the expression of not only political reform concerns, but also challenging the results created by capitalist development and neoliberal reforms.¹⁰⁰

Working population was impoverished by implementing neoliberal reform policies unsoundly and controlling the resources in Arab world under their value. As these policies comprised controlling national sources by an external power and exchanging sources below their value, it means re-establishing the colonialism indirectly.¹⁰¹

⁹⁶ Ibid, p. 118

⁹⁷ Ibid, p. 122.

⁹⁸ Ibid, p. 123.

⁹⁹ Hanieh, Lineages of Revolt, p. 164.

¹⁰⁰ Ibid, p. 164

¹⁰¹ Ali Kadri, "A Depressive Pre-Arab Uprising Economic Performance", In *The New Middle East*, ed. Fawaz Gerges, (Cambridge: Cambridge University Press, 2014), p. 94.

Conclusion

The attempt to summarize recent history of the Middle East carries the risk of falling behind rapidly changing events. Tendencies, which may seem very important at a given moment may become unimportant with the influence of new and unexpected events.¹⁰² Arab uprisings, which we can regard as the most important event of 2011, are now behind our perception due to factors such as Syrian civil war, increasing terrorism and ISIS. However, this doesn't mean that the desire for change and demand to question the order, which were put forth by the uprisings, has also fallen behind.

According to the Global Risks Report published as the text determining the agenda of the summit before Davos meeting in World Economic Forum between 17 – 20 January 2017; income inequality consistently decreased in industrialized countries during 20th century, but this situation was interrupted with the increase in the income of the %1 of the population, who earned the most income in countries such as USA, Canada, England since 1980's.¹⁰³ Although this determination is regarded as an assumption for developed countries, it puts forth that all countries are affected by the income inequality. That is what 2011 Arab uprisings intended to demonstrate. Again in relation with this determination, the fact that the theme of 2017 Davos meeting was "how can leaders react to the real disappointment of people left behind by globalized market capitalism"¹⁰⁴ indicates the degree of the crises which can be created by the global economic system. 2011 uprisings are the disappointment of "people left behind" in Arab countries, which aren't in a different economic order from global economic system's own internal contradictions and dead ends.

The last thirty years in Arab countries witnessed a chronic erosion in basic economic and social rights as a direct result of neoliberal policies in every sense. The heaviest damage of this erosion was on a whole the young generation which was condemned to a future comprising of unemployment, low paid jobs and social exclusion. This situation is not a unfortunate result of political misfortune or negligence of authoritarian leaders. These are the reasonable and predictable results of neoliberal reform, which was made by local elites and international institutions with social scale awareness.¹⁰⁵ Besides poverty,

¹⁰² William L. Cleveland and Martin Bunton, *Modern Middle East*, (Boulder: Westview Press, Fourth Edition, 2009), p. 557.

¹⁰³ The Global Risks Report 2017, World Economic Forum, 11 January 2017, s. 11, (last accessed 18 January 2017, <https://www.weforum.org/reports/the-global-risks-report-2017>).

¹⁰⁴ Everything you need to know about Davos 2017, (last accessed 18 January 2017, <https://www.weforum.org/agenda/2017/01/everything-you-need-to-know-about-davos-2017>).

¹⁰⁵ Hanieh, *Lineages of Revolt*, p. 71.

unemployment and social exclusion, development and reinforcement of local capitalist class was concentric via the channel of state institutions and foreign companies.¹⁰⁶

In summary, neoliberal reform brought about two results in Arab countries: While the people became impoverished and polarized, a small minority became rich and developed in connection with the state. Lower classes, which experienced the double effect both saw the obligatory power of state and they couldn't create the change they demanded because of the institutions or people desiring the continuity of stability continued to give their support to the regimes. We can repeat the question we asked in the introduction, which was if a different Middle East would await Rip van Winkle when he wakes up. The answer we'll get is the failure regarding redistribution where the Arab uprisings have come to.¹⁰⁷ However, continuity of despair and polarization put forth by the uprisings is the first problem to be solved in the new Middle East after uprisings.

Bibliography

- Amar, Paul "Egypt", In *Dispatches from the Arab Spring: Understanding the New Middle East*. edited by Paul Amar and Vijay Prashad. (Minneapolis London: University of Minnesota Press, 2013), pp. 24-62.
- Bellin, Eva. "The Robustness of Authoritarianism in the Middle East: Exceptionalism in Comparative Perspective". *Comparative Politics*, Vol: 36(2) (2004), pp. 139-157.
- Brumberg, Daniel. "Authoritarian Legacies and Reform Strategies in the Arab World". edited by Rex Brynen, Bahgat Korany, Paul Noble. In *Political Liberalization, Democratization in the Arab World*. (Boulder: Lynene Rienner Publishers, 1995), pp. 229-259.
- Cleveland L. William and Martin Bunton. *Modern Middle East*. (Boulder: Westview Press, Fifth Edition, 2013).
- Cole, Juan. "Egypt's Modern Revolutions and the Fall of Mubarak". edited by Fawaz Gerges. In *The New Middle East*. (Cambridge: Cambridge University Press, 2014), pp. 60-79.
- Everything you need to know about Davos 2017, (last accessed 18 January 2017, <https://www.weforum.org/agenda/2017/01/everything-you-need-to-know-about-davos-2017>).
- Gobe, Eric. "The Gafsa Mining Basin between Riots and a Social Movement: Meaning and Significance of a Protest Movement in Ben Ali's Tunisia". HAL-SHS, 20

¹⁰⁶ Ibid, p. 73.

¹⁰⁷ Kadri, "Economic Performance", p. 90.

- January 2011. (last accessed 29 January 2017, <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00557826/document>).
- Gelvin, James L. *The Modern Middle East*. (New York: Oxford University Press, Fourth Edition, 2016).
- Gerges, Fawaz. "Introduction: A Rapture", In *The New Middle East*. edited by Fawaz Gerges. (Cambridge: Cambridge University Press, 2014), pp. 1-38.
- Gilpin, Robert. *The Political Economy of International Relations*. (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1987).
- Haddad, Bassam. "Syria, The Arab Uprisings, and The Political Economy of Authoritarian Resilience", *Journal For And About Social Movements*, Vol: 4 (1) (2012), pp. 113-130.
- Hanieh, Adam. *Capitalism and Class in the Gulf Arab States*. (New York: Palgrave-Macmillan, 2011).
- Hanieh, Adam. *Lineages of Revolt*. (Chicago: Haymarket Books, 2013).
- Hourani, Albert. *A History of The Arab Peoples*. (Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press, 1991).
- Huberman, Leo. *Man's Wordly Goods*. (New York and London: Monthly Review Press, 1968).
- Kadri, Ali. "A Depressive Pre-Arab Uprising Economic Performance". In *The New Middle East*. edited by Fawaz Gerges. (Cambridge: Cambridge University Press, 2014), pp. 80-106.
- Murden, Simon. "Political Economy from Modernization to Globalization", edited by Youssef M. Choueiri, *A Companion to The History of The Middle East*, (Oxford: Blackwell Publishing, 2005), 372-389.
- Pappe, Ilan. *The Modern Middle East*. (London and New York: Routledge, 2005).
- Richards Alan and John Waterbury and Melani Cammett and Ishac Diwan. *A Political Economy of the Middle East*. (Colorado: Westview Press, Updated 2013 Edition).
- Shlaim, Avi. "Israel, Palestine, and Arab Uprising", edited by Fawaz A. Gerges. *The New Middle East: Protest and Revolution in the Arab World*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2014), pp. 80-106.
- The Global Risks Report 2017, World Economic Forum, 11 January 2017, (last accessed 18 January 2017, <https://www.weforum.org/reports/the-global-risks-report-2017>).
- Zurayk Rami and Anne Gough. "Bread and Olive Oil: The Agrarian Roots of the Arab Uprisings". edited by Fawaz Gerges. In *The New Middle East*. (Cambridge: Cambridge University Press, 2014), pp. 107-131.

Revisiting the Saudi Position During the Iran-Iraq War through the Lens of Balance of Threat Theory

Abstract

The Iran-Iraq war was a high intensity conflict between two major powers of the Gulf region that lasted almost nine years, when both countries experienced significant losses including manpower, national economic indicators and intrinsic prestige. Earlier debates on the Iran-Iraq war expressed it as an indicator of longer-term fluctuations in the geopolitics of the Gulf region. In fact, this study presents the position of Saudi Arabia during Iraq-Iran war in the light of Stephen Walt's Balance of Threat theory. This study is followed by the argument that Kingdom of Saudi Arabia (KSA) successfully balanced its perceived threat from Iran during The Iran-Iraq war in the 1980s through supporting Iraq. Saudi tendency for supporting Iraq sought its concerns behind hostile revolutionary (1979) regime in Iran. Therefore, Iraq was realized as a credible defense shield for other Gulf States for posing a momentous dent to Iranian military power in the ongoing war. So, the authors have harnessed the concept of Balance of Threat theory for estimating the pro-Iraqi stand of Saudi Arabia for its desire to balance the threat coming from Iran.

Key Words: Saudi Arabia, Iraq- Iran war, Balance of threat, Stephen Walt.

Mehmet Rakipoğlu

PhD. Candidate Middle East
Institute, Sakarya University,
Turkey, Mehmet.rakipoglu@
ogr.sakarya.edu.tr

İran-İrak Savaşı Sırasında Suudi Konumunu Tehdit Dengesi Teorisi Merceğiyle Yeniden Ele Almak

Öz

İran-İrak savaşı, her iki ülkenin de insan gücü, ulusal ekonomik göstergeler ve gerçek prestij gibi önemli kayıplar yaşadığı, yaklaşık dokuz yıl süren ve Körfez bölgesinin iki büyük gücü arasında yüksek yoğunlukla gerçekleşen bir çatışmaydı. İran-İrak savaşıyla ilgili daha önceki tartışmalar söz konusu savaşı, Körfez bölgesinin jeopolitiğinde uzun vadeli dalgalanmaların bir göstergesi olarak değerlendirdiler. Aslında bu çalışma, Stephen-Walt'un Tehdit Dengesi teorisi ışığında Suudi Arabistan'ın Irak-İran savaşı esnasında aldığı konumunu ortaya koymaktadır. Bu çalışmayı, Suudi Arabistan Krallığı'nın 1980'lerde İran-İrak savaşı sırasında İran'dan algıladığı tehdidi Irak'ı destekleyerek başarılı bir şekilde dengelediği argümanı izlemektedir. Suudi Arabistan'ın Irak'ı destekleme eğiliminde, İran'daki düşman devrimci (1979) rejimin rolü büyük olmuştur. Bu nedenle Irak, devam eden savaşta İran askeri gücüne önemli kayıplar yaşattığı için diğer Körfez Ülkeleri tarafından güvenilir bir savunma kalkanı olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle, yazarlar, İran'dan gelen tehdidi dengeleme arzusuyla Suudi Arabistan'ın Irak yanlısı tutumunu incelemek için Tehdit Dengesi teorisi kavramından yararlanmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Suudi Arabistan, Irak-İran savaşı, Tehdit dengesi, Stephen Walt.

Mehmet Rakipoğlu

Doktora öğrencisi,
Sakarya Üniversitesi
Ortadoğu Enstitüsü,
Türkiye, Mehmet.
rakipoglu@ogr.sakarya.
edu.tr

بيدعتدا نزاوتة تيرظنق فو تيقارعدا تميزايرلا بربحدا لالاخ ي دوعسدلا ف قومدا ل وابتة قداعا

ةصلاخلا

الحرب الإيرانية العراقية كانت صراعًا مكثفًا بين القوتين الكبيرتين في منطقة الخليج استمرت لنحو تسع سنوات، وشهدت خسائر مهمة لكلا البلدين مثل القوة البشرية والمؤثرات الاقتصادية الوطنية والاعتبارات الحقيقية. واعتبرت النقاشات السابقة بشأن الحرب الإيرانية العراقية أن هذه الحرب هي مؤشر للتقلبات طويلة المدى التي شهدتها التطورات الجيوسياسية في منطقة الخليج. في الواقع هذه الدراسة تكشف موقف المملكة العربية السعودية التي اتخذته خلال الحرب العراقية الإيرانية في ضوء نظرية توازن التهديد لستيفن والت. ويعقب هذه الدراسة جدل التوازن الناجح الذي حققته المملكة العربية السعودية من خلال دعمها للعراق في الحرب الإيرانية العراقية في الثمانينات ضد الخطر الإيراني الذي شعرت به. وكان للنظام الثوري المعادي في إيران (1979) دور كبير في توجيه المملكة العربية السعودية لدعم العراق. ولهذا السبب تم اعتبار العراق درعًا دفاعيًا موثوقًا من قبل دول الخليج لأنها أوقعت خسائر كبيرة في القوة العسكرية الإيرانية خلال الحرب الخليجية. ولهذا السبب استفاد الكتاب من مفهوم نظرية توازن التهديد من أجل تحليل موقف المملكة العربية السعودية المؤيد للعراق والتي كانت ترغب في موازنة الخطر القادم من إيران.

الكلمات المفتاحية: المملكة العربية السعودية، الحرب العراقية الإيرانية، توازن التهديد، ستيفن والت

محمد رقيب أوغلو

ليكو، ايراقص تجماع طسولاً قريشدا لجمعم، اراوت كدب لاط

Mehmet.rakipoglu@ogr.sakarya.edu.tr

1. Introduction

Interpretation of historical facts is a greater part of academic exercise of the vibrant scholarship. Among those several exercises and debates, Iran-Iraq War is given a privileged status by the analysts and scholarship on the Middle Eastern affairs. Although, Iran- Iraq war was an interstate high intensity and prolonged conventional conflict, actually it was more than its scope.¹ It has two distinctions from other conventional wars. First, it was inordinately protracted, which surprisingly lasted longer than two world wars. Second, it was an asymmetrical conflict in which the springs of each side differ from each other and it was a significant hybrid war, which observed use of missiles, chemical weapons, attack on oil tankers etc.

In the contemporary international system, the conflicts and engagements for peace in the world has become complex. Now, we see multiple immediate and extended stakeholders and shareholders of such developments. Among those events in the history, the Saudi position during Iran-Iraq war played its key role for determining some outcomes through supporting Iraq by economic, military or diplomatic means. This study aims to analyze the Saudi position during the Iran-Iraq war in the light of Balance of Threat Theory (BTT).

According to this aim, the first chapter of the study is devoted to probe the significance of Iran- Iraq war for Saudi Arabia. The second chapter is based on a brief account on Balance of Threat Theory. The third chapter is about the Saudi position during Iran-Iraq war. This study is followed by the argument that Kingdom of Saudi Arabia (KSA) successfully balanced its perceived threat from Iran during Iran-Iraq war in the 1980s.

2. The Significance of Iran-Iraq War for Saudi Arabia

Regional actors of Middle East have been playing major role for distributing their power for vested interests. In this context, Iran and Iraq can be considered two prominent players. Their relations remained in transformation while depending on local, regional and international conjunctures. Further, multiple bilateral disputes between Iran and Iraq such as border dispute on Shatt-al-Arab, antagonistic evolutionary domestic and foreign orientations, ethnic disturbance (in minority Persian, Kurds and Arab population of respective countries) and sectarian difference (Sunni and Shiites) started challenging national cohesion and social harmony of both countries. These rea-

¹ David Segal, "The Iran-Iraq War: A Military Analysis", *Foreign Affairs*, 66 (5) (1998), p. 943.

sons of protracted antagonism also contributed in the final nodes of conflict between both countries in 1980.

In 1979, The Islamic Revolution in Iran and Soviet invasion of Afghanistan adjusted the alliances of regional countries. During February 1980, Saddam Husain proposed a territorial and ideological development called "The National Charter for the Arab States" for having peaceful relations, cooperation for mutual defense of Arab states, and integration of regional economics. He was assuming himself as new Gamal Abdel Nasser in Iraq. This opportunity not only acquainted new capabilities for Iraq, but also made Iran and KSA as rival states at the Gulf region through highlighting security oriented irritating stance of Arab Gulf on three islands and question of Kuwait.

The revolution of Iran (1979) and commitment for exporting its ideology to other countries posed a threat to monarchs in the Arab Gulf region. Therefore, the establishment of those countries perceived it a direct threat to social harmony, national cohesion, national security and regional stability. Further, the hostile statements of Iranian officials and senior clerics warned about potential actions of Iran for revising the regional order. Among all Arab Gulf states, Saudi establishment was much worry about this event, because it has more stakes (religious, economic, security) than any other Gulf state in the region. Furthermore, it had good relations with the pre-revolution establishment (Shah of Iran) since 1928.² Actually, those relations were strengthened especially in 1960s when King Faisal and Shah Raza Pehlevi were in power.³ Therefore, the revolution started a new chapter of bilateral relations with such Arab states which were highly antagonistic than cooperation.⁴ Consequently, Saudi Arabia backed Iraq during Iran-Iraq war and cut its diplomatic ties with Iran.⁵ Besides of exporting revolution in the region, Saudis alleged Iran for seizing the Grand Mosque (Kaaba) and strained its bilateral relations with Iran. In fact, it remained mystery, because no any evidence was uncovered by Saudis at any forum for clue about Iran's involvement in the target event.

² Richard Javad Heydarian, "Iran-Saudi Relations: Rising Tensions and Growing Rivalry", *Foreign Policy in Focus* (6 August 2010): Accessed 29 April 2017. https://fpif.org/iran-saudi_relations_rising_tensions_and_growing_rivalry/

³ Henner Furtig, "Conflict and Cooperation in the Persian Gulf: The Interregional Order and US Policy", *Middle East Journal*, 61 (4) (2007), p.628.

⁴ Reza Ekhtiyari Amiri and Fakhreddin Soltani, "Iraqi invasion of Kuwait as Turning Point in Iran-Saudi Relationship", *Journal of Politics and Law*, (1) (2011), p.188.

⁵ Gwenn Okruhlik, "Saudi Arabian-Iranian Relations: External Rapprochement and Internal Consolidation", *Middle East Policy*, 10 (2) (2003), p.116.

Moreover, Iranian revolution and Iran-Iraq war triggered the formation of Gulf Cooperation Council (GCC) for securing the interests of Arabian Gulf countries in 1981, but the expected vast difference of opinion on several foreign policy issues led less coordination and suspicion about loyalty of member countries further deterioration with in the GCC. Being a bigger country in Arab states, KSA wants to project itself as a dominant power on the other Gulf countries. Therefore, it was happy on the status quo, but the revolutionary leadership wanted to revise this political order of the region in accordance with its own designs. Furthermore, Iranian expansionist policies, the idea of exporting revolution and crisis in the Lebanon and Syria caused another node of bilateral tension. Resultantly, Saudi establishment did hurt the Iranian economy through controlling the oil prices, checking the Iranian pilgrimages and organizing an alliance of regional countries against Iran. Although, Saudi establishment remained much successful for controlling oil prices, but it could not hurt Iran on pilgrimage issue and at the forum of GCC.

In result of war, both countries directly suffered with a huge human, material, and financial losses. Neither of them won the war nor the border dispute was resolved. In addition, Israel destroyed Iraqi nuclear power plant; therefore, Iraq relatively equalized its power through hitting the Iranian nuclear installations. Economically, both countries caused dropping the oil prices and increased their foreign debt. Iraq took most of its debt from Saudi Arabia and Kuwait. It requested both countries for relative relief, but those countries refused to do so. Despite losses, Iraqi military remained more battle handed than Iran. It had Scud missiles and chemical weapons. Very soon, Iraq started behaving like a regional power in the Gulf region. Although, KSA took a temporary benefit from this conflict, but it seriously calculated the futuristic challenges with both countries, where Iran became a declared enemy state for KSA, but Iraq was potentially seeking an extra role in the region more than KSA. Therefore, the strategy for balancing the threat could not stop here, but continued till first Gulf war, when KSA supported Kuwait against Iraq. Following paragraphs have been organized to understand the main tenets of Balance of Threat Theory, which successfully describe the interstate alliance (Saudi-Iraq) of two Arab countries against Iran.

3. Balance of Threat Theory

The reason why the states make alliances has always remained a very complex question. Among various explanations, Balance of Threat Theory (BTT) explains this foreign policy behavior of certain states during certain circumstances. Stephen Walt wrote his famous book titled "The Origin of Alliances" in 1987, which started a debate through explaining a number of reasons for making particular alliances. This theory actually competes with Balance of Power Theory (BPT) which describes that states build their power and define their threats with reference to the powers of other states. This behavior leads the concept of mutual security rather than accumulation of power in the few states. It was the period of the Cold War, where power was not fairly distributed or not an ideal or mature concept of mutual security was evolved unless organizing some collective security arrangements. Walt negated these concepts and presented the Balance of Threat Theory (BTT), which describes that states behave in accordance with their perceived security threat from other states. This makes international relations fruitful.⁶

How to estimate this perceived threat? Walt mentioned four indicators for calculating that particular threat. First indicator is Aggregate Power of the opponent state. It describes how much powerful that state is. Second indicator is Geographical Proximity of the opponent state. It describes how much closer the threat of that state is. Third indicator is about Offensive Capabilities of the opponent state. It describes how much military power is capable for posing a credible threat of that state. Fourth indicator is Offensive Intentions of the opponent state. It indicates how much aggressively acting that state is. Stephen Walt believes that these four indicators are enough to calculate that perceived threat form an opponent state.

This theory works best when certain assumptions are fulfilled. For this reason, the definition of security and threat is very important. During the Cold War, states were in search for acquiring extended nuclear deterrence for deterring aggression of a nuclear state, but now the role of non-state actors and acts of terrorism define the security and threats to the states. Despite these challenges, BTT⁷ relatively works better between inter-states.

⁶ David Priess, "Balance of Threat Theory and the Genesis of the Gulf Cooperation Council: An Interpretative Case Study", *Security Studies*, 5 (4) (1996), p. 143-171.

⁷ Are there some limitations of BTT? It has two very basic limitations. First, its indicators for calculating the threat perception are highly correlated. Second, it does not guide states for setting their priorities of indicators for perceiving threats.

Are there some examples of this kind of inter-states relationships? The French-Britain alliance was based on the basis of threat perception from Nazi Germany. Therefore, these states balanced their threat through posing a collective threat to their common enemy.⁸ Similarly, China and Pakistan made alliance against India which shares hostility with both countries.⁹ Likewise, US-NATO defense cooperation was organized against Soviet Union, is another classical example of BTT.¹⁰ In this academic exercise, the case of Saudi Arabia has been taken which balanced the perceived threat of Iran through strategically positioning itself during Iran-Iraq war.¹¹ We argue that states do not align unless it is in the face of a common threat, and that states (Saudi Arabia-Iraq) align in order to help them counter threats from other states.

During the period of Shah of Iran, the aggregate military power of Iranian forces was far competent than Arab Gulf states. Its defense expenditures were more than Kuwait, Oman and Saudi Arabia altogether. Later, the radical revolutionary Iranian leadership not only continued the Shah's defense activism in the region, but also criticized the position of monarchs particularly the Saudi family. This led Saudi Arabia to look revolutionary Iran having aggressive designs. Very soon, riots occurred in the Shia population of KSA and Iranian pilgrims protested against Saudi family within KSA. Further, strict Saudi reaction to the protestors; checking the cassettes of Khomeini's speeches, revolutionary leaflets and broadcasts of Iranian radio; reaction of Iran-based so-called Islamic Revolutionary Organization; Iranian call for Conference of World Liberation Movements; and perceiving Iran as full-fledged national security threat led Saudis for deciding to help Iraq during Iran-Iraq war. Therefore Revolution in Iran changed the discourse of history in the Gulf region, where new republic in Iran posed relative threat to KSA. The significance of this threat can be understood from the direct hostility between two countries when Royal Air Force of KSA shot down an Iranian aircraft in its territory in 1984. This led more attacks of Iranian Revolutionary Guards and Iranian air force (1984-88) on oil tankers doing business with KSA. Resultantly, KSA supported Iraq more than earlier during Iran-Iraq war. It also contributed to Iraqi efforts for entering war again in Iranian territory in

⁸ "Balance of Threat Theory: Assumptions & Example", Study.com, (Accessed 12 April 2018), <https://study.com/academy/lesson/balance-of-threat-theory-assumptions-example.html>

⁹ Micheal Watson, "Balance of Power vs Balance of Threat: The Case of China and Pakistan", (Master's Thesis, Marine Corps University, 2002), p.1-35.

¹⁰ Tom Dyson, "Balancing Threat, not Capabilities: European Defence Cooperation as Reformed Bandwagoning", *Contemporary Security Policy*, 34 (2) (2013), p.387-391.

¹¹ Scoot Cooper, "State-Centric Balance of Threat Theory", *Security Studies*, 13 (2) (2003), p.306-349.

the early 1988.¹² Despite mentioning a brief account, following paragraphs are conversant about salient Saudi position during the Iran-Iraq war in the light of the assumptions and tenets of Balance of Threat Theory.

4. Saudi Position during Iran-Iraq War

Kingdom of Saudi Arabia (KSA) is one of the powerful regional actors in the Middle East in general and in the Gulf region in particular. It found Iran as challenging states for KSA's target position after the 1979 revolution. Therefore, its position in the Iran-Iraq war was based on that perspective. Iran-Iraq war has been examined through the point of view of Balance of Threat Theory. It describes that states behave rationally while making alliances with other powers to offset threats.¹³ During Iran-Iraq war Saudi Arabia and Iraq found each other as allies for offsetting the threat from revolutionary Iran.

Walt argues that states generally accept the rise of non-aggressive countries. On the other hand states try to balance their threat with less powerful but more aggressive countries.¹⁴ In this case, Saudi Arabia accepted Iraq as an ally for counterbalancing Iranian aggression. In fact, Iraq was not as aggressive as Iran was challenging the Saudi status quo at the Kingdom in terms of legitimacy¹⁵ and stability¹⁶. So, it is obvious that states ally against prevailing threat to their security rather than against a nation's superior power alone.¹⁷

As it is mentioned before according to Walt, there are four elements which help to estimate the threat. Those elements are aggregate power, geographic proximity, offensive capabilities, and offensive intentions of a state.¹⁸ Essentially, those elements are about the power of the threat, its closeness, the capability of the military, proportion of aggressiveness. Walt further ar-

¹² Gregory Gause, "Balancing What? Threat Perception and Alliance Choice in the Gulf", *Security Studies*, 13 (2) (2003), p.273-305.

¹³ Stephen Walt, *The Origins of Alliances* (New York: Cornell University Press, 1987), p.19.

¹⁴ Stephen Walt, "The progressive power of realism", *American Political Science Review*, 91 (4) (1997), p.933.

¹⁵ Saudi regime exploits its services to the Two Grand Mosques and an opposition to Israel, but the revolutionary leadership of Iran challenged this stance and tried to present itself as hero of Muslim world through showing itself real opponent of Israel instead KSA.

¹⁶ Prince Turki al-Faisal bin Abdul Aziz al-Saud declared that Iran poses threat to KSA. T. Al Saud, "Saudi Arabia's Foreign Policy", *Middle East Policy*, 20 (4) (2013), p. 38; One can check: L. Rubin, *Islam in the Balance: Ideational Threats in Arab Politics* (California: Stanford University Press, 2014)

¹⁷ Watson, "Balance of Power", p.9.

¹⁸ Walt, *Origins of Alliances*, p.21-28.

gued that these four elements are not obligatory to be affective simultaneously.¹⁹ The more aggressive or expansionist a neighboring state appears, the more likely it is to trigger an opposing coalition.²⁰ In this case, Iran had these four elements for fulfilling its aggression against Saudi Arabia and Iraq. The revolutionary, Shiite rhetoric and ideology was a common ideological enemy state for Saudi Arabia and Iraq.

It is easy to say that balance of threat strategies are formed by the level of threat.²¹ Generally, efforts to balance the threat are intensified, when the level of threat increases.²² This balancing needs little encouragement. It is divided into two parts. The positive balancing strategy that has the higher threat perception; the negative balancing strategy that has the lower threat perception. But what does “balancing” mean? Very expectedly, most of the scholars define balancing in military terms only. As, Randall Schweller defines “balancing” as the creation or aggregation of military power through internal mobilization or the foreign alliances to prevent or deter the territorial occupation or the political and military domination of a state or a coalition.²³ Indeed, balancing is about efforts of states to achieve their security. But Walt has two different definitions for balancing. First is domestic military build-up and second is external balancing through forming alliances. Both of the definitions have some common points regarding military and security.²⁴

The position of Saudi Arabia during Iran-Iraq war was based on external threat i.e. Iran. According to balance of threat theory, states’ alliance behavior is determined by the threat they perceive from other states. Walt contends that states will generally balance by allying against a perceived threat, although very weak states are more likely to bandwagon with the rising threat in order to protect their own security. Saudi Arabia supported Iraq because she considered that Iran was an internal and external threat. It perceived that Iran would struggle against the status quo which would directly threaten

¹⁹ Stephen Walt, “Keeping the world “off balance”: Self- Self-restraint and U.S. foreign policy”, in *America unrivaled: The future of the balance of power*, ed. G. J. Ikenberry (New York: Cornell University Press, 2002), p.133.

²⁰ Walt, *Origins of Alliances*, p.23.

²¹ Walt, *Origins of Alliances*, p.5.

²² Thomas Gangale, “Alliance Theory: Balancing, Bandwagoning, and Détente”, OPS-Alaska and San Francisco State University International Relations 720, (accessed 12.01.2018), https://ops-alaska.com/publications/2003/2003_AllianceTheory.pdf, p.4.

²³ Randall Schweller, “Unanswered Threats: A Neoclassical Realist Theory of Underbalancing”, *International Security*, (2) (2004), p.166.

²⁴ See P. Schroeder, Colin Elman and Miriam Fendius, “Correspondence: History vs. Neo-realism: A Second Look”, *International Security*, 20 (1) (1995), p.187, 193-95.

the national security of KSA. Hence, Saudi decision for supporting Iraq was based on the Saudi's fear of Iran. It must be noted that Iran's propaganda against the legitimacy of the Kingdom of Saudi Arabia and the so-called religious authority of Riyadh administration compelled KSA for assisting Iraq diplomatically, politically and financially during the war.²⁵

Kenneth Waltz indicated that the security and survival are the highest point. Only if survival is assured, states can safely seek other goals as tranquility, profit, and power. The first concern of states is not to maximize power but to maintain their position in the system.²⁶ Many realists, like Waltz, say that survival for states is significant.²⁷ Here, KSA made alliance with Iraq for making sure its own survival. It is not strange that states identify their own security concerns on the basis of their own values. Therefore, this situation can be seen in Saudi Arabia's perception regarding Iran before and after 1979. It did not perceive Iran as a security threat before 1979, but to the revolutionary government in 1979.²⁸ This threat perception was a construct of Saudi's own values (Wahhabi interpretation against Shiite government in Iran).²⁹ It must be noted that states define their actions with security based targets. This policy can be defined balancing regarding the threat. Balancing must be in favor of supporter states too which harness their influence to persuade other states to do what is necessary for balancing the threat.³⁰

Saudi Arabia was uncomfortable upon power struggle between Iran and Iraq, because it was seeing them as revisionist countries in the region which could change the balance of power and the status-quo. Walt believes that states which possess clearly aggressive posture, those tend to provoke more opposition than those which seek primarily to uphold the status quo.³¹ KSA was in favor of status-quo. Similarly, Egypt, Syria, and Iraq were also considered as revisionist countries before 1979. Therefore, KSA perceived threat from these states. Then, Saudis tried to balance the threat by making alli-

²⁵ Reza Amiri, Ku Samsu and Hassan Fereidouni, "The Hajj and Iran's Foreign Policy towards Saudi Arabia", *Journal of Asian and African Studies*, 46 (6) (2011), p. 680.

²⁶ Kenneth Waltz, *Theory of International Politics* (California: Addison-Wesley Publishing Company, 1979), p.126.

²⁷ Gangale, "Alliance Theory: Balancing, Bandwagoning, and Détente", p.2.

²⁸ May Darwich, "Identical Material Forces in Threat Perception: Divergent Cases of Syria and Saudi Arabia During the Iran- Iraq War (1980-1988)", *Journal of Global Security Studies*, 1 (2) (2016), p. 147.

²⁹ Joseph Nevo, "Religion and National Identity in Saudi Arabia", *Middle Eastern Studies*, 34 (3) (1998), p.41.

³⁰ Kai He, "Undermining Adversaries: Unipolarity, Threat Perception, and Negative Balancing Strategies after the Cold War", *Security Studies*, 21 (2) (2012), p. 163.

³¹ Stephen Walt, "Balancing Threat: The United States and The Middle East", *Yale University of International Affairs*, 5 (2) (2010), p.10.

ances with regional powers like Iran. Why Saudi's did an ally with Iran? It is easy to say that Iran was not perceived as a threat by Saudis at that time. So, Saudi Arabia and Iran tried to establish regional status-quo or stability against anti-status-quo countries. This policy was called "two pillars policy". Later, the Iranian revolution changed the domestic and foreign policy of Iran. Therefore, KSA also changed its policy towards Iran.³² This created a new atmosphere and changed Saudi Arabian foreign policy priorities.

Before 1979, both KSA and Iran were nearest friends of each other, but the revolutionary regime made them nearest foes of each other. Resultantly, "Twin Pillar Policy" collapsed. Now, Iran was perceived as a nearest threat for challenging the monarchist regional order through exporting revolution.³³ KSA perceived that Iran is challenging its so-called religious credentials.³⁴ Therefore, it approached to Iraq in order to offset the threat of Iran.³⁵ The foreign policy of Saudi Arabia regarding the ME has been based on the understanding of *raison de'tat*. Iranian regime became a real threat for the region (especially for the Arabian Gulf) that led the Saudi leadership to react assertively by extending strong support to Iraq. All Gulf countries, including Saudi Arabia, feared the impacts of the revolution.

In spite of declaring neutrality in the Iran-Iraq war, KSA clearly supported and backed Iraq. It also encouraged other Gulf countries to do the same. Later, former Saudi Minister of Interior, Prince Naif stated that Saudi Arabia underpinned Iraq and as he stated this support will sustain. He concluded an agreement with Iraq on security cooperation.³⁶ He also called other Gulf countries to support Iraq against Iran in the same way.³⁷ Very significantly, the Shiites Islamic regime and its possibility to spread over the region after the 1979 revolution in Iran changed Saudi Arabia's national security sense. The possibility of spreading the revolution unveiled the Saudi Arabia's biggest threat i.e. Shiites in Iran.³⁸

³² A. Jahner, "Saudi Arabia and Iran: The Struggle for Power and Influence in the Gulf", *International Affairs Review*, XX (3) (2012), p.39.

³³ Darwich, "Identical Material Forces", p.147.

³⁴ Darwich, "Identical Material Forces", p.149.

³⁵ Darwich, "Identical Material Forces", p.142.

³⁶ Ruhollah Ramazani, *Revolutionary Iran: Challenge and Response in the Middle East* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1987), p.73.

³⁷ Gerd Nonneman, *The Gulf states and the Iran-Iraq War: Pattern shift and continuities in Iran, Iraq and the legacies of war* (New York: Palgrave Macmillan, 2004), p.167-192.

³⁸ James Wynbrandt, *A brief history of Saudi Arabia*, (New York, Infobas Publishing, 2004), Second Edition, p. 244.

All Gulf countries led by Saudi Arabia supported Iraqi Baath regime by militarily, financially, logistically and diplomatically in order to eliminate the nature of Iranian revolution and to restrain the potential power of Khomeini's regime by presenting Iraq "temporary good". Besides the strong and indispensable support by Gulf countries, Arabs considered Iraq as a buffer country which can stop Iranian expansionist policy. If Iraq has been defeated this would mean that the biggest and direct obstacle in front of Iran would not exist anymore. Therefore, Iran will be able to attack easily on other Gulf countries. In the first phase of Iran- Iraq war, Iraq was seemingly winning the war. Till 1982, the conditions were in favor of Iraq. Hence, Saudi Arabia assessed that Iraq would easily win the war. Therefore, Saudi Arabia did not give much support to Iraq unless or until Iran gave a befitting response to Iraq.

In this context, Saudi Arabia and Kuwait took a decision about opening the oil field at Hafji (in a neutral zone). By taking this decision, Iraq would have a chance to have economic support. Iraq was in bad economic condition. Its oil exports dropped from \$26 billion to \$10.7 billion in 1982. In addition, the two countries offered loans to Iraq up to \$50 billion. The Gulf countries made a total of \$24 billion aid in 1982. It was combined with \$12 billion of Saudi Arabia, \$6 billion from Kuwait, \$4 billion from United Arab Emirates and \$2 billion from Qatar.³⁹ Walt stated that "*Aid does not necessarily assure alignment; client states may serve their patron's interest, but only when such programs serve their interest as well.*"⁴⁰ So, these aids served Saudi Arabia's interest also. Walt expressed more as:

*"The provision of economic or military assistance can create effective allies, because it communicates favorable intentions, because it evokes a sense of gratitude, or because the recipient becomes dependent on the donor. Stated simply, the hypothesis is: the more aid, the tighter the resulting alliance. Regardless of the context, the argument is the same: the provision of military or economic assistance is believed to give suppliers significant leverage over recipients."*⁴¹

Similarly, the General Secretary of Gulf Cooperation Council (GCC) Abdullah Bishara stated that the real threat to the stability of Gulf countries is Iran's wish for dominance over the Gulf and the Middle East. The level of

³⁹ Ismail Akdoğan, "The relations between the Islamic Republic of Iran and the Kingdom of Saudi Arabia (1979-2011, in Turkish)" (Master's Thesis, Abant İzzet Baysal University, 2013), p.95.

⁴⁰ Walt, *Origins of Alliances*, p.241.

⁴¹ Walt, *Origins of Alliances*, p.41.

cohesion between allied Arab countries can be seen when Kuwait and Saudi Arabia started selling oil on behalf of Iraq. Saudi Arabia and Iraq signed a treaty for constructing an oil pipeline for opening a route to Iraqi oil to international market from Red Sea, because it could not pass from straits at Gulf due to Iranian naval blockade.

Further, Saudi Arabia signed a border treaty with Iraq in order to guarantee peace with Iraq. Initially, it remained a diplomatic move, but very soon KSA and Kuwait made it a defense line for Iraq through supporting it against Iranian dominance over Iraq. Saudi Arabia and Kuwait decided to forward goods including military equipment from their lands in order to rescue Iraq from this strait. One step more, Saudi Arabia allocated her three ports to Iraq in Red Sea.⁴² That strictly shows that Saudi Arabia was in favor of Iraq in military way too.

Besides of Arabs, US also supported Iraq through giving it AWACS airplanes for making sure early warnings and surveillance at sea front. Furthermore, KSA was playing its role as a shuttle for giving strategic intelligence of Iranian movement to Iraq taken from USA.⁴³ Moreover, USSR was also supporting Iraq because of antagonistic stance of revolutionary leadership against USSR's invasion of Afghanistan. It also gave a huge military supply to Iraq.

KSA supplied a large quantity of oil in the international market and reduced the prices of oil. This gave a continuous set back to Iranian economy. Consequently, the war ended on Iranian acceptance of United Nations Security Council's resolution 598.⁴⁴ On the other side, Iraqi economy was also down. It took almost \$160 billion loan from its allies.⁴⁵ Among these conflict states, neither Iran won nor Iraq, but relatively KSA. It managed the crisis through balance of threat and weakened the energy of both closer threats to its national security. Despite end of the war, Riyadh administration continued perceiving Iran as a threat because of its Persian nationalism, Shiites political ideology, and relative republicanism.

⁴² Amiri and Soltani, "Iraqi invasion of Kuwait", p.188.

⁴³ "Responding to Escalation in the Iran- Iraq War", National Security Decision Directive: The White House, Washington, 25 May 1984. System II, 90635 No. accessed April 29 2018, <https://fas.org/irp/offdocs/nsdd/nsdd-141.pdf>.

⁴⁴ Kaiyan Kaikobad, *The Shatt al-Arab Boundary Question: A Legal Reappraisal*, (Oxford: Clarendon Press, 1988), p.143.

⁴⁵ Akdoğan, "The relations between", p.95.

5. Conclusion

This paper was a brief attempt to bring a theoretical account to a practical foreign policy decision. Saudi Arabia's decision to support Iraq during the Iran-Iraq War was explained through the balance of threat theory. It focused on how Riyadh perceived Tehran as a regional threat and supported Baghdad in order to counter the threat originating from Iran. So, the establishing an alliance with Iraq was a crucial tool for Saudi administration to prevent possible rise of Iran in the case of a win during the war.

Limited academic exercise concludes that Saudi Arabia supported Iraq in its prolonged high intensity hybrid conflict with newly established a revolutionary government in Iran. This Saudi-Iraq relationship was extended to military, financial, logistics and diplomatic for countering and weakening Iran and its theocratic ideology at external front more than Iraq could do alone. The nature, scope and consequences of the war were horrible that victory of both countries against each other was causing destructive regionally and odious internally more than satisfaction and stability. It ended without resolving border disputes of both countries. None of the indicators of multilateral decline of each country led for regime change, but both autocrats who contained internal support remained in power and received support from their population for economic revival in their respective countries.

It was significant for both countries, which built capacity for protracted conventional warfare that no other regional country experienced ever in the region. Iran was perceived as a nearest and the most potential threat to the territorial integrity of Saudi Arabia, which supported Iraq very smartly during the war for balancing the threat without involving in it openly. Although, KSA successfully balanced the Iranian threat temporarily, but it found a battle hardened Iraq and a declared enemy Iran as an outcome of the Iran-Iraq war.

Bibliography

- Abdulghani, Jasim M. *Iraq and Iran: The Years of Crisis*, First Edition, London and New York: Routledge, 2011.
- Akdoğan, İsmail. "The relations between the Islamic Republic of Iran and the Kingdom of Saudi Arabia (1979-2011, in Turkish)" (Master's Thesis, Abant İzzet Baysal University, 2013).
- Al Saud, Turki Al Faisal bin Abdul Aziz. "Saudi Arabia's Foreign Policy", *Middle East Policy* 20, no. 4 (2013)
- Amiri, Reza Ekhtari and Soltani, Fakhreddin. "Iraqi invasion of Kuwait as Turning Point in Iran- Saudi Relationship", *Journal of Politics and Law* 4, no.1: 2011.
- Amiri Reza, Samsu Ku, and Fereidouni Hassan. "The Hajj and Iran's Foreign Policy towards Saudi Arabia," *Journal of Asian and African Studies* 46, No. 6: (2011)
- Cooper, Scott. "State-Centric Balance of Threat Theory, *Security Studies* 13, no.2 (2003): 306-349.
- Darwich, May. "Identical Material Forces in Threat Perception: The Divergent Cases of Syria and Saudi Arabia During the Iran- Iraq War (1980-1988)", *Journal of Global Security Studies* 1, no.2 (2016)
- Dyson, Tom. "Balancing Threat, not Capabilities: European Defence Cooperation as Reformed Bandwagoning.", *Contemporary Security Policy* 34, no.2 (2013): 387-391.
- Furtig, Henner. "Conflict and Cooperation in the Persian Gulf: The Interregional Order and US Policy," *Middle East Journal* 61, no.4 (2007)
- Gause III, F. Gregory. "Balancing What? Threat Perception and Alliance Choice in the Gulf", *Security Studies* 13, no:2 (2003): 273-305.
- Gangale, Thomas. "Alliance Theory: Balancing, Bandwagoning, and Détente," *OPS-Alaska and San Francisco State University International Relations* 720, 2003, web address: https://ops-alaska.com/publications/2003/2003_AllianceTheory.pdf
- He, Kai. *Undermining Adversaries: Unipolarity, Threat Perception, and Negative Balancing Strategies after the Cold War*, Routledge, *Security Studies* 21, no.2 (2012).
- Heydarian, Richard Javad. "Iran-Saudi Relations: Rising Tensions and Growing Rivalry," *Foreign Policy in Focus*, August 2010, https://fpif.org/iran-saudi_relations_rising_tensions_and_growing_rivalry/
- Jahner, Ariel. "Saudi Arabia and Iran: The Struggle for Power and Influence in the Gulf", *International Affairs Review* XX, No.3 (2012)
- Kaikobad, Kaiyan. *The Shatt al-Arab Boundary Question: A Legal Reappraisal*, Oxford: Clarendon Press, 1998

- Nevo, Joseph , "Religion and National Identity in Saudi Arabia", *Middle Eastern Studies* 34, no:3. 1998.
- Nonneman, Gerd. *The Gulf states and the Iran-Iraq War: Pattern shift and continuities*, (in) L. Potter ve G. Sick (eds.), *Iran, Iraq and the legacies of war*, US: Palgrave Macmillan, 2004.
- Okruhlik, Gwenn. "Saudi Arabian-Iranian Relations: External Rapprochement and Internal Consolidation," *Middle East Policy* 10, No. 2 (2003)
- Priess, David. "Balance -of-Threat Theory and the Genesis of the Gulf Cooperation Council: An Interpretative Case Study", *Security Studies* 5, no.4 (1996): 143-17
- Schweller, Randal. "Unanswered Threats: A Neoclassical Realist Theory of Underbalancing," *International Security* 29, No.2 (2004)
- Segal, David. "The Iran-Iraq War: A Military Analysis," *Foreign Affairs* 66, no.5 (1998)
- Venter, Al J. *Iran's Nuclear Option: Tehran's Quest for the Atom Bomb*, Philadelphia: Casemate, 2005.
- Walt, Stephen. *The origins of alliances*, Ithaca: New York, 1987.
- . The progressive power of realism, *American Political Science Review* 91, no.4 (1997)
- . "Keeping the world "off balance": Self- Self-restraint and U.S. foreign policy". In *America unrivaled: The future of the balance of power*, ed. J. G. Ikenberry, Ithaca: Cornell University Press, 2002.
- "Balancing Threat: The United States and The Middle East", *Yale University of International Affairs* 5, no.2 (2010)
- Waltz, Kenneth. *Theory of International Politics*, Addison – Wesley Publishing Company: California, 1979.
- Watson, Micheal P. *Balance of Power vs. Balance of Threat: The Case of China and Pakistan*, United States Marine Corps Command and Staff College Master of Military Studies, 2002.
- Wehrey, Frederic and others. *Saudi Iranian Relations Since the Fall of Saddam: Rivalry, Cooperation, and Implications for US Policy*, Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2009.
- Wynbrandt, James. *A brief history of Saudi Arabia*, Second Edition, New York, NY: Infobas Publishing, 2004.
- "Responding to Escalation in the Iran- Iraq War", *National Security Decision Directive: The White House*, Washington, 25 May 1984. System II, 90635 No. (<https://fas.org/irp/offdocs/nsdd/nsdd-141.pdf>)
- Study.com. 2018. *Balance of Threat Theory: Assumptions & Example*. Study.com. Accessed April 12, 2018. <https://study.com/academy/lesson/balance-of-threat-theory-assumptions-example.html>.

Genel Hususular

Ortadoğu Etütleri, Ortadoğu çalışmalarına yoğunlaşmış bir düşünce kuruluşu olan Ortadoğu Araştırmaları Merkezi (ORSAM) tarafından basılı ve e-dergi olarak yayınlanan hakemli bir siyaset, uluslararası ilişkiler ve fikir dergisidir.

Yılda iki kez yayınlanmaktadır.

Ortadoğu Etütleri'nin amacı, Türkiye'de sosyal bilimlerde Ortadoğu çalışmalarının gelişimini teşvik etmek ve uluslararası alanda Ortadoğu literatürüne nitelikli katkılar yapılmasına imkân sağlamaktır.

Ortadoğu Etütleri'nde yayınlanan çalışmalardaki değerlendirmeler, ORSAM'ın kurumsal görüşünü yansıtmamaktadır.

Yayın Koşulları

Ortadoğu Etütleri'nde yayınlanacak makalelerin, uluslararası ilişkiler bağlamında Ortadoğu coğrafyasıyla ilgili siyaset, siyasi tarih, uluslararası hukuk ve iktisat gibi konuları kapsamaması beklenmektedir. Ortadoğu literatürüne katkı sağlayacak nitelikte kavramsal çerçeveyi sağlam, özgün, eleştirel bakış açısı getiren, çözümlenmeli araştırma ve incelemelere öncelik verilmektedir.

Yayın dili Türkçe, İngilizce ve Arapça'dır.

Makalelerde anlatım dilinin düzgün olması, düşüncelerin doğru bir mantık örgüsü içinde ifade edilmesi, referansların uygun biçimde kullanılması, varsayımların güçlü biçimde desteklenmesi, konuyla ilgili literatüre nüfuz edilebilmiş olması gerekmektedir.

Kitap değerlendirmeleri/incelemelemleri, makale biçiminde hazırlanmış olmaları halinde kabul edilmektedir. İncelenen kitabın bir kopyasının, makul bir sürede iade edilmek üzere, Editör'e ulaştırılması gerekmektedir.

Makaleler yayınlanmadan önce yazarlarla eser sözleşmesi akdedilmektedir.

Biçimsel Esaslar

- Makalelerin dili Türkçe ya da İngilizce olmalıdır. İngilizce makalelerde imla ve noktalama kuralları açısından İngiltere İngilizcesi'nin kullanılması tercih sebebidir. Yazıların uzunluğu 5000-10000 kelime aralığında olmalıdır.
- Çalışmanın hazırlanmasında takip edilmesi gereken sıra şöyledir: Başlık, öz (abstract), anahtar kelimeler, asıl metin, ekler, notlar, referanslar (kaynakça), tablolar (başlıklarıyla birlikte müstakil sayfalarda), şekil açıklamaları (liste halinde), özet (summary).
- Öz bölümü (abstract) ortalama 200-300 kelime uzunluğunda olmalıdır. Türkçe makalelerin İngilizce özeti de sunulmalıdır.
- Makalelerde 5 adet anahtar kelime bulunmalıdır. Türkçe makalelerin İngilizce anahtar kelimeleri de sunulmalıdır.
- Özetler (summary) 400 kelime uzunluğunda olmalı ve yalnızca İngilizce hazırlanmalıdır.
- Makale sahiplerinin, Editör aksini belirtmedikçe bir özgeçmişlerini sunmaları istenmektedir.
- Görsellerin yüksek çözünürlüklü olması ve siyah-beyaz baskıya elverişli olmaları gerekmektedir. Renkli görsellerin siyah-beyaz baskılarında ortaya çıkabilecek tutarsızlıklar dikkate alınmalıdır. Materyalin en uygun çözünürlükte olduğundan emin olunmalı ve metin içine yerleştirilmeden bilgisayar ortamında ayrı bir dosya olarak olarak iletilmelidir.
- Anadili İngilizce veya Türkçe olmayan yazarların makalelerini göndermeden önce, metinlerini dil

konusunda ehil bir uzmana okutmaları ve düzeltirmeleri gerekmektedir. Yoğun dilbilgisi ve anlatım hatası olan metinler değerlendirmeye alınmamaktadır.

- Latin alfabesi kullanılan dillerde isim orijinal haliyle verilmektedir. Diğer dillerde yazılan isimler ise İngilizce veya Türkçe transliterasyonu ile kullanılmalıdır.

Dipnot Yazım Kuralları

Dipnotlar açıklayıcı olmalı ve mümkün olduğunca sık kullanılmalıdır. Dipnotlar makale içinde birbirlerini takip edecek şekilde artan rakamlar ile numaralandırılmalı ve metin sonunda yer alan ve açıklamaları içeren liste ile örtüşmelidir. Söz konusu listelerde kitap, makale ve metinlere dair verilen referanslarla uyumluluk ve isimler ile önemli sıfatların baş harflerinin büyük harf ile yazılması önemlidir. Aşağıdaki uygulamalı örneklerin dikkatle incelenmesi tavsiye edilir:

Kitaplar

Norman Stone, Kitabın Adı, (London: Basic Books, 2007), s. 67.

Norman Stone (ed.), Kitabın Adı (London: Basic Books, 2007), s. 67-9.

Norman Stone ve Sergei Podbolotov, Kitabın Adı (London: Basic Books, 2005), s. 99. Takip eden referanslar: Kıvrımlı, Kitabın Adı, s. 99.

Dergiler ve Makaleler

Norman Stone, "Makale Başlığı", Dergi Adı, Cilt.#, Sayı.# (Ay, Yıl), s.#. Takip eden referanslar: Kıvrımlı, "Makale Adı", s.#.

Derleme Kitap Makaleleri

Norman Stone, "Makale Adı", Hakan Kıvrımlı, "Kitap Adı" (London: Crimea Publis-hing Co., 2000), s.100.

Resmi Belgeler

Meclis Zabıtları: TBMM Yayınları (Meclis Yayınları, 1988, V), 111.

Tezler

E. Beytullah, "The Crimean Khans' relations with the Arab Amirs", yayınlanmamış doktora tezi, Bilkent University, 1999, Bölüm 5, s.44.

Tekrarlar

Dipnotlarda uygun yerlerde "ibid." ibaresi kullanılmalı, ancak bu ibare önceki bilginin birden fazla kaynağa dayandığı durumlarda kullanılmamalıdır.

İletişim / Makale Önerileri

Makaleler yılın her döneminde [dergimizin DergiPark sayfasından](#) yüklenebilir.

Önerilmek istenen çalışmalar için öncelikle Yayın Koşulları'nın dikkatle okunması tavsiye edilir.

Makaleler ve diğer sorular, ortadogetutleri@orsam.org.tr adresine ulaştırılabilir.

Telif Hakları

Yazarlar dergiye sundukları makalelerine ait yayın haklarının tamamını yayıncıya devrettiklerini kabul ederler. Yazarlar makalelerini eğitim amaçlı olarak veya özel kullanım için çoğaltma hakkına sahiptirler.